A MAGYARORSZÁGI ROMA MOZGALOM TÖRTÉNETE: A KEZDETEKTŐL 1994-IG

A MAGYARORSZÁGI ROMA MOZGALOM TÖRTÉNETE: A KEZDETEKTŐL 1994-IG

Rácz Gyöngyi: „Gyökerekből sarjadó madarak" című festménye

SZERKESZTŐK:
DR. SUHA NIKOLETT - DR. TORDAI EDINA

A MAGYARORSZÁGI ROMA MOZGALOM TÖRTÉNETE: A KEZDETEKTŐL 1994-IG

TOM LANTOS INTÉZET
BUDAPEST
2026

SZERZŐK

Ferkovicsné Vajda Melinda
Ignácz Judit
Kállai András
Dr. Orsós Anna
Dr. Orsós János Róbert
Rácz Béla
Rácz Gyöngyi
Dr. Rontó Renáta
Dr. Suha Nikolett
Tonté Barbara
Dr. Tordai Edina

SZAKMAI LEKTOR

Dr. Orsós Julianna

A SZÖVEGET GONDOZTA

Szabó Zsuzsanna (nyelvi lektor)
Tonté Barbara (olvasószerkesztő)

VIZUÁLIS KONCEPCIÓ

Kállai András

GRAFIKAI KIVITELEZÉS

Kovács Szandra

BORÍTÓ

A borítóterv alapját Rácz Gyöngyi: „Gyökerekből sarjadó madarak” című festménye adta.

ISBN 978-615-6324-14-6

Felelős kiadó: Tom Lantos Intézet

Szerkesztői előszó

Jelen kötet a magyarországi roma mozgalom történetének 1994-ig tartó időszakát mutatja be. A 20. század a magyarországi roma/cigány közösségek számára komoly társadalmi, politikai és kulturális változásokat hozott. A közösségek helyzetét egyszerre alakították történelmi kényszerek, állami beavatkozások, asszimilációs törekvések, társadalmi előítéletek, valamint azok a közösségi válaszok, amelyek a megmaradás, az önkifejezés, a láthatóság, az érdekképviselet és az önszerveződés lehetőségeit keresték.

A roma mozgalom ezért nem csupán szervezetek, intézmények és ismert közéleti szereplők történetét jelenti. Legalább ennyire kulturális, oktatási, művészeti, nyelvi, közösségi és személyes törekvések sora is. Ez a történet összetett, sokszor ellentmondásos, és nem mindig írható le egyértelmű sikerként. Számos vívmánya azonban ma is meghatározza közösségeink szemléletét, intézményeit, kulturális önreprezentációját és társadalmi jelenlétét.
A kiadvány nem egy lezárt, egységes és egyetlen nézőpontból elbeszélhető történetet kíván átadni. A benne megjelenő életutak, események és kezdeményezések különböző korszakokhoz, eltérő közösségi tapasztalatokhoz és sokszor aluldokumentált, vitatott történeti kérdésekhez kapcsolódnak.

A kötet ezért nem végleges összegzésként, hanem egy kutatási és ismeretterjesztési folyamat részeként értelmezhető. Olyan kiindulópontként, amely hozzáférhető formában gyűjt össze, rendszerez és tesz láthatóvá egyéni történeteket, közösségi összefogásokat, intézményes törekvéseket és érdekérvényesítési stratégiákat. A kiadványsorozat folytatásaként a roma mozgalom 1994 utáni történetének feldolgozását tervezzük.

Kiemelt olvasói célcsoportként elsősorban a fiatalabb generációt határoztuk meg: középiskolásokat, egyetemistákat, mellettük pedig a velük kapcsolódó pedagógusokat, civil szereplőket, valamint mindazokat, akik szeretnék alaposabban megismerni a roma/cigány közösségek önszerveződésének első évtizedeit.

A kötet szerzői roma szakemberek, akik különböző tudományos, civil, kulturális és közösségi tapasztalatokat építettek bele a kiadványba. Az írások eltérő műfajban és megközelítésben szólalnak meg, ezáltal egyenként is jelzik a roma tudástermelés, az egyéni és a közösségi tapasztalatok sokszínűségét.

A kötet szemlélete interdiszciplináris. A szerzők nem kizárólag a politikai értelemben vett mozgalmi aktivitásra figyelnek, hanem azokra a kulturális, oktatási, gazdasági, nyelvi és művészeti teljesítményekre is, amelyek az ellenállás formáiként értelmezhetők. Az olvasó nem egy lineáris kronológiát, hanem egy komplex térképet kap kézhez: olyan áttekintést, amely segít követni, hogyan változtak, kapcsolódtak össze és épültek egymásra a roma/cigány közösségek kollektív és egyéni törekvései az egyes korszakokban. Teljeskörű életrajzok helyett a kötet rövid portrékon keresztül mutatja be a magyarországi és nemzetközi roma mozgalomhoz kapcsolódó szereplőket, illetve részletesebben emel ki olyan életutakat és munkásságokat, amelyek az adott fejezet szempontjából különösen jelentősek.

A fogalomhasználat során a hazai közösségekre a „roma/cigány közösségek" kifejezést és ezek változatait alkalmazzuk. Ezt ernyőfogalomként használjuk, tiszteletben tartva a magyarországi roma/cigány közösségek belső sokszínűségét, nyelvi-kulturális kötődéseit és önmeghatározásait.

A nyomtatott szöveget QR-kódokon keresztül elérhető tartalmak egészítik ki. Ezek interjúkhoz, videós és képi anyagokhoz, valamint további ajánlott forrásokhoz vezetik az olvasót, és lehetőséget teremtenek arra, hogy a kötetben megjelenő tudás többféle formában is alkalmazható legyen.

A kötet szakmailag hiteles, olvasóbarát tartalommal szolgál az olvasónak, gondolatébresztő és továbbvihető tudást kínál.

Opre Roma!

Köszönetnyilvánítás

A kötet a Tom Lantos Intézet megbízásából, széleskörű szakmai és közösségi előkészítő folyamat eredményeként jött létre. A kiadvány előkészítését konzultációk, szakértői műhelytalálkozók, fókuszcsoportos beszélgetések, műhelybeszélgetések és interjúk segítették.

A kolofonon feltüntetett szerzők, szerkesztők és szakmai közreműködők munkája mellett hálával gondolunk mindazokra, akik a kötet előkészítésének különböző szakaszaiban tudásukkal, tapasztalataikkal, észrevételeikkel segítették a kiadvány megszületését.

Köszönettel tartozunk a 2024. június 28-án és augusztus 30-án megrendezett szakértői műhelytalálkozók résztvevőinek. A közös gondolkodásban Balogh Tibor, Dr. Bogdán Péter, Dr. Bódi Barbara, Csemer Patrícia, Derdák Tibor, Galyas Éva Klára, Galyas Gyula, Dr. Gulyás Klára, Ignácz István, Kadét Ernő, Kalla Éva, Káli-Horváth Kálmán, Nagy Gusztáv, Dr. Orsós Anna, Rácz Béla, Rézműves Szilvia, Szegedi Dezső, Szénási Szilvia és Váradi Éva vett részt, akik szakmai és közösségi tapasztalataikkal, észrevételeikkel és javaslataikkal segítették a munka megalapozását. Továbbá a 2025. április 28-án megrendezett „A roma mozgalom vívmányai és öröksége” című műhelybeszélgetés során Szegedi Dezső moderátorként, Berki Judit, Horváth Aladár, Kadét Ernő és Oláh József pedig a panelbeszélgetés résztvevőiként járultak hozzá a kötet szakmai és közösségi szempontú fejlesztéséhez. Hálásak vagyunk a fókuszcsoportos beszélgetésekben részt vevő Gandhi Gimnázium, Technikum, Kollégium, Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola diákjainak, a Romaversitas Alapítvány diákjainak, valamint a RefoRom – Budapesti Református Cigány Szakkollégium diákjainak nézőpontjaik és kérdéseik megosztásáért.

Köszönjük, hogy Rézműves Szilvia és Tóth Anita külsős szakértőként, szakmai tudásukkal és javaslataikkal segítették az előkészítő munkát.

A kötet elkészítéséhez kapcsolódó kutatómunka során több interjú is készült. Ezek személyes tapasztalatokkal, visszaemlékezésekkel és fontos tudással gazdagították a kiadványt. Ezért köszönet illeti Balogh Jánosnét, Balogh Józsefet, Brém-Nagy Ferencet, Dr. Bogdán Pétert, Hága Antóniát, Künstler Ágnest, Molnár István Gábort, Nagy Gusztávot és Rézműves Melindát.

A kötethez kapcsolódó események videódokumentációját Kovács Szandra és Lakatos Richárd készítették. A Tom Lantos Intézet által készített videós interjúkat Lakatos Richárd készítette és vágta.

Végül, de nem utolsósorban szeretnénk kifejezni köszönetünket a Tom Lantos Intézet korábbi és jelenlegi munkatársainak: Bíró Anna-Máriának, Gáspár Dávidnak, Kadétné Farkas Herminának, Pados Natáliának és Török Ildikónak, akik munkájukkal hozzájárultak a kötet előkészítéséhez és megvalósításához.

SZERZŐK ÉS SZAKMAI LEKTOR

Ferkovicsné Vajda Melinda

Antropológus, az ELTE Bölcsészettudományi Kar Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Programjának hallgatója

Kutatásaiban a romani nyelv transznacionális használatát, nyelvi ideológiáit és a migráció nyelvhasználatra gyakorolt hatásait vizsgálja. Jelenleg a CEU-n tanít romani nyelvet, emellett rendszeresen foglalkozik fordítással romani, magyar és angol nyelven. A roma mozgalomhoz való kötődése egyfelől szakmai, kutatási témái leginkább roma témákat érintenek, másfelől személyes. Nagymamája, Rézműves Mihályné Lina óvodapedagógusként, édesanyja, Rézműves Melinda pedig néprajzkutatóként hosszú évtizedeken át dolgoztak a roma kulturális örökség megőrzésén és átadásán. Munkájuk meghatározó szerepet játszott abban, hogy ő is ezen a területen köteleződjön el, és a romani nyelvvel, közösséggel és kultúrával kapcsolatos kérdések központi helyet foglaljanak el az életében.

Ignácz Judit

Tréner, tanácsadó, feminista aktivista

Hazai és nemzetközi szinten rendszeresen ad elő, publikál és vezet képzéseket társadalmi igazságosság, interszekcionális feminizmus, antirasszizmus, nemek közötti egyenlőség, pszichológiai biztonság, erőszakmentes kommunikáció és aktív szövetségvállalás témáiban. Munkája kiterjed szakpolitikai elemzésekre, kvalitatív kutatásokra és emberi jogi érdekképviseletre is. Elkötelezetten dolgozik azért, hogy a roma emberek hangja erősebben érvényesüljön, és hogy a passzív támogatást felváltsa egy igazságosságon alapuló, tudatos és tettekben megnyilvánuló szolidaritás. A Sheja Consulting és az Ame Panzh társalapítója. Hisz abban, hogy a kritikai tudástermelés, az önreflexió, a közösségépítés és a közösségi tanulás kulcsfontosságú a társadalmi változáshoz.

Kállai András

Képzőművész

A Magyar Képzőművészeti Egyetemen szobrász szakon diplomázott (2001–2006), majd képzőművész-tanári végzettséget szerzett (2016–2017).

Művészi munkáját hosszú éveken át kísérte vizuális nevelés, tehetséggondozás és ifjúsági–szociális munka, különösen a hátrányos helyzetű roma fiatalok körében; szakmai megvalósítója volt az Országos Roma Mentor Programnak és a Nemzeti Tehetség Programnak.

Közösségi tevékenységének középpontjában a roma köztéri reprezentáció és a hitelesebb roma önreprezentáció áll. Szobrászként célja méltó emléket állítani roma személyeknek és történelmi eseményeknek, hozzájárulva ezzel egy új, eddig kevésbé feltárt emlékezetpolitikai terület kialakításához. Köztéri művei között szerepel Puczi Béla (2017), Fátyol Tivadar (2023) emléktáblája, Choli Daróczi József (2023) és Nagyidai Sztojka Ferenc (2024) mellszobra, valamint a Borzęcin Dolnyban meggyilkolt romák emlékműve (2017).

Kállai András a 2007-ben megrendezett 22. Velencei Biennálé első Roma Pavilonjának kiállítója, a Berlinben létrejött Sostar? / Why? {roma} kortárs művészeti csoport egyik alapítója és vezetője, valamint hazai és nemzetközi művésztelepek és kiállítások résztvevője; nevéhez fűződik a Veresegyházi Művésztelep alapítása is.

Dr. Orsós Anna

Alkalmazott nyelvész, kutató

A MATE Neveléstudományi Intézetének habilitált egyetemi docense, a szlovákiai Eperjesi Egyetem egyetemi tanára, a beás nyelv leírásának és tanításának, valamint a hazai romológusképzésnek egyik ismert alakja. Kutatási területe: a beás nyelv leírása, szociolingvisztikai vizsgálata, beás nyelvi tervezés, kisebbségek nevelésszociológiai kérdései. Egyik alapító tanára a pécsi Gandhi Gimnáziumnak, és tevékenyen részt vett a PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszékének fejlesztésében, amelynek 10 éven át a vezetője is volt. Kezdeményezésére és vezetésével alakult meg a PTE Romológiai Kutatóintézet 2012-ben.
Több évtizedes oktatói, kutatói és közösségfejlesztő munkássága alapvetően járult hozzá a cigány/roma közösségek felsőoktatási, nyelvi és kulturális lehetőségeinek bővítéséhez, valamint a társadalmi esélyegyenlőség előmozdításához.

Az első beás nyelvkönyv szerzője, és a rendszerező beás nyelvleírás, valamint számos, a beás nyelvre vonatkozó leíró nyelvészeti, alkalmazott nyelvészeti, szociolingvisztikai és nyelvpedagógiai kutatás résztvevője és szervezője. E témakörökben több publikáció, tankönyv, szótár és nyelvkönyv fémjelzi munkásságát. 2002-től a Profex Beás Akkreditált Nyelvvizsgahely vezetője és fővizsgáztatója. 2005-től a kétszintű (közép- és emelt szintű) érettségi vizsgabizottság Beás nyelv tantárgyi elnöke.

Dr. Orsós János Róbert

Irodalomtörténész

2016 óta koncepciózus és tervszerű tudományos munkát végez a cigányok 18–19. századi irodalmi reprezentációjának „külső” és „belső” nézőpontú megközelítéseire vonatkozóan.

A témában több publikációja jelent meg a Romológia, a Korall, a Különleges Bánásmód, a Szépirodalmi Figyelő vagy az Irodalomismeret hasábjain, s kutatási eredményeit gyakran adta elő hazai és nemzetközi konferenciákon.

Az ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola A magyar és európai felvilágosodás című doktori program hallgatójaként 2025-ben szerzett tudományos fokozatot.

Disszertációjában a nem cigányok által elgondolt cigány nemzetkarakterológia és identitás 18– 19. századi irodalmi reprezentációit hasonlította össze azokkal a legelső belső nézőpontú irodalmi megnyilvánulásokkal, amelyek a 19. századi cigány származású szótárkészítők, írók cigány és magyarnyelvű írói tevékenységeihez fűződnek.

Dr. Orsós Julianna

Történész

Szakterülete a késő középkori jogtörténet, de korábban több, a romák modernkori történetével kapcsolatos kiadványba is írt. Jelenleg egy középkori kéziratokkal, kódexekkel foglalkozó kutatócsoport munkatársa.
Juli önkéntesként a ternYpe International Roma Youth Network alapító tagja és 2009–2014 között a stratégiai munkacsoport tagja volt. A ternYpe éveken át folytatott lobbi tevékenységének is köszönhető, hogy az Európai Parlament 2015. április 15-i határozatában elismerte augusztus másodikát a roma holokauszt emléknapjaként.

Rácz Béla

Közösségszervező és roma érdekképviselő

Az elmúlt évtizedekben számos helyi és országos ügy kezdeményezője. Dolgozott az államigazgatásban, a nemzetközi és a hazai civil roma mozgalomban. Jelenleg az 1Magyarország Egyesület vezetőjeként közösségi emlékezetpolitikai programok koordinálásával és érdekképviseleti munkával foglalkozik. A roma mozgalomhoz való kapcsolódása egyszerre személyes és szakmai: közössége mindennapi küzdelmei, a rendszerszintű kirekesztés és a roma önszerveződés fontossága határozza meg munkáját. Célja, hogy erősítse a roma emberek érdekérvényesítését, láthatóságát és közügyekben való részvételét. Jelszava: Csak egy Magyarország van, amely mindannyiunké!

Rácz Gyöngyi

Képzőművész

Szociológiát tanult a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. A társadalomismeret mindig vonzotta, mivel az sokrétű, ahogy az emberek is. Jelenleg egy adatméréssel és tanácsadással foglalkozó cégnél végez kérdőíves minőségellenőrzést.
A festészet gyerekkora óta fontos önkifejezési eszköz volt a számára. Szeret kipróbálni mindenféle technikát. Az impresszionizmus, az absztrakt és modern stílus áll hozzá legközelebb, mert úgy érzi, felszabadítja. Önálló és csoportos kiállításai is voltak már itthon több helyszínen és Brüsszelben.

Amigurumi (horgolt) figurákat készít gyermekeknek és felnőtteknek megrendelésre. Egy alkalommal ráeszmélt, hogy nem kapható szép roma baba, csak karikatúra. Ezért szeretett volna a gyerekek kezébe olyan esztétikus babákat adni, amelyek hasznosak lehetnek az identitás erősítésében, vagy akár az elfogadásra nevelés eszközeként is szolgálhatnak, mert könnyű azonosulni velük : „Szép hosszú, fekete haja, barna bőre van. Nekem is. Én is szép vagyok.”

Dr. Rontó Renáta

Társadalomtudós, mentor

A Nemzeti Közszolgálati Egyetemen szerzett igazgatásszervező BA- és közigazgatási menedzser MA-diplomát. Politikatudományi PhD-fokozatát az ELTE Politikatudományi Doktori Iskolájában szerezte, kutatásai a magyar parlamenti házszabályokra és a nemzetiségi képviselet intézményi kereteire irányultak.

Pályája során több szakmai közösség fejlesztésében vett részt, kiemelt szerepet vállalva a tehetséggondozás és a mentori tevékenység területén. Munkáját a fiatal tehetségek támogatása, a személyre szabott szakmai fejlődési utak kialakítása, valamint a tudásmegosztás iránti elkötelezettség határozza meg. Tevékenységére a rendszerszemlélet és a közösségek hosszú távú erősítését szolgáló gondolkodás jellemző.

Dr. Suha Nikolett

Jogász, mediátor, változás facilitátor, storyteller

A Debreceni Egyetemen szerezte jogi diplomáját. Több, roma gyermekeket és fiatalokat segítő civil szervezet munkatársa volt, elsősorban az oktatásban megjelenő diszkrimináció elleni munkában vett részt. Később jogi főreferensként az Egyenlő Bánásmód Hatóság munkáját segítette. 2015-ben Berlinbe költözött, ahol a nagyvállalati szektorban mélyítette el tréneri, projektmenedzseri és munkajogi tudását. Kiemelt szakterülete a munkavállalókat érintő diszkrimináció és zaklatás elleni hatékony védelem és a regeneratív és rezíliens szervezetek. Társalapítója a merce.hu oldal Habiszti rovatának, az Ame Panzh kollektívának és a Sheja Consultingnak. Az Ame Panzh: Az ébresztőkönyv és a These Roma Are Queer című kötetek társszerzője.

Tonté Barbara

Oktatási szakértő

2008-ban végzett a Közép-európai Egyetemen (CEU), Nemzetközi kapcsolatok és európai tanulmányok szakon szerzett külügyi szakértő képesítést. A közigazgatásban és a civil szektorban is komoly tapasztalatokat szerzett. Szakterülete a romák és nem romák között meglévő oktatásbeli különbségek csökkentése.

2014-ben megalapította és társszerzője lett a Romani Gastro blognak. A 2016-ban megjelent Romani Gastro könyv társszerzője. Jelenleg oktatási és roma női projekteken dolgozik.

Dr. Tordai Edina

Jogász, tréner és mediátor

Jogi diplomáját 2008-ban szerezte a Debreceni Egyetemen, majd 2012-ben tette le a jogi szakvizsgát. Szakmai pályája elsősorban az emberi jogok, a kisebbségi és roma jogok, valamint a gyermekjogok területéhez kötődik. Több hazai és nemzetközi szervezetnél látott el advocacy és jogi szakmai feladatokat. Így többek között jogi főreferensként dolgozott az Alapvető Jogok Biztosának Hivatalában, majd az UNICEF Európai és Közép-ázsiai Regionális Irodájának (UNICEF ECAR) gyermekvédelmi munkatársaként. Független szakértőként közreműködött az Európa Tanács, valamint az EBESZ Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatala (OSCE ODIHR) több pilot projektjében és kutatásában. Jelenleg a Tom Lantos Intézet roma programját vezeti.

TARTALOMJEGYZÉK

I. FEJEZET: A ROMA MOZGALOM ELŐZMÉNYEI: AZ ELNYOMÁS ÉS ELLENÁLLÁS TÖRTÉNETEI A ROMA KÖZÖSSÉGEKBEN 25

Bevezető 25

Rácz Béla: Helyzetkép a 20. század elejétől az államszocializmusig 28

A roma/cigány közösségek lélekszáma és szociológiai jellemzői a századfordulón 28

Hagyományos foglalkozások és társadalmi periféria 29

Oktatás, asszimilációs kísérletek és kirekesztés 31

A két világháború közötti időszak 32

A második világháború és a roma holokauszt 33

A polgárosodás és mozgalmiság kialakulásának akadályai a két világháború között 34

Rácz Béla: A roma holokauszt és a bátor ellenállás napja 35

A magyarországi romák helyzete 35

Az auschwitz-birkenaui Zigeunerlager 36

1944. május 16. – A roma ellenállás napja 37

Rácz Béla: A roma önszerveződés korlátai az államszocializmus korai szakaszában (1945–1960) 40

A háború utáni helyzet 40

Munkaerőpiaci helyzet és állami politika 40

A „cigánykérdés" mint rendészeti és kulturális probléma 42

Oktatás és társadalmi mobilitás 43

A politikai reprezentáció és a társadalmi mobilitás lehetőségének hiánya 43

Rácz Béla: Roma hősök az 1956-os forradalom barikádjain 45

Az '56-os forradalom és szabadságharc roma hősei - arcképcsarnok 46

Névtelen hősök 52

II. FEJEZET: HANGOK, KÉPEK, TÖRTÉNETEK: A ROMA KULTURÁLIS ÖNREPREZENTÁCIÓ GYAKORLATAI, ÉS HATÁSA A ROMA MOZGALOMRA 55

Bevezető 55

Rácz Béla - Tonté Barbara: László Mária: egy roma nő a közösség szolgálatában 58

Közéleti és érdekvédelmi tevékenysége 59

Az első roma női aktivista 64

Dr. Orsós János Róbert: A 20. századi cigány irodalom és a politikai önszerveződés összefüggései 67

A 20. századi cigány irodalom politikára és mozgalmiságra gyakorolt hatása 68

Saját irodalom, saját narratíva 70

A cigány irodalom helye a magyar irodalomban 75

TARTALOMJEGYZÉK

Kállai András: Látni és láttatni – A roma képzőművészet kibontakozása a hetvenes évektől 1994-ig 78

Történeti és társadalmi háttér – a cigány/roma képzőművészet formálása 78

Kritikai megközelítés 84

Rácz Gyöngyi: Roma nők a képzőművészetben 86

Két történet a tehetséggondozásról 89

Az alkotótáborok hatása a roma művészközösség kialakulására 90

Ferkovicsné Vajda Melinda: Roma folklór mozgalom 93

Szemléletváltás a roma folklór kutatásokban 95

A folklórmozgalom kibontakozása 96

Önreprezentáció az asszimilációs politika árnyékában 102

Az első roma kulturális intézmények 106

Intézményesült közösségerősítés: A balatonszemesi táborok jelentősége 108

A táboroztatás pedagógiai módszertani öröksége 110

Dr. Orsós Anna - Ferkovicsné Vajda Melinda: A beás és a romani nyelvek szerepe a roma mozgalom eszközrendszerében 115

A beás nyelv közösségi és intézményi helyzete a 20.század elejétől 1994-ig 118

A romani nyelv közösségi és intézményi helyzete a 20.század második felétől 1994-ig 121

III. FEJEZET: A ROMA KÖZÖSSÉGEK HAZAI ÉS NEMZETKÖZI ÖNSZERVEZŐDÉSE 129

Bevezető 129

Tonté Barbara: A cigányzenészek érdekvédelmi törekvései és társadalmi mobilitása a 20. század elején 132

Az első szerveződés és az önálló érdekképviselet megszületése 133

Az államszocializmus korszaka: az önálló szervezetek felszámolása (1945–1970) 135

Részleges újraszerveződés (1970–1980-as évek) 138

Az 1980-as évek vége 139

Rácz Béla: TSZ-ek szerepe, romák részvétele 141

A tradicionális szakmák átalakulása 143

A beás közösségek helyzete 145

Miért fontos ez a korszak a mozgalomtörténet szempontjából? 146

Rácz Béla: A nógrádmegyeri Roma Szegkovács KTSZ megalakulása 148

Cigány ktsz-ek az országban 148

A roma közösség a saját kezébe veszi a sorsát 150

Rácz Béla (1923-1974), a Nógrádmegyeri KTSZ alapítója és első elnöke 151

TARTALOMJEGYZÉK

Dr. Tordai Edina: Európai roma önszerveződés a 20. század első felétől 155
Eltérő állami megközelítések és a korai érdekképviselet formái 156
Nemzetközi önszerveződési példák a két világháború között 158
A roma holokauszt hatása az önszerveződésre 159
Az önszerveződés korlátozott lehetőségei az államszocializmus időszakában 160
A transznacionális mozgalom kezdete 161
A nemzetközi jogi és politikai környezet 164
Dr. Tordai Edina: Az 1971-es első Roma Világkongresszus 167
Egy zászló alatt: közös jelképek és sokféle identitás 173
További roma világkongresszusok 1978-tól 1994-ig 177
A magyarországi mozgalmi szereplők részvételének emlékei 179
Dr. Tordai Edina: A nemzetközi szervezetek szerepe a roma mozgalmi célok elérésében 183
Az Egyesült Nemzetek Szervezete 184
Az Európa Tanács 186
Az Európai Közösség és az Európai Unió 187
Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet 188

IV. FEJEZET: A TÁRSADALMI MOBILITÁS NEHÉZSÉGEI A SZOCIALIZMUSBAN. ELKÜLÖNÍTÉS ÉS TÚLÉLÉSI STRATÉGIÁK 193
Bevezető 193
Dr. Suha Nikolett: "Ki beszélhet kiről?" 196
A 0,012%-nyi rendészeti és társadalmi probléma 197
A cigányok kiskorúsítása. A marxista civilizatórikus megközelítés 199
A cigányság, mint életforma 200
A cigányokról kialakított narratíva, mint felszámolandó hagyaték 200
Államszocializmus jogi szabályozása 201
A fekete személyi igazolványok 202
Az 1961-es fordulat 203
Ferkovicsné Vajda Melinda: Romák az oktatásért - Rézműves Mihályné Lina (1939-2018) 209
Az óvoda szerepének megváltozása 210
Dr. Suha Nikolett: Oktatás és lakhatás mint mobilitási esély. Az 1961-es párthatározat rendelkezéseinek hatása a gyakorlatban 217
A roma diákok megítélése az oktatási rendszerben 217
Lakóhelyi elkülönítés, mint a mobilitási esélyt befolyásoló tényező 228
A vegyes lakosságú szomszédság szerepe 232

TARTALOMJEGYZÉK

Tonté Barbara: Romák az oktatásért – Rácz Gyöngyi (1944-2013) 235
Az Eötvös József Cigány-Magyar Pedagógiai Társaság 239
Az intézményesült örökség 239
Ignácz Judit: Roma reprezentáció a médiában 1900 és 1995 között 243
Cigányábrázolás a monarchia és az első világháború idején (1890-1918) 243
A 'jó cigány' és 'rossz cigány' képének kialakulása két világháború között 244
A cigánykép radikális változása a második világháború és orosz megszállás alatt 246
A cigányság, mint 'életforma' a Kádár-korszak asszimilációs politikájában 248
Roma műsorvezetők a köztévében és a roma önreprezentáció kialakulása 253
Tonté Barbara: Romák az oktatásért - Choli Daróczi József (1939 –2018) 257
A műfordítói és nyelvpolitikai tevékenysége 258
Szépirodalmi munkássága 259
Choli, a publicista 259
Tanári és ismeretterjesztő munkája 262
Kulturális, nyelvpolitikai és társadalomkritikai hagyatéka 263

V. FEJEZET: AZ ÁTMENET ÉS KÖVETKEZMÉNYEI: A RENDSZERVÁLTÁS HATÁSA A CIGÁNY/ROMA MOZGALOMRA ÉS AZ ÖNSZERVEZŐDÉS ÚJ IRÁNYAI 266
Bevezető 266
Dr. Rontó Renáta – Dr. Suha Nikolett – Dr. Tordai Edina: A rendszerváltás politikai és jogi kontextusa (1989–1994) 269
A roma képviselet megjelenése az első szabadon választott parlamentben 272
A Miskolci Gettóellenes Ideiglenes Bizottság 274
Roma Parlament (RP) 279
Roma képviselők az Országházban 281
Új törvények, régi egyenlőtlenségek: a roma közösséget, mint nemzeti és etnikai kisebbséget érintő jogalkotási mérföldkövek 284
A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló az 1993. évi LXXVII. törvény 286
A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény 289
Az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi LIX. és a személyes adatok védelméről szóló 1993. évi LXIII törvény 290
A gyűlölet-bűncselekményekkel szembeni jogi védelem lehetőségei 292
A rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény 294
Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény 297
A politikai, intézményi és jogszabályi változások a roma mozgalom szempontjából 298

QR KÓDON KERESZTÜL ELÉRHETŐ TARTALMAK

Oldalszám	Leírás
35.	„Nem jövünk ki! Ha akartok valamit, gyertek be!” – Aktivisták, művészek a roma ellenállásról (Mérce)
42.	Eörsi László történész 1956-os portréi
48.	Cziffra György visszaemlékezése az 1956-os forradalomra (videó)
61.	László Mária fotódokumentációs hagyatéka
71.	Horányi Hanna Zelma: Cigány írók és költők videóportréi, Könyves Magazin, 2024
80.	Péli Tamás a Filmhíradóban mesél magáról és a művészetéről 1968-ban
85.	Képek, életrajz és archív anyagok Oláh Mara életművéről
92.	Balogh Béla nagyecsedi cigánytáncot mutat be az 5. Országos Szólótáncfesztiválon, 1981-ben
96.	Visszaemlékezések a folklór mozgalom időszakára (TLI videó)
100.	Bari Károly a Magyar Filmhíradóban
107.	György Eszter: „Nem csak strandolni” – a balatonszemesi cigánytáborok története (1987–2002)
115.	Orsós Tamás beás nyelvű mesemondása: Pap és a tojások Gandhi Gimnázium felvétele, 20 éves Gandhi Gimnázium emlék-DVD
118.	Choli Daróczi József „Ungriko Them – Magyarország” című versét Daróczi Ágnes szavalja el romani és magyar nyelven (videó)
130.	A cigányzenészek érdekvédelmi törekvéseiről és László Mária szerepéről beszél Molnár István Gábor (TLI videó)

Oldalszám	Leírás
134.	A Liszt Ünnep blog írása a Rajkó Zenekarról, kapcsolódó felvételekkel (blog bejegyzés belinkelt videókkal)
143.	Teljes jogú emberek szeretnének lenni...” In: Tolna Megyei Népújság, 1957. szeptember, 225. sz. (újságcikk)
172.	Gelem Gelem Mix - Cigány Dal Napja 2025 (videó)
182.	Az UNESCO Courier 1984. októberi tematikus száma a roma/cigány közösségekről (folyóirat angol nyelven)
193.	Dr. Máté Dezső: Ki beszélhet Kiről? - Kritikai roma válaszok (tudományos értekezés)
197.	Ame Panzh – Spotify podcast
200.	Korabeli filmhíradó részlet 1977-ből, amely a „Búcsú a cigányteleptől” című anyagot mutatja be, a korszak hivatalos, propaganda szemléletében
208.	Rézműves Melinda és Balogh Jánonsé beszél Rézműves Mihányné Liináról
228.	Korabeli filmhíradó részlet a cigánytelepek felszámolásáról
236.	Molnár István Gábor beszél az édesanyjáról, Rácz Gyöngyiről (TLI videó)
244.	Hegyi Aranka története (WMN cikk)
250.	A Magyar Televízió 1971- ben készült felvételén Bangó Margit és Horváth Pista énekel
255.	Interjú Choli Daróczi Józseffel (videó)
271.	Osztojkán Béla: Verőviszonyok. Roma politikatörténet avagy: folytassa, Phralipe!
280.	Hága Antónia ParlamentiAdatlapja
286.	Roma magazin tudósít a kisebbségi önkormányzati választásról
291.	Archív felvétel a Roma Parlament és a Phralipe által szervezett egri békés tüntetésről, 1993. július
300.	Kóczé Angéla – Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): Egymás szemébe nézve. Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései (tudományos értekezés)

I. fejezet

A roma mozgalom előzményei: az elnyomás és ellenállás történetei a roma közösségekben

Bevezető

Az első fejezet egy olyan időszakba vezeti vissza az olvasót, amikor a roma mozgalom még nem létezett abban az értelemben, ahogy ma gondolunk rá: nem voltak intézményei, civil szervezeti formái, nyilvános terei. Az igény és belső erő rendelkezésre állt volna, azonban a 20. század első felének történelmi körülményei szinte teljesen ellehetetlenítették az etnikai alapú önszerveződést és önreprezentációt. A világháborúk, majd az azokat követő politikai rendszerek nemcsak elvették a fókuszt a társadalmi igazságosság és emberi jogok kérdéseiről, hanem kifejezetten veszélyessé tették a közösséghez tartozáson alapuló láthatóvá válást a kelet-európai térségben.

A náci hatalom és a szocialista rezsim eltérő ideológiai alapon, de hasonló következményekkel korlátozta a roma közösségek mozgásterét: az identitás felvállalása, a közösségi lét megszervezése, sőt sokszor a puszta létezés is kockázattá vált. Ezért különösen fontos, hogy visszatekintsünk azokra a társadalmi mintázatokra és körülményekre, amelyek meghatározták a roma emberek mindennapjait, és amelyek előkészítették a terepet a 20. század egyik legnagyobb tragédiájához, a roma holokauszthoz (más néven Pharrajimoshoz).

A fejezet ugyanakkor nem elsősorban a veszteségekre és az elnyomásra helyezi a hangsúlyt, hanem azokat a pillanatokat emeli ki, ahol a közösségi ellenállás, az élethez való ragaszkodás és a méltóság védelme utat tört magának. Ilyen a roma ellenállás napja (1944. május 16.), amely nemcsak történelmi esemény, hanem a kollektív túlélési stratégia egyik kulcsfontosságú példája.

A második világháborút követő időszak új típusú beavatkozásokat hozott. A pártállami rendszer kényszeredetten, de mégis aktívan igyekezett „rendezni" a roma közösségek helyzetét. A munkalehetőségek és újfajta lakásprogramok, az oktatáshoz való hozzáférés kiterjesztése elméletben mindenki számára megnyitotta az utat a jobb életszínvonal és a társadalmi megbecsülés felé. A romákkal szembeni sok évszázados előítéletek, illetve rendészeti vagy egészségügyi kockázatként való megjelenítésük és az asszimilációs (beolvadásra kényszerítő) elvárások azonban továbbra is szűk keretek között tartották a roma közösségekhez tartozók előrelépési lehetőségeit.

A korszak egyik meghatározó, a történeti kutatásban azonban sokáig mégis háttérbe kerülő története az 1956-os forradalomhoz kapcsolódik. A szabadságért folytatott küzdelemben való részvétel, majd az azt követő megtorlások (bebörtönzések, kivégzések) közös sorsélményt teremtettek roma és nem roma emberek között.

Később, a roma mozgalom egyik legfontosabb felismerése és célja éppen ebből a hiányból és láthatatlanságból nő ki: a roma holokauszt és a roma történelmi jelenlét beemelése a nemzeti és nemzetközi emlékezetbe. “Az emlékezés gyakorlatai – köztereken, művészeti alkotásokban, irodalomban” – nemcsak a múlt feldolgozását szolgálják, hanem azt is, hogy a roma közösségek társadalmi részvétele a közös történeti emlékezet részévé váljon.

Ha ezt a fejezetet olvasod, többek között arra is választ kaphatsz:

- **mit jelentett az ellenállás a roma közösségek számára a legszélsőségesebb történelmi helyzetekben,**
- **milyen lehetőségeket és korlátokat állított fel a szocialista rendszer asszimilációs politikája,**
- **kik voltak az 1956-os forradalom roma hősei és hogyan támogatták az ellenállást,**
- **és miért kulcsfontosságú a roma múlt láthatóvá tétele a mindenkori közösségi és mozgalmi törekvések, és a közösségek önbecsülése szempontjából.**

Rácz Béla

Helyzetkép a 20. század elejétől az államszocializmusig

Bár a romák jelenléte a Kárpát-medencében évszázadokra nyúlik vissza, társadalmi beágyazódásuk 20. század eleji Magyarországon ekkor is korlátozott volt: a többségi társadalom jelentős része előítéletesen, gyakran ellenségesen tekintett rájuk, a cigány/roma közösségek többsége a társadalom peremére szorulva élt. A modern magyar állam a 19. század végétől kezdve többször próbálkozott a „cigánykérdés" rendezésével, ám ezek a kezdeményezések többnyire a kulturális értékeket és identitást semmibe vevő asszimiláció vagy erőszakos rendészeti kontroll eszközével éltek, nem pedig a közösség egyenrangú befogadását célozták.

A roma/cigány közösségek lélekszáma és szociológiai jellemzői a századfordulón

A 20. század elején Magyarországon a roma/cigány népesség pontos számát nehéz meghatározni, mivel az állami nyilvántartásokban a nemzetiségi és anyanyelvi kategóriákban a romák gyakran nem jelentek meg külön csoportként. A korabeli felmérések alulbecsülték a roma népességet, mivel a letelepedett, részben asszimilálódott közösségek sokszor kimaradtak a cigányként nyilvántartott lakosságból.

A századfordulón Magyarországon több roma csoport élt egymás mellett: a magyar anyanyelvű romungrók, a romani nyelvet beszélő oláh cigányok (vlach romák), valamint a beások, akik egy archaikus román nyelvváltozatot beszéltek. A csoportok közötti kulturális, nyelvi és életmódbeli különbségek jelentősek voltak, s ez befolyásolta társadalmi integrációs lehetőségeiket is. A nyelvészeti kutatások eredményei szerint a romungrók már évszázadokkal az oláh cigányok és a beás cigányok előtt – a 15. századtól

folyamatosan – érkeztek a Magyar Királyság területére, míg az oláh cigányok és a beások a 18. század végétől több hullámban telepedtek le Magyarországon. A romungrók a nyelv elhagyása és az asszimilációs folyamatok kiteljesedése révén közelebb álltak az akkori magyar társadalom egészéhez, mint az identitásukat és nyelvüket megtartó oláh és beás cigányok.

A roma népesség térbeli eloszlása már akkor is egyenlőtlen volt: jelentős számú csoportok éltek Északkelet-Magyarországon, az Alföldön és a Dunántúl bizonyos részein. A településen belül gyakran a falvak peremén vagy azokon kívül, különálló cigánysorokon laktak. A városokban inkább zenész- és iparos cigányok éltek, míg a falusi közösségekben a mezőgazdasági idénymunka, a vályogvetés és egyéb alkalmi foglalkozások voltak jellemzők.

Hagyományos foglalkozások és társadalmi periféria

A századfordulón a roma közösségek jelentős része még mindig hagyományos mesterségekből élt: teknőkészítők, üstfoltozók, kovácsok, vályogvetők, illetve zenészek voltak. A falusi gazdaság-gazdaságokban gyakran látták el a szegényebb parasztság számára nélkülözhetetlen szolgáltatásokat.

A 20. század elejére a romák letelepedtek, ugyanakkor a vándorló életmódot folytató csoportokat (a roma népesség körülbelül 2%-a) továbbra is zaklatta a hatóság. A rendészeti szervek a cigányokat gyakran veszélyforrásként tartották nyilván.

Az acsádi völgy, a szedresi beás cigánytelep, Szedres. Szuhay Péter roma gyűjteménye (2003–2013); őrzési hely: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára / National Archives of Hungary).

A 19–20. század fordulóján a gazdasági modernizáció és ipari átalakulás számos tradicionális roma foglalkozást háttérbe szorított. A kovácsmesterség, vályogvetés, teknővájás, üstfoltozás vagy a lókereskedelem iránti kereslet visszaesett, a falusi és városi munkaerőpiac pedig egyre inkább ipari, majd gyári munkaerőt igényelt, amelyre a romák többsége képzettség hiányában nem tudott reagálni.

A zenész roma közösségek egy része ugyanakkor a városi polgári kultúra részeként viszonylag stabilabb megélhetést talált, ami lehetőséget teremtett a polgárosodásra és a társadalmi kapcsolatok bővítésére.

Oktatás, asszimilációs kísérletek és kirekesztés

A korszakban a roma gyermekek iskoláztatása súlyosan hiányos volt. A tankötelezettség kiterjesztése elvileg minden gyermekre vonatkozott, de a gyakorlatban sok településen a roma gyerekeket nem engedték a helyi iskolákba, vagy elkülönítve, alacsony színvonalon oktatták őket. A cigány tanulók kimaradási aránya igen magas volt, ami hozzájárult a közösség generációkon át öröklődő hátrányaihoz.

A döntéshozók azonban ezeket a problémákat többnyire nem az intézményes kirekesztés, a szegénység vagy az egyenlőtlen iskolai hozzáférés következményeként értelmezték. A roma gyermekek oktatási lemaradását és a közösségek társadalmi hátrányait sok esetben inkább elsősorban kulturális eredetűnek vélt „beilleszkedési" problémaként kezelték, amelyre az állam és a helyi hatóságok asszimilációs válaszokat adtak

A magyar állam és a helyi hatóságok időről- időre asszimilációs programokat indítottak, amelyek a romák nyelvi és kulturális sajátosságainak felszámolását célozták. Ugyanakkor e törekvések ritkán jártak együtt a tényleges társadalmi egyenjogúság biztosításával. A befogadás helyett sokszor inkább a kirekesztést erősítették: a roma közösségek továbbra is telepekben, rossz lakhatási körülmények között éltek, elkülönülve a többségi társadalomtól.

A két világháború közötti időszak

Az első világháború után a magyarországi romák helyzete tovább romlott. A gazdasági válságok és a földreform következtében a roma közösségek munkalehetőségei beszűkültek, sok család mélyszegénységbe süllyedt. A Horthy-korszak politikai és társadalmi légkörében a romákkal szembeni bizalmatlanság fokozódott.

A hatóságok szigorították a rendészeti ellenőrzést, sok helyen nyilvántartásba vették a roma családokat, és gyakran zaklatták őket.

A korszakban a cigányokat egyre inkább „közbiztonsági problémaként" látták, nem pedig olyan társadalmi csoportként, amelynek integrációját elő kellene segíteni.

E szemlélet hozzájárult ahhoz, hogy a romák helyzete a két világháború között konzerválódott: alacsony iskolázottság, rossz lakáskörülmények, kiszolgáltatott megélhetési formák jellemezték őket.

A második világháború és a roma holokauszt

A második világháború idején a magyarországi romák is a náci politika célpontjaivá váltak. Bár Magyarországon a cigányüldözés nem volt olyan ipari méretű és módszeres, mint Németországban vagy Lengyelországban, a roma közösségek sok tagját munkaszolgálatba hurcolták el, másokat haláltáborokba deportáltak. Európa szerte több tízezer embert regisztráltak, csak Németországban 1938 és 1942 között 30 000 romát vettek nyilvántartásba.

1944 augusztusának végén Magyarországon a Honvédelmi Minisztérium elrendelte a cigány munkás-századok felállítását. Ötven-hatvan - egyenként 213 főre tervezett – munkásszázadra számítottak „a kóbor cigányok és a letelepedett, de foglalkozás nélküli cigányok” közül. A munkásszázadok feltöltése a helyi rendőrök és csendőrök feladata volt.

A magyarországi halálos áldozatok és munkatábori foglyok számát csak megbecsülni lehet, mert pontos dokumentáció nem maradt fenn, de óvatos becslések szerint is több tízezerre tehető.

A holokauszt roma áldozatai hosszú ideig láthatatlanok maradtak a magyar emlékezetpolitikában. Csak az utóbbi évtizedek kutatásai mutattak rá arra, hogy a romák üldöztetése és tömeges meggyilkolása a magyar és az európai történelem szerves része.

A polgárosodás és mozgalmiság kialakulásának akadályai a két világháború között

A zenész cigányok egy része a két világháború között képes volt társadalmi kapcsolati tőkéjét bővíteni, polgári környezetben megélhetést találni, és kulturális presztízsre szert tenni. Ennek ellenére ezek az egyéni vagy családi felemelkedések ritkán vezettek kollektív érdekérvényesítéshez.

A roma közösségek politikai képviselete gyakorlatilag nem létezett, a társadalmi nyilvánosságban alulreprezentáltak maradtak. A roma közösségek történetének megértéséhez a forrásfeltárás, az elbeszélt történelem (oral history) módszerek alkalmazása a közösség megismerése és bevonása elengedhetetlen volt. A történeti tudás hiányosságai nemcsak akadémiai problémát jelentenek mai napig, hanem a kollektív emlékezet és a társadalmi igazságosság szempontjából is sürgető kérdések.

Felhasznált irodalom

Kemény István: A magyarországi romák. Győr: Press Publica, 2000.

Dupcsik Csaba: A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008. Budapest: Osiris, 2009.

Rácz Béla

A roma holokauszt és a bátor ellenállás napja

A 20. század legsötétebb fejezetében, a második világháború idején, nemcsak a zsidó közösségek, hanem a romák is a tömeges üldöztetés és megsemmisítés áldozatai voltak. A történészek becslései szerint Európában 200–500 ezer roma ember vesztette életét. Ezt a tragédiát a roma közösségek romani nyelven többféleképpen nevezik: Pharrajimos (elnyelés, elpusztítás) vagy Samudaripen (tömeggyilkosság).

A nácik fajelmélete a romákat „alsóbbrendű, aszociális fajként” kezelte, akiknek szerintük nem volt helye az új rend társadalmában. A cigány közösségek így a zsidósághoz hasonlóan a teljes megsemmisítés célpontjai lettek. A náci hatalomátvételtől kezdve különféle rendeletek korlátozták a romák mozgását, munkavállalását és családi életét szerte Európában, majd a háború éveiben tömeges deportálások és gyilkosságok következtek.

A magyarországi romák helyzete

Magyarországon a romák helyzete sajátos módon alakult. A két világháború között társadalmi kirekesztésük és gazdasági kiszorításuk már jelentős volt, de állami szintű, a német mintára szervezett faji alapú üldöztetés csak a német megszállás (1944. március 19.) után kezdődött el. Ekkor a magyar közigazgatás közreműködésével több ezer roma családot hurcoltak el kényszermunkára, internálótáborokba vagy német koncentrációs táborokba. Sok roma férfit munkaszolgálatra hívtak be, ahol kegyetlen körülmények között, gyakran fegyver nélkül, a frontvonalak mögött dolgoztatták őket.

A magyarországi roma holokauszt pontos áldozatszáma máig sem ismert.

Ennek oka részben az, hogy a romákat sok esetben nem tartották nyilván külön etnikai kategóriaként, így sorsuk láthatatlanná vált a forrásokban. Csak az utóbbi évtizedek kutatásai (többek között a dobozi, lajoskomáromi és várpalotai kivégzésekről) tették láthatóvá a roma áldozatok nevét és számát, és így a tragédia valódi nagyságrendjét.

Az auschwitz-birkenaui Zigeunerlager

A legnagyobb roma koncentrációs tábor az auschwitzi „Zigeunerlager", azaz a cigány családi tábor volt. Ide egész családokat deportáltak: férfiakat, nőket, gyermekeket együtt. Ez a módszer különbözött a zsidó családok elhelyezésétől, akiket közvetlenül érkezés után szétválasztottak és kényszermunkára vagy gázkamrákba küldtek. A cigány barakkban rettenetes körülmények uralkodtak: éhezés, járványok és kényszermunka zsigerelte ki a foglyok testi-lelki egészségét. A halálozás mindennapos volt.

1944 tavaszán a náci vezetés elhatározta a tábor felszámolását, az ott lévő több ezer ember elgázosítását. A terv végrehajtását 1944. május 16-ára időzítették.

1944. május 16. – A roma ellenállás napja

Aznap este SS-katonák érkeztek a cigány barakkokhoz, hogy az összes foglyot a gázkamrákhoz tereljék. Azonban a romák – férfiak, nők, fiatalok és idősek együtt – fellázadtak. Fegyvereik ugyan nem voltak, de botokat, köveket, szerszámokat ragadtak, és szembeszálltak a fegyveres őrökkel. A váratlan ellenállás hatására az SS-ek meghátráltak, és elhalasztották a kivégzést.

„Nem jövünk ki! Ha akartok valamit, gyertek be!" – Aktivisták, művészek a roma ellenállásról

Ez a nap a roma történelem egyik legfontosabb példájaként szolgál a bátorságra és közösségi összefogásra. Bár néhány hónappal később, 1944. augusztus 2-án, a cigánytábor felszámolásakor a nácik végül egyetlen nap alatt több mint 2800 roma foglyot gázkamrába küldtek, a május 16-i felkelés örök emléket hagyott: a romák nem hagyták magukat lemészárolni, hanem a lehetőségeikhez mérten ellenálltak.

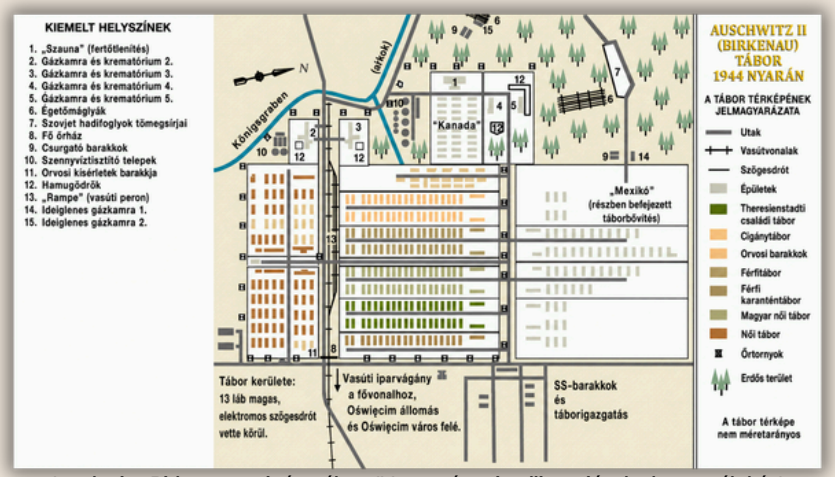

Auschwitz–Birkenau: a cigánytábor. (Mesterséges intelligenciával rekonstruált kép)

A történeti kutatások klasszikus módszereivel az esemény ténye nem bizonyítható, ugyanakkor több visszaemlékezés is arról számol be, hogy május 16-án a Zigeunerlager foglyai ellenálltak.

A május 16-i ellenállás és az augusztus 2-i megemlékezések mára a roma közösségek kollektív emlékezetének központi eseményeivé váltak. A történészek szerint nemcsak az áldozatok iránti tisztelet miatt fontos ezekről beszélni, hanem azért is, mert példát adnak a mai generációknak: a méltóság és szabadság védelme még a legszörnyűbb körülmények között sem lehetetlen.

Felhasznált irodalom

Bársony János – Daróczi Ágnes (szerk.): Pharrajimos: The Fate of the Roma During the Holocaust. IDEBATE Press, New York, 2007.

Dupcsik Csaba: A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.

Fraser, Sir Angus: A cigányok. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

Kemény István: A magyarországi romák. Press Publica, Győr, 2000

Rácz Béla

A roma önszerveződés korlátai az államszocializmus korai szakaszában (1945–1960)

A háború utáni helyzet

A második világháború után Magyarországon a romák helyzete alapvetően kettős volt. Egyrészt a háború pusztítása és a roma holokauszt következményei miatt súlyos társadalmi válság sújtotta a közösséget, másrészt az új államszocialista rendszer deklaráltan az egyenlőség elvét hirdette, amely elvben minden állampolgárra – így a romákra is – vonatkozott. A gyakorlatban azonban a korszak első évtizedeiben a romák társadalmi befogadása nem valósult meg, sőt, sok esetben az állam a „cigánykérdést" továbbra is rendészeti, illetve kulturális problémaként kezelte.

A második világháború következményeként a roma közösségek súlyos veszteségeket szenvedtek. A túlélők gyakran hajlék nélkül, szélsőséges nyomorban éltek. Az új politikai rendszer szociálpolitikai eszközei – földreform, élelmiszer- és lakástámogatás – elvben rájuk is kiterjedhettek volna, ám a gyakorlatban sokszor a helyi hatóságok diszkriminatív hozzáállása akadályozta meg a roma családok bekapcsolódását. A társadalom többsége ekkor is bizalmatlanul, sokszor ellenségesen viszonyult a romákhoz. Mindezeknek köszönhetően a közösségek elszigeteltsége tovább erősödött.

Munkaerőpiaci helyzet és állami politika

Az államszocialista gazdasági átalakulás a romák számára is új lehetőségeket és új korlátokat hozott. Az iparosítás, az állami vállalatok megerősödése és a mezőgazdaság kollektivizálása elvben munkalehetőséget biztosíthatott volna számukra.

Leginkább a szakmunkára volt szükség, a romák körében túlsúlyban lévő tradicionális szakmákra azonban nem igen volt már igénye az államszociálista gazdaságnak. Az 1950-es években sok roma férfi helyezkedett el a nehéziparban, építőiparban vagy a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, leginkább a legalacsonyabb státuszú, képzettséget nem igénylő és alulfizetett munkakörökben.

A romák foglalkoztatása ekkor még nagyrészt alkalmi jellegű volt, a rendszer szociálpolitikája célzott intézkedés híján nem tudta felszámolni a közösség gazdasági hátrányait. Bár a hivatalos ideológia szerint a társadalmi osztályellentétek megszűnőben voltak, a roma lakosság nagy része a „munkás-paraszt hatalom" keretein belül is a társadalom perifériáján maradt.

A „cigánykérdés” mint rendészeti és kulturális probléma

A korai államszocialista korszakban a romák helyzetéről nem folyt nyilvános szakpolitikai vita. A hatalom a „cigánykérdést” inkább helyi szinten kezelte, gyakran rendészeti eszközökkel.

A kényszermosdatásokat és ellenőrzéseket, az államszocialista rendszer hivatalosan az egészségügyi állapot, a közegészségügyi-higiéniai viszonyok javítását jelölte meg célként, különösen a telepeken élők körében. A Roma Sajtóközpont kutatása szerint viszont csak a roma lakosságot érintően alkalmaztak ilyen módszereket rendszerszerűen – tehát etnikailag szelektív módon. A „kényszer” jelleget fokozta, hogy a mosdatások nem kizárólag önkéntes alapon történtek: a hajnalban kezdődő akciók, a megalázó nyilvános eljárások és a kötelező fertőtlenítés együtt olyan kontroll-eszközként szolgáltak, amely inkább a hatóság hatalommal való visszaélésére és megfélemlítésre épült, nem pusztán egészségügyi kampány volt. Az intézkedések mögött ott állt az állam modernizációs-asszimilációs politikája: a roma közösségek integrálása, a „hátrányos helyzet” mérséklése a foglalkoztatás, lakhatás és higiénia terén – ám ez a felszín alatt sokkal inkább a kontroll gyakorlás, az identitás felülírása és kényszer beavatkozások formáját öltötte.

Az állam a romákat ekkor nem mint kisebbségi csoportot, hanem mint „társadalmi problémát” kezelte. Az asszimiláció és a kulturális sajátosságok felszámolása volt a cél: a cigány nyelvhasználatot nem támogatták, a roma közösségek önálló kulturális szerveződéseit egyáltalán nem támogatták.

Oktatás és társadalmi mobilitás

Az iskoláztatás terén is kettősség volt tapasztalható. A tankötelezettség kiterjesztése miatt formálisan egyre több roma gyerek került be az általános iskolába, ám a tényleges oktatási feltételek hiányosak voltak. Sok településen a roma tanulókat elkülönítve, alacsonyabb színvonalon tanították, vagy egyáltalán nem engedték őket az iskolába. Ez a helyzet megakadályozta, hogy a közösség szélesebb körben bekapcsolódjon a társadalmi mobilitásba.

A roma fiatalok körében a korai iskolaelhagyás ekkor még szinte általános volt, ami tovább örökítette a társadalmi kirekesztettséget.

A politikai reprezentáció és a társadalmi mobilitás lehetőségének hiánya

A korai államszocialista korszakban a romák továbbra sem rendelkeztek önálló politikai képviselettel. A rendszer hivatalosan nem ismert el etnikai alapra épülő kisebbségi jogokat, a romák nem tarthattak fenn saját szervezeteket vagy érdekképviseleteket. Az állam egységes „dolgozó nép”-ként kezelte az állampolgárokat, így a roma közösség speciális társadalmi problémái és kulturális helyzete láthatatlan maradt a politikai döntéshozatal szintjén.

Az államszocialista korszak roma-politikája kettős karakterű volt: látszólagos felemelkedési pálya és egyidejű elnyomás. Egyrészt a hatalom a társadalmi integráció esélyét hirdette: a felgyorsuló iparosítás és a munkaerőhiány miatt a romákat tömegesen vonták be a fizikai munkába, főként építkezéseken, bányászatban, kohászatban. A lakhatási modernizációs tervek részeként új lakások, panelházak, telepfelszámolási programok jelentek meg – ezek azonban csak részlegesen teljesültek vagy korlátozottan szolgáltak mobilitási opcióként a roma közösségek számára.

Formálisan, a nemzetközi normáknak megfelelően minden gyermek előtt megnyitották az iskolába járás lehetőségét, etnikai vagy nemzetiségi, szociális háttérre vagy családi körülményekre való tekintet nélkül; ennek következtében országos szinten növekedett a nyolc osztályt végzők száma. Ezek az eszközök összességében azt a képet sugallták, hogy a romák „felzárkózhatnak", „dolgozó emberekké", és ezzel társadalmilag hasznossá – tehát „elfogadhatóvá" – válhatnak.

A másik oldalról megvizsgálva azonban a rendszer módszeresen elfojtotta a roma identitás kifejezésének és megtartásának lehetőségét és közösségi szerveződést. Az asszimilációs elvárás és a hivatalos doktrína szerint „a cigányok nemzetisége" nem létezik – csak a „szociális probléma" a közös jellemzőjük, amelyet munkával kell „megszüntetni. Kulturális láthatatlanság, a nyelvhasználat (romani, beás) visszaszorítása, legjobb esetben folklórként való kezelése határozta meg ezt az időszakot.

A korszakban tehát nem volt autonóm érdekképviselet: roma szervezetek nem alakulhattak, működhettek szabadon. Az anyagi helyzet javulhatott, de kulturális és politikai értelemben a romák kiszolgáltatottabbá váltak. A közösségi emlékezet, a holokauszt trauma feldolgozása láthatatlan maradt.

Felhasznált irodalom és források

Dupcsik Csaba: A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008. Osiris, Budapest, 2009.

Kemény István: A magyarországi romák. Press Publica, Győr, 2000.

Majtényi Balázs – Majtényi György: Cigánykérdés Magyarországon, 1945–2010. Libri, Budapest, 2012.

Roma Sajtóközpont archív anyagai.

Kállai Ernő: A magyarországi cigányság történeti kronológiája 1945–2004. Budapest: Gondolat, 2005.

Rácz Béla

Roma hősök az 1956-os forradalom barikádjain

A magyar történelem egyik legmeghatározóbb eseménye az 1956-os forradalom és szabadságharc volt, amikor a magyar nép fegyvert ragadott a diktatúra, a szovjet megszállás és az elnyomás ellen. Bár a tankönyvekben ritkán esik szó róla, sok roma ember is részt vett a harcokban, tüntetésekben és az ellenállás különféle formáiban – nemcsak Budapesten, hanem vidéken is. A történelem során gyakran elfeledték vagy elhallgatták a romák hozzájárulását a nemzeti sorsfordulókhoz, és az 1970-es évekig nem volt olyan jól látható és azonosítható értelmiségi réteg vagy csoportosulás, amely ezt a tudományos közegekbe vagy a közös emlékezetbe bevihette volna, vagy hangot adott volna ennek a hiányosságnak. Pedig az 1956-os eseményekben a roma férfiak és nők ugyanúgy ott voltak a barikádokon, a fegyveres harcban, a segélyezésben vagy az információ terjesztésében. Ők is kockáztatták az életüket, és sokan közülük életüket is vesztették. A történeti kutatások szerint minden tucat forradalmárból egy roma származású volt.

Az ő nevük ritkán szerepel az emléktáblákon, de a roma közösségek emlékezetében jelen vannak. Alább néhányuk történetével ismerkedhettek meg.

Eörsi László történész 1956-os portréi

Az ‘56-os forradalom és szabadságharc roma hősei - arcképcsarnok

Hrozova Erzsébet. (Mesterséges intelligenciával rekonstruált kép)

Hrozova Erzsébet ápolónőként ragadott fegyvert a szovjet tankok ellen. Életfogytiglani börtönbüntetést kapott, 14 év után szabadult.

Hrozova Erzsébet 1938-ban született, édesanyja roma, édesapja cseh származású volt. Fiatalon kezdett el dolgozni, ápolónőként helyezkedett el. 1956-ban férje – a szovjet-magyar repülőtéren szolgáló berepülőpilóta – átállt a felkelők oldalára.

Erzsébet Budapesten dolgozott kórházban, gépkocsit tudott szerezni, és társaival bekapcsolódtak a VIII. kerület ellátásába: élelmiszert gyűjtöttek és osztottak a lakosságnak, amikor az üzletek zárva tartottak és az emberek éheztek.

Erzsébet fegyverrel kényszerítette az élelmiszerboltokat a megnyitásra, hogy a rászorulókat élelemhez juttassa. A forradalom leverése után azonban férjével együtt üldözték őket. Férjét kivégezték, őt pedig életfogytiglanra ítélték mint „ellenforradalmárt”, élelemszerző akcióját fegyveres rablásként értelmezve.

A Fő utcai börtönben több mint tizenhárom évet töltött embertelen körülmények között. 1970-ben szabadult, de múltját titkolnia kellett: új férje és gyermekei sem tudták, mi történt vele.

Csak 1989-ben, a rehabilitációt kimondó határozat kézhezvételekor mondta el családjának, hogy első férjét kivégezték, ő pedig politikai fogolyként ült börtönben.

Dandos Gyula, 18 éves gimnazista Nyíregyházáról, Szentgotthárdnál esett el.

Dandos Gyula 1938-ban született Torockón. Gyermekkora tragédiákkal indult: négyévesen elveszítette édesanyját, apja pedig 1946-ban hadifogságban meghalt. Gyermekotthonokban nevelkedett, majd tehetsége a nyíregyházi Kossuth Gimnáziumba és a Petőfi Kollégiumba juttatta.

1956 őszén Gyula a nyíregyházi forradalom egyik legfontosabb ifjúsági vezetőjévé vált.

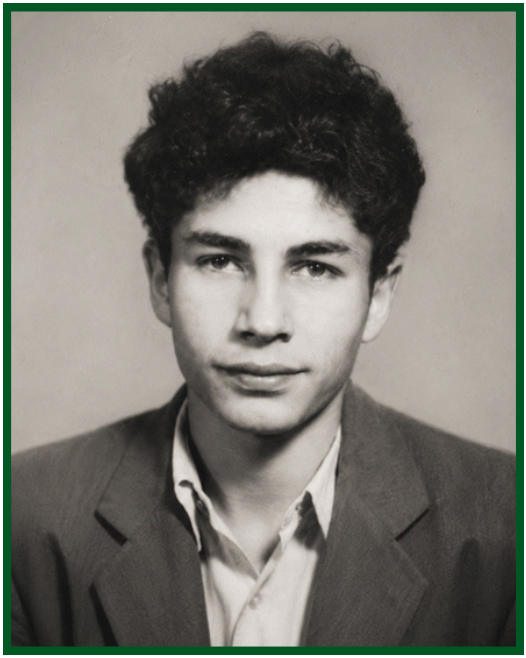

Dandos Gyula. (Mesterséges intelligenciával rekonstruált kép)

A „szabolcsi suhancok” élén tájékoztatták a lakosságot, akadályozták a szovjet csapatok mozgását és részt vettek a fegyveres harcokban is. Hírszerzőként a szovjet tankok útvonalát jegyezték fel, és jelentették a Forradalmi Bizottságoknak. Mindössze 18 évesen lett a megye forradalmi vezetésének tagja.

A megtorlás gyorsan elérte: elfogták és megkínozták, majd menekülés közben Szentgotthárdnál lelőtték. 18 éves és 7 hónapos volt, amikor életét áldozta a magyar szabadságért.

Dandos Gyula neve ma is az 1956-os forradalom fiatal hőseinek bátorságát idézi: egy olyan fiúét, aki a jövője helyett a szabadságot választotta – és aki az életével fizetett érte.

Fátyol István. (Mesterséges intelligenciával rekonstruált kép)

Fátyol István, "a világosító", a munkástanács elnökhelyettese, akit hat év börtönre ítéltek.

Fátyol István 1938-ban született. Fénytechnikusként dolgozott a budapesti Magyar Színházban. Szerény, csendes fiatalember volt, akit a munka és a technika érdekelt nem pedig a politika. 1956 októberében azonban a történelem mégis belesodorta a harcokba.

A forradalom kitörésekor sok társával együtt csatlakozott a Corvin közi felkelőkhöz. A színházi szakmából jól ismerte a technikát, így villamos- és távközlési eszközök szerelésével, valamint áramellátás biztosításával segítette a fegyveres ellenállást.

Tudását a barikádokon kamatoztatta: miközben mások a fegyvereket kezelték, ő a háttérben dolgozott a kommunikáció és a világítás fenntartásán. A felkelők ezért „világosítónak” nevezték.

A szovjet túlerő leverte a forradalmat, és a megtorlás őt sem kerülte el. Letartóztatták, majd 1958-ban hosszú börtönbüntetésre ítélték. Hűségét társaihoz és a forradalom eszméihez a börtönben sem tagadta meg.

Szabadulása után már sosem térhetett vissza eredeti szakmájához. Fátyol István azok közé tartozott, akik elkötelezett munkával harcoltak a szabadságért.

Szabó Ilona. (Mellszobor alapján, mesterséges intelligenciával rekonstruált kép)

Szabó Ilona (1939–1956), becenevén Kócos. A 17 éves újpesti lányt előbb a békés tüntetők lelkesedése, majd az egyre fokozódó harci szellem ragadta magával. Szintén cigány származású élettársa, „Bizsu” (Dilinkó Gábor) tanította meg a fegyverrel bánni. Az események egyik legfontosabb helyszínén, a Corvin közben parancsnokká vált.

Kevés ideig vezethette a parancsnoksága alá rendelt hat fiút, hiszen október 28-án halálos fejlövés érte – mint később kiderült, négy hónapos magzatát hordta a szíve alatt. A Corvin közben ma dombormű őrzi „a kis Czinka Panna” emlékét.

Kóté Sörös József teherautóval élelmiszert szállított a pesti kórházaknak, majd maga is bekapcsolódott a fegyveres küzdelmekbe. Súlyosan megsebesült, de tovább harcolt. A népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való részvételéért halálra ítélték. 32 évesen kivégezték, három gyermeket hagyott árván.

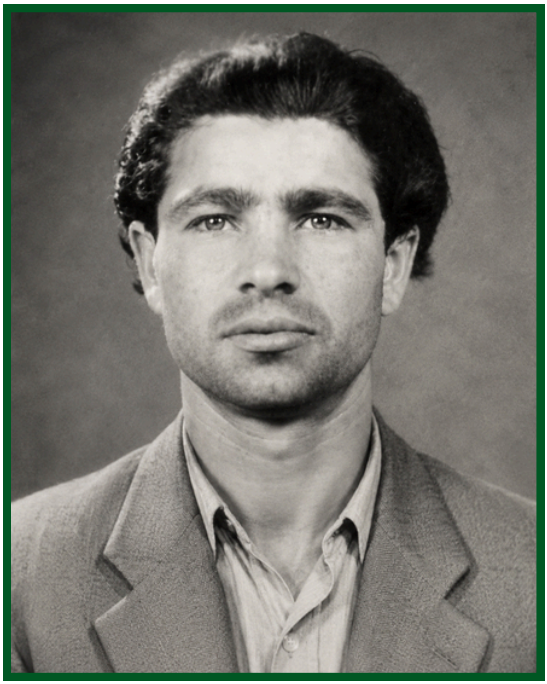

Kóté Sörös József. (Mesterséges intelligenciával rekonstruált kép)

A világhírű roma származású zongorista, Cziffra György október 22-én, a Zeneakadémia Nagytermében tartott Bartók-hangversenyt. Ez a koncert a forradalom egyik szellemi előzményeként él a köztudatban. Sokan úgy tartják, hogy ez a koncert is hozzájárult a szabadságharc lelki felkészüléséhez, a közösségi erő felszabadításához.

Cziffra György. (Mesterséges intelligenciával rekonstruált kép)

Cziffra György visszaemlékezése az 1956-os forradalomra

Cziffra művészete és bátorsága megmutatta, hogy a forradalom nemcsak a fegyverek, hanem a kultúra és a szellem szabadsága is volt. Cziffra György családjával együtt elhagyta az országot.

Váradi József a Corvin köz környéki harcok egyik résztvevője volt. Miután letartóztatták, hosszú évekre börtönbe került. „Az igazságért harcolt, nem a hírnévért” - mondta róla az unokája.

Csányi Sándor szintén aktívan részt vett a fegyveres ellenállásban, amiért halálos ítélettel sújtották.

Névtelen hősök

Számos roma férfi csatlakozott a helyi fegyveres csoportokhoz, különösen a munkáskerületekben (pl. Józsefváros, Kőbánya, Óbuda), ahol sokan dolgoztak segédmunkásként vagy napszámosként. Voltak, akik élelmet, ruhát, híreket vittek, mások sebesülteket ápoltak vagy bújtatták a keresett forradalmárokat. Mindezt teljesen önként és gyakran komoly kockázattal.

Az 1956-os forradalom leverése után több tízezer embert börtönöztek be vagy hurcoltak el. A roma résztvevők sokszor kettős elnyomást szenvedtek el: egyrészt forradalmárként, másrészt cigányként, akiket a rendszer különösen gyanús elemként kezelt. Voltak, akik soha nem tudtak visszatérni a munkába, másokat megfigyeltek, elhallgattattak.

Mit üzennek nekünk ők? Miért fontos ez a roma mozgalom és a cigányság megítélése szempontjából?

A roma hősök 1956-ban nem azért vettek részt a forradalomban, mert cigányok voltak, és nem is annak ellenére, hanem azért, mert magyar állampolgárokként igazságot, szabadságot és méltóságot akartak. Ahogy sokan mondták:

„Ott nem kérdezték, ki cigány, ki nem. Csak azt: ki van velünk?” **(a Roma Sajtóközpont interjú-gyűjteménye)**

A roma szabadságharcosokról való megemlékezés hiánya rámutat a roma mozgalom egyik fontos feladatára, a „láthatatlan” hősök visszahozására a kollektív emlékezetbe. Ez a roma mozgalom más, a társadalmi egyenlőséggel kapcsolatos követeléseinek legitimációját is erősíti, hiszen a közösségeink történelmileg bizonyítottan a magyar szabadság ügye mellett álltak. Az 1956-os roma részvétel is bizonyítja, hogy a romák nem „külső” szereplői, hanem formáló részei a magyar történelemnek. Ez alapot ad arra, hogy a roma mozgalom hangsúlyozza a közös nemzeti múltat és a politikai egyenjogúságot.

A Roma Sajtóközpont 2016-os kampánya és a Roma Produkciós Iroda kampány-videói is figyelemfelhívó és ismeretterjesztő céllal kifejezetten a roma közösség szereplőire fókuszálnak az 1956-os forradalomban. Ezek olyan „kitüntetett emlékezeti" beavatkozások, amelyek a korábbi történelmi narratívából hiányzó szereplőket igyekeznek láthatóvá tenni.

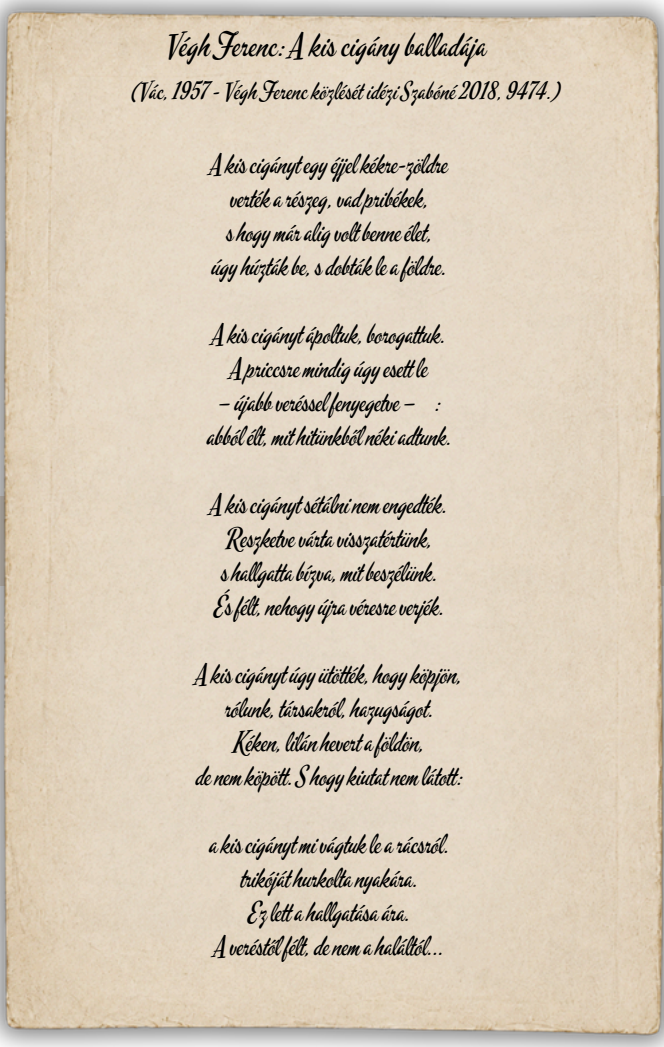

Végh Ferenc: A kis cigány balladája

(Vác, 1957 - Végh Ferenc közlését idézi Szabóné 2018, 9474.)

A kis cigányt egy éjjel kékre-zöldre
verték a részeg, vad pribékek,
s hogy már alig volt benne élet,
úgy húzták be, s dobták le a földre.

A kis cigányt ápoltuk, borogattuk.
A priccsre mindig úgy esett le
– újabb veréssel fenyegetve – :
abból élt, mit hitünkből néki adtunk.

A kis cigányt sétálni nem engedték.
Reszketve várta visszatértünk,
s hallgatta bízva, mit beszélünk.
És félt, nehogy újra véresre verjék.

A kis cigányt úgy ütötték, hogy köpjön,
rólunk, társakról, hazugságot.
Kéken, lilán hevert a földön,
de nem köpött. S hogy kiutat nem látott:

a kis cigányt mi vágtuk le a rácsról.
trikóját hurkolta nyakára.
Ez lett a hallgatása ára.
A veréstől félt, de nem a haláltól...

Felhasznált irodalom és források

Szabóné Kármán Judit: Cigányok az 1956-os forradalom és szabadságharc hősei között. Barátság, 25. évf., 5. sz., 2018. 9471–9474l.

Roma Sajtóközpont: Oral history interjúk, Roma Sajtóközpont gyűjteménye.

Magyar Nemzeti Levéltár – 1956-os Emlékbizottság: 1956-os Emlékbizottság anyagai.

II. fejezet

Hangok, képek, történetek: a roma kulturális önreprezentáció gyakorlatai és hatása a roma mozgalomra

1914 — 1939 — 1944 — 1956 — **1960+**

Bevezető

Az olvasó ebben a fejezetben portrékon, személyes történeteken és elemző írásokon keresztül követheti végig azt a folyamatot, amelyben a kulturális önkifejezés fokozatosan közösségszervező és társadalomformáló erővé vált. Miközben az egyes szövegek különböző nézőpontokat képviselnek és eltérő nyelvezetet használnak, közös bennük, hogy mind ugyanarra a kérdésre keresik a választ: hogyan vált a roma kultúra megőrzendő örökséggé és egyben a közösséget erősítő cselekvő jelenlétté.

Az írásokat olvasva a roma kulturális mozgalom története nem egyetlen lineáris fejlődési ívként, hanem egymásba fonódó egyéni életutak, közösségi kezdeményezések és intézményesülési kísérletek hálózataként bontakozik ki a szemünk előtt.

A kulturális mozgalom elsődleges, deklarált célja a nyelvi, zenei, irodalmi és képzőművészeti hagyományok ápolása volt. A gyakorlatban azonban ennél jóval többről szólt. A kulturális tevékenységek természetszerűleg kapcsolódtak össze a közösségépítéssel, az identitás megerősítésével és a többségi társadalom sztereotípiáinak fokozatos lebontásával (vagy legalábbis az erre tett kísérletekkel).

Ez a kettősség már a korai szereplők munkásságában is megjelent: a kulturális kezdeményezések egyszerre szolgáltak művészeti és társadalmi célokat. A törekvések mögött gyakran olyan életutak álltak, amelyekben a személyes mobilitás – vidékről a fővárosba költözés, első generációs értelmiségivé válás, nemzetközi elismerés – már önmagában is óriási lépésnek számított.

A korszak egyik visszatérő tapasztalata a folyamatos külső meghatározottság. A nem roma intézményi és tudományos közeg sokáig „naivként" vagy „autodidakta" alkotóként keretezte a roma művészeket, miközben a roma nyelveket és kulturális örökséget nem tekintette egyenrangú, fejlesztendő és megőrzésre érdemes értéknek. Ezzel párhuzamosan a szocialista korszak politikai elvárásai sem kedveztek a nyílt, nemzetiségi alapú mozgalmi követeléseknek. A kulturális mozgalom ezért sokáig indirekt módon, „soft" eszközökkel működött: klubok, folklór együttesek, táborok és informális közösségi terek révén épített bázist, miközben fokozatosan hozta létre azokat az intézményeket, támogatási rendszereket, amelyek később országos jelentőségűvé váltak.

A fejezet szövegeiben újra és újra visszatér az a dinamika, amelyben a láthatóvá válás egyszerre jelent lehetőséget és kockázatot. A kulturális jelenlét - kiállításokon, színpadokon, médiában - nemcsak elismerést hozott, hanem sokszor ellenszenvet generált, sőt, akár megtorlást is eredményezett. A mozgalom szereplői szembesülhettek intézményeik megszüntetésével, tevékenységeik korlátozásával vagy személyes retorziókkal. Mindez azonban nem akadályozta meg azt a folyamatot, amelyben a roma közösségek egyre tudatosabban kezdték saját magukat reprezentálni és saját nyelvükön megszólalni a nyilvános terekben.

A kulturális mozgalom nem pusztán művészeti teljesítmények sorozataként értelmezhető, hanem olyan társadalmi térként is, ahol identitások formálódtak, kapcsolatok épültek, és új generációk találtak kapaszkodót egymásban, a romani és beás nyelvekben, az irodalomban, képzőművészetben és zenében. Különösen fontos szerepet játszottak ebben azok a nők, akik halmozott – interszekcionális hátrányaik ellenére váltak meghatározó alkotókká és közéleti szereplőkké, megalapozva a későbbi roma feminista gondolkodás irányait is.

Ha ezt a fejezetet olvasod, többek között arra is választ kaphatsz:

- **hogyan vált a kulturális tevékenység közösségépítő és politikai jelentőségű erővé,**
- **milyen személyes és társadalmi árat fizettek a roma művészek és szervezők a láthatóság kiharcolása során,**
- **miként alakult ki az első roma értelmiségi réteg,**
- **hogyan formálta az önreprezentáció a többségi társadalom roma képeit,**
- **miért volt a kulturális mozgalom kulcsszereplője a későbbi intézményes roma érdekképviseletnek.**

Rácz Béla - Tonté Barbara

László Mária: egy roma nő a közösség szolgálatában

László Mária a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségéhez kapcsolódó hivatalos eseményen, feltehetően Budapesten, 1957.

László Mária (1909-1989) munkássága a mai napig nem ismert széles körben, annak ellenére, hogy tevékenysége roma mozgalmi, nőjogi és kulturális szempontból is korszakos jelentőségűnek tekinthető. Az 1950-es évek végén, egy politikailag rendkívül korlátozott időszakban vállalt szerepet a roma közösség kulturális és társadalmi érdekképviseletének megszervezésében, megelőlegezve a későbbi roma polgárjogi mozgalmak törekvéseit. Története egyszerre mesél a roma nők láthatatlan történelméről, az önszerveződés lehetőségeiről és a roma polgárjogi mozgalom történetéről a 20. századi Magyarországon.

László Mária 1909-ben született Nagykátán népes, hagyományait ápoló cigány családban. Édesapja, László Farkas lókereskedő volt, aki a kor lehetőségeihez képest jelentős vagyonnal és földbirtokkal rendelkezett, édesanyja pedig Czinka Rozália zenész, a híres cigányprímás, Czinka Panna leszármazottja. A család társadalmi és kulturális öröksége meghatározta László Mária identitását, későbbi közéleti gondolkodásának és érdekvédelmi tevékenységének irányait.

Az iskolát még Nagykátán kezdte, majd Budapesten, leányiskolában folytatta. Bár a korszak társadalmi viszonyai és a roma közösséget érő diszkrimináció korlátozták a továbbtanulási lehetőségeit, a korabeli roma nőkhöz képest magasabb iskolázottságra tett szert.

Az 1940-es években egyetemre járt, és tagja volt egy egyetemista lányokból álló szervezetnek, amely a vidéki szegény családokat támogatta.

Újságíróként kezdte pályáját, de valójában ez mindig többet jelentett számára az írásnál: a közösség ügyének képviselete, a szociális igazságért való küzdelem volt az, ami valóban hajtotta.

Közéleti és érdekvédelmi tevékenysége

Korán elkezdte foglalkoztatni Magyarország jobboldali radikalizálódása, ezért 1937-ben a pándi roma közösséget lázadásra szólította fel. Ezen különösen bátor tett következményeként mint kommunista gyanús egyént izgatásért letartóztatták. A pándi roma közösség agitálása egyike az első mozgalmi lépéseknek – ha nem egyenesen a legelső.

László Mária neve elsősorban a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének megalakulásával vált ismertté. A szervezet ötletével 1954 augusztusában azzal az előterjesztéssel kereste fel a Pártbizottságot, hogy szükség van egy bizottságra, amely a magyarországi cigány közösségek ügyeivel foglalkozik. Ezt követően 1956. január 9-én a Minisztertanácshoz nyújtott be feliratot, és a szövetség létrehozásának szükségességét hangsúlyozva így írt:

“Mélyen hiányolom, hogy amikor nemzetiségről, kisebbségről vagy néptöredékről beszélünk, nem történik sehol említés és intézkedés a cigány néptöredékről. (...) Amíg hazánk területén a nemzetiségek már a szocialista államelmélet gyakorlatának megfelelően gazdasági, politikai és kulturális egyenjogúságot élveznek, addig a cigány néptöredék ezen intézkedésekből ismét kimaradt. (...) Kiestünk a haladás hivatalosan biztosított menetrendjéből, véletlen szerencsétől, jószándékú emberektől függ sorsunk.”

(Idézi Sághy, 2008. 273–308. 276–277.)

A feliratban szerepelt az is, hogy cigány nyelvű oktatásra van szükség az óvodákban, iskolákban, hiányzik a cigány nyelvű sajtó, és szükség van a cigány kulturális értékek társadalmi elismerésére és a diszkriminációval szembeni védelemre. A felirathoz két — sajnos csak gépiratmásolatban, aláírások nélkül fennmaradt — mellékletet is csatolt. Az első 1955 novemberében Járóka Sándor, Oláh Kálmán, Lakatos Vince, Toki Horváth Gyula és Pécsi József nevében íródott, akik kérték, hogy a cigányságot is vonják be a szocializmus építésébe, tegyék lehetővé az alapvető kulturális javakból való részesülését és a tanulást. A másik PáND község cigánytelepének 280 lakója nevében íródott, negyvenkét névvel. (Érdekesség, hogy a nevek után aláírás helyett rendre három x áll az írástudatlanság jeleként, amely külön felhívta a figyelmet az iskoláztatás szükségességére.)

„Azzal a kéréssel fordulunk illetékes hatóságainkhoz, hogy tegyék lehetővé számunkra az írni-olvasni tudás és valamilyen mesterség megtanulását. (...) Szeretnénk egyenjogú polgárok lenni, s kötelességeinket is akként teljesíteni. Sötét és szomorú életünkben, mely a kitagadottsággal és megvetéssel egyenlő, kérünk segítséget az emberi felemelkedéshez."

(Idézi Sághy, 2008. 273–308. 277.)

Hosszas próbálkozás után, az 1956-os forradalom leverését követő rövid politikai enyhülés időszakában, 1957-ben jött létre a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége (MCKSZ), amely az első országos roma érdekképviseleti és kulturális szervezet volt Magyarországon.

Az MCKSZ működése rövid ideig tartott, mégis meghatározó szerepet játszott a későbbi roma mozgalmak kialakulásában. A szervezet egyszerre próbált kulturális, oktatási és szociális kérdésekkel foglalkozni. Programjai között szerepelt a közösségek élethelyzetének dokumentálása, igényeik felmérése, valamint a roma kultúra bemutatása és a társadalmi integráció elősegítése.

László Mária az MCKSZ első főtitkáraként és meghatározó szervezőjeként dolgozott. Tevékenységével arra törekedett, hogy a közösségek társadalmi problémáit láthatóvá tegye a politikai döntéshozók számára, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy ez szorosan összefügg a roma kultúra és identitás értékeinek megerősítésével is. Tevékenysége nem pusztán adminisztratív vagy szervező jellegű volt: aktívan részt vett a cigány közösségekkel kapcsolatos dokumentációs és szociális feltáró munkák koordinálásában is.

A korszak sajtójában megjelent nyilatkozatai és megszólalásai rámutatnak a közösséget érintő diszkriminációra. A Magyar Nemzetben 1958. szeptember 19-én megjelent cikk szerint a szövetség célja az volt, hogy „ne legyen különbség ember és ember között”, valamint hogy felszámolja a cigánysággal kapcsolatos évszázados előítéleteket és babonákat. A roma közösség társadalmi integrációját nem asszimilációként, hanem a kulturális önazonosság megőrzésével együtt képzelte el.

Különösen fontos volt kiállása a diszkriminatív „fekete igazolványok” ellen, amelyek megalázó bélyeget sütöttek több tízezer roma emberre. László Mária nyíltan szembeszállt az ilyen gyakorlatokkal, és következetesen a méltóság védelmében emelte fel szavát. 1958-ban – amint dokumentumok tanúsítják – levelében jelezte és kérte az ügyek kivizsgálását.

A fekete igazolvány lehetséges mintája. (Mesterséges intelligenciával rekonstruált kép)

A „fekete igazolvány” olyan ideiglenes, eltérő beltartalmú személyi igazolvány, amelyet a Magyarországon állandó címre nem letelepedett, nyilvántartásukat tekintve bizonytalan helyzetű személyek kaptak. Erről a megkülönböztető eszközről a 202-203. oldalon olvashattok bővebben.

Bogdán Péter megfogalmazásában: László Mária „szívügye volt a cigányzenészek helyzete, mert azok a zenei kultúrában és a szórakoztatóiparban lezajló változások miatt egyre inkább kiszorultak a munkaerőpiacról.” (Bogdán, 2025. 11863.)

Támogatásuk érdekében egyre inkább előtérbe helyezte az állásközvetítői tevékenységet, azt is figyelembe véve, hogy a romák többsége munkaügyi kéréssel fordult a szövetséghez, így napi szinten helyeztek állásba roma embereket.

Mindezek mellett László Mária rendkívül fontosnak tartotta az 1940-es évek végétől megalakuló cigány szegkovács kisipari termelőszövetkezetek támogatását. Munkájának köszönhetően másfél év alatt 14 cigány termelőszövetkezet jött létre, kampányokat indított a gyermekek iskoláztatására, és segítette a Rajkó Zenekar kibontakozását. Szociális érzékenysége és szervezőereje révén több száz roma jutott munkához, miközben folklór csoportok és kulturális kezdeményezések sora indult el.

László Mária vezetői szerepe ugyanakkor politikailag egyre kényelmetlenebbé vált az államhatalom számára. Az állampárt egyre inkább gyanakvással figyelte azokat a kezdeményezéseket, amelyek a cigányságot önálló kulturális vagy etnikai közösségként kívánták meghatározni.

1958 végére László Máriát eltávolították a szervezet vezetéséből. Ennek oka részben politikai természetű volt, részben pedig az, hogy következetesen képviselte a roma közösség érdekeit, és kritikusan viszonyult a hatalom asszimilációs törekvéseihez. Az MCKSZ végül 1961-ben szűnt meg hivatalosan, miután az MSZMP párthatározata kimondta, hogy a cigányság nem nemzetiségi, hanem „szociális probléma”.

Két évvel korábban, 1959-ben László Mária levelet írt Ortutay Gyulának, a Kulturális Bizottság elnökének, amelyben felvetette egy romákkal kapcsolatos történeti kutatás ötletét. Ortutaytól nem kapott választ, így a postánál helyezkedett el, ahonnan főpénztárosként ment nyugdíjba.

A fellelhető információk szerint teljesen visszavonult, soha többé nem vállalt semmilyen közéleti szerepet. Feltehetően azért, mert ezt a Kádár-rendszer nem tette lehetővé a számára.

Az első roma női aktivista

László Mária nőként és anyaként vállalt vezető szerepet egy olyan történelmi korszakban, amikor a roma nők közéleti részvétele rendkívül korlátozott volt. Munkássága ezért nem csupán a roma polgárjogi mozgalom, hanem a roma nőtörténet szempontjából is kiemelkedő.

László Mária fellépése és közösségszervező munkája megelőlegezte azokat a későbbi roma női érdekvédelmi és kulturális kezdeményezéseket, amelyek a rendszerváltást követően váltak hangsúlyosabbá Magyarországon.

László Mária hagyatéka

A korszakban számos fénykép és dokumentáció készült a magyarországi cigány közösségek élethelyzetéről. A később a Néprajzi Múzeum Roma Gyűjteményébe került László Mária-hagyaték különösen fontos forrása a korszak társadalomtörténetének.

László Mária
fotódokumentációs hagyatéka

A fotók egy része Sára Sándor és Gaál István Cigányok című, 1962-ben készült dokumentumfilmjében is szerepel is. László Mária munkássága ugyanis nem elszigetelt jelenség volt, hanem része annak a szélesebb kulturális és társadalomtörténeti folyamatnak, amely során a romák a magyar nyilvánosságban láthatóvá váltak.

Bár a történelemkönyvek ritkán említik, László Mária az első roma értelmiségi nőként kiemelkedő szerepet játszott a magyarországi roma mozgalom korai történetében. Személyes hagyatékát ugyan – arra gondolva, hogy nem lesz fontos másoknak – halála előtt elégette, az életéről fennmaradó emlékek egyszerre tanúskodnak a bátorságáról, a közösség iránti hűségéről és arról, hogy a legsötétebb korszakokban is képes volt a méltóságot képviselni. Példája ma is arra emlékeztet, hogy az egyéni elhivatottság képes egész közösségek sorsát formálni.

Felhasznált irodalom és források

Bogdán Péter: Erre már úgysem kíváncsi senki. Portré László Máriáról, a magyarországi roma mozgalom első vezéralakjáról. In: Barátság, 32. évf., 3. sz., 2025. 11861–11866.

Kun Erzsébet: Ne legyen különbség ember és ember között. Évszázados babonák ellen küzd az egy éve létesült Cigányszövetség. Magyar Nemzet, 1958. szeptember 19.

Néprajzi Múzeum Roma Gyűjteménye: László Mária hagyatéka.

Molnár István Gábor: Beszéd a 2025-ös László Mária-emlékkonferencián.

ROFODIA: László Mária hagyatéka. Roma Fotográfiai Digitális Archívum. Elérhető: https://rofodia.oronk.hu/kiallitasok/laszlo-maria-hagyateka/

Sághy Erna: Cigánypolitika Magyarországon az 1950–1960-as években. In: Múltunk, 53. évf., 1. sz., 2008, 273–308.

Dr. Orsós János Róbert

A 20. századi cigány irodalom és a politikai önszerveződés összefüggései

A cigány identitás irodalmi reprezentációjának történetében az 1970–80-as évek jelentették az első igazán jelentős állomást. Jelentős mérföldkőről beszélhetünk, ugyanis a cigányok történetében ez volt az az időszak, amikor létrejött egy országhatárokon is átívelő, nemzetközi cigány nemzetébresztő elit, amely először fogalmazott meg konkrét politikai és kulturális követeléseket, amelynek a célja az volt, hogy a nem területi alapon szerveződő etnikai csoportok, így a cigányok különböző csoportjai is elfogadott státusszal rendelkezhessenek.

Már a 18–19. században is voltak olyan cigány származású írásművelők (elsősorban Ipolysági Balogh János és Nagyidai Sztojka Ferenc), akik szótárak és irodalmi művek megírásával törekedtek az egységes cigány írásbeliség feltételeinek megteremtésére. Sajnos ezek a korai kezdeményezések a kezdetlegességüknél fogva nem tudtak mit kezdeni a heterogén cigány nyelv problematikájával, így a 19. századi cigány irodalmi jelenségekből nem képződött irodalmi hagyomány. Ennek megfelelően a cigányok sokévszázados kulturális hagyománya főként olyan szóbeli műfajokban élt tovább, mint például a dalok, balladák, mesék és anekdoták, amelyek lejegyzése elsősorban nem cigány kutatók munkája volt, és viszonylag későn indult meg rendszeres formában.

A 20. századi cigány irodalom politikára és mozgalmiságra gyakorolt hatása

Rajko Đurić szerint a közép-kelet-európai cigány írásbeliség és irodalom 20. századi megjelenése szorosan összefonódik a romák kulturális, művészeti és politikai (ön)szerveződésével. Ez a magyarországi folyamatokra különösen jellemző, hiszen a cigány írásbeliség és irodalom megjelenése egyúttal olyan kulturális szándékot is magában foglalt, amely főként a saját nyelv gondozása révén igyekszik előmozdítani a cigányság kulturális fejlődését.

A cigányok 20. századi önszerveződési folyamatainak kialakulásában fontos szerepet töltött be a kelet-európai iparosodás és polgárosodás. Bár az iparosodás munkanélküliséggel és szegénységgel sújtotta a cigányokat, a polgárosodás azonban egészen más irányban befolyásolta a letelepült életmódot folytató cigányság sorsát, hiszen a fejlődő oktatási rendszerek elősegítették azon feltételek létrejöttét, amelyek révén aztán kialakulhatott egy cigány értelmiségi elit. A polgárosodás folyamata tehát kedvezően hatott a cigányságra is, amelynek következtében a 20. század elején a kelet-európai nemzetállamok cigány értelmiségi csoportjai létrehozhatták saját szervezeteiket, folyóirataikat. Kiváló magyarországi példák erre a következő fejezetben részletesen tárgyalt a muzsikus cigányzenészek által saját gazdasági érdekeik képviseletére létrehozott szerveződések. Ezen cigány önszerveződési kezdeményezések jó részét azonban az 1930–40-es évekre betiltották, később pedig a világháború és a holokauszt mért súlyos csapást a cigány közösségekre.

A romáknak a második világháborút és a holokausztot követő időszakban a szocializmus keretei között kellett érvényre juttatniuk az önszerveződésre irányuló szándékaikat, ami közel sem volt kihívásoktól mentes, hiszen a jól körülhatárolható terület, közös nyelv és egységes kultúra hiányában ideológiailag sem volt megalapozott számukra,

hogy a többi kisebbséghez hasonlóan létrehozhassák saját kulturális és szociális intézményeiket. Ebből adódóan az államszocializmus nem is tekintette önálló nemzetiségnek a romákat, s ezért a többségi társadalom eleve elfojtotta a cigány önszerveződés törekvéseit, ami jelentősen megnehezítette a cigányok érdekérvényesítő akaratát. Ennek dacára is létre tudott jönni a csak néhány évig működő, mégis rengeteg eredményt elérő Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, amely nemzetiségi típusú szervezetként a cigány irodalom és nyelv fejlesztésével az előítéletek felszámolását kívánta előmozdítani.

A nemzetközi roma mozgalom fontos momentuma az 1971-es Első Roma Világkongresszus döntése az önelnevezésről. A résztvevők elutasították a cigány, gypsy, zigeuner, gitan stb. megnevezéseket, és helyettük a romani eredetű „roma" kifejezést fogadták el. A „rom/roma" szó eredeti jelentése 'férfi/férfiak'; használatát alkalmasnak tartották a társadalmi stigmák felülírására, valamint egy semlegesebb, pozitívabb közösségi önkép megteremtésére. Ezen kongresszuson elfogadásra került a roma zászló, az „Opre Roma!" jelmondat, valamint a „Gelem, gelem" himnusz is. Irodalmi szempontból mindez azért különösen lényeges, mert az önelnevezés, a közös jelképek és a megszólalás nyelve nem pusztán terminológiai kérdés, hanem az önreprezentáció, a beszédpozíció és a kulturális láthatóság alapfeltétele.

A nemzetközi roma mozgalomról bővebben a 167-180. oldalakon olvashattok.

Saját irodalom, saját narratíva

A 19. századi sikertelen előzmények után a magyarországi cigány irodalom második, modernnek tekinthető korszakát a 20. század utolsó harmadában színre lépő cigány irodalmárokhoz köthetjük. Az 1970-es években a cigányok iránti tudományos érdeklődés fellendülése (mint például a Kemény István vezette országos cigány kutatás vagy éppen Schiffer Pál dokumentumfilmes munkássága) és a kedvezőbb politikai körülmények már lehetővé tették, hogy egy szűk nemzetébresztő cigány elit megalkossa saját nyelvét, irodalmát, történeti narratíváját és művészetét. Az alábbi rövid portrékon keresztül is kitűnik szerepeik sokfélesége és az irodalmi élet, a cigány szerzői hang megszületésére tett erőfeszítéseik nagysága.

Lakatos Menyhért (1926–2007) az egyik legnépszerűbb és legelismertebb cigány író. Pályatársai által is kultikus tisztelet övezte. 1973-tól foglalkozott írással, de emellett kultúrpolitikai feladatokat is ellátott. Legismertebb műve az 1975-ben megjelent önéletrajzi ihletettségű Füstös képek, amelyet a 20. századi cigány irodalmi önreprezentáció úttörő alkotásaként tarthatunk számon. Regényében magával ragadó elbeszélő tehetségével, az élő beszéd frissességével és szociografikus hitelességgel, belső nézőpontból igyekezett ábrázolni a cigányságot, amellyel nemcsak egy értelmiségi réteg megjelenését, hanem egy új irodalom kezdetét is jelentette.

Szepesi József, Balázs János, Mészáros György és Bari Károly.
(Forrás: Mészáros György magángyűjteménye)

Bari Károly (1952–) 1970-ben gimnazistaként adta ki első, rendkívüli sikernek örvendő verses kötetét Holtak arca fölé címmel. Rendkívül sokoldalú tehetség volt. Fordítói tevékenysége révén cigány népköltészettel és francia költészettel foglalkozott. Festői vénájának köszönhetően hazai és külföldi kiállításokon is megjelentek alkotásai. Költészetében nem titkolta politikai véleményét sem, amiért a ’70-es években öt hónapra be is börtönözték. A szegedi Csillag Börtönben köztörvényesek közé zárták. Verseskötetei több nyelven külföldön is megjelentek. Pályafutása egyik legkiemelkedőbb részeként tekinthetünk folklórkutatói tevékenységére, ugyanis itthoni és erdélyi gyűjtései során rendkívül gazdag, népdalokból, balladákból és mesékből álló anyagot halmozott fel, amelynek jelentős része máig kiadatlan.

A hetvenes években meginduló kulturális és polgárjogi önszerveződés egyik legszínesebb egyénisége Choli Daróczi József (1939–2018) nemcsak író és költő, hanem fordító, szerkesztő, tanár és mentor is volt. Számos önálló vers szerzőjeként Magyarországon elsőként fordította le lovári nyelvre az Újszövetséget, s ugyancsak neki köszönhető, hogy a klasszikus magyar költészet megannyi remekművét lovári nyelven is olvashatjuk. Közösséget épített. Társaival cigány klubot hozott létre, amely a különböző tematikus foglalkozások mellett teret biztosított minden résztvevőnek a kapcsolatépítésre és a közös gondolkodásra. Elévülhetetlen érdemeket szerzett a cigány művészek, gondolkodók társadalmi mobilitásának előmozdításában, és a cigány kultúra széles körű emancipációja érdekében.
Az 1970–80-as évek során meghatározó szerepe volt a cigány értelmiségi attitűdök kialakításában és a magyarországi cigány irodalom létrehozásában.

Choli Daróczi József teljes életútjának megismeréséhez lapozzatok a 257. oldalra.

Kovács József Hontalan (1950–2017) 1994-ben vette fel a „Hontalan” nevet. Több szakmában is jeleskedett, míg 1975-ben Budapestre költözött. Itt ismerkedett meg Choli Daróczi Józseffel, Lakatos Menyhérttel és Péli Tamással, akik biztatására kezdett el költészettel foglalkozni. Emellett aktívan részt vett a hazai kulturális életben, számos lapban publikált.

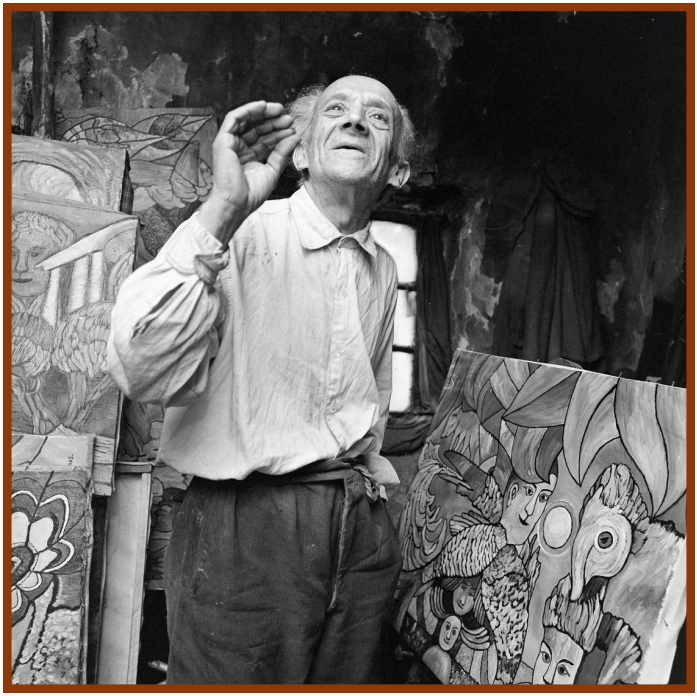

Balázs János roma költő és festőművész a pécskődombi cigánytelepen, Salgótarján, 1973.
(Forrás: Fortepan / FŐFOTÓ)

Balázs János (1905–1977) szintén sokrétű tehetséggel bírt, ugyanis jelentős művészi tevékenységet fejtett ki az irodalomban és a festészetben egyaránt. Magányos remeteként, szerény körülmények között élt. 1971-ben képeinek egy részéből kiállítást rendeztek a Nemzeti Galériában. Első verseskötetét Füstölgések címmel 1973-ban saját költségén adta ki, ötszáz példányban.

Osztojkán Béla (1948–2008) irodalmi tevékenysége mellett fontos közéleti szerepeket is vállalt. 1985-től a VI. kerületi tanács Cigányügyi Koordinációs Bizottságának titkára volt, majd 1986-ban a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége egyik szervezője lett. 1989-től a Phralipe Független Cigány Szervezet ügyvezető titkári, később elnöki pozícióját töltötte be. A Phralipe Alapítvány megbízott elnöke és a Phralipe folyóirat főszerkesztője is volt. 1994–95-ben a Cigány Kisebbségi Önkormányzati Képviselők Országos Szövetségének elnökévé választották. 1994-ben a Magyarországi Cigányok Szolidaritási Pártjának szóvivőjeként munkálkodott. Ugyanebben az évben a mezőladányi kisebbségi önkormányzat tagja lett. 1995-től az Országos Cigány Önkormányzat képviselői, majd 1999-től alelnöki szerepét töltötte be. 1995-től a pécsi Gandhi Gimnáziumot működtető Gandhi Közalapítvány titkára volt. A rengeteg közösségi és politikai szerepvállalása közben, 1981-ben jelent meg az első verseskötete, Halak a fekete citerában címmel.

Holdosi József (1951–2005) íróként és pedagógusként működött Szombathelyen. Tanulmányait 1971-ben kezdte meg Pécsett magyar-történelem szakos hallgatóként. Első regénye 1978-ban jelent meg Kányák címmel. Ezt a művét gyakran hasonlítják a Gabriel García Márquez-féle mágikus realizmushoz. Műveivel hírnévre tett szert külföldön is, több regénye német fordításban is megjelent.

Horányi Hanna Zelma: Cigány írók és költők videóportréi, Könyves Magazin, 2024

A cigány irodalom helye a magyar irodalomban

Meglehet, hogy napjainkban már a magyar irodalom szerves részeként tekintünk a cigány irodalomra, azonban az irodalomtudományban továbbra sincs szilárd egyetértés arra vonatkozóan, hogy mit is tekinthetünk cigány irodalomnak. A fogalom meghatározása során ugyanis számos kérdést tisztáznunk kellene: például a szerző származását kell hangsúlyosnak tekintenünk vagy az adott szöveg tematikáját?

A 20. századi cigány irodalmi kezdeményezések nehezen tudtak érvényre jutni mind a magyarországi, mind pedig az európai irodalmi terekben, s ennek legfőbb oka a cigányok történetileg kialakult nyelvi heterogenitására vezethető vissza, vagyis arra, hogy a cigányok nem egységes nyelvet használnak, hanem nyelvcsaládok és dialektusok egyidejű sokasága alkotja nyelvüket. Ebben az esetben pedig a cigány identitásra, öntudatra, autonómiára irányuló konstrukciók sem képesek egységesen megnyilvánulni. Elegendő csak visszautalni az 1971-es Első Roma Világkongresszus vívmányaira.

Ahogy a roma önelnevezés, úgy a saját himnusz kérdése is számos kérdést vetett fel Magyarországon. Az 1971-es Első Roma Világkongresszuson elfogadott, romani nyelvű Gelem, gelem című dal nem minden hazai roma/cigány közösséget szólít meg azonos módon. Ennek egyik oka, hogy a magyarországi roma/cigány népesség több mint 80 százaléka nem beszéli a romani nyelvet, mivel magyar anyanyelvű. A beás cigány közösségekben pedig a magyar mellett nem a romanit, hanem a beás nyelvet használják.

A roma/cigány közösségek nyelvi helyzetéről bővebben a 115. oldalon olvashatsz.

A magyarországi roma/cigány közösségekben ezért egy másik, alternatív dal, a Zöld az erdő kezdetű ének is elkezdett himnuszként működni, hasonlóan ahhoz, ahogyan a magyar nemzeti kultúrában a Himnusz mellett a Szózat is kiemelt közösségi jelentőséggel bír.

A Zöld az erdő kezdetű dal hátterében egy beás népköltemény áll, amelyet Orsós Jakab gyűjtött, és Bari Károly műfordításában a Tűzpiros kígyócska című kötetben jelent meg. A dal egyik ismert, megzenésített változata Varga Gusztávhoz és a Kalyi Jag együtteshez kötődik. A Kalyi Jag az 1989-ben, a Hungarotonnál megjelent Lungoj o drom angla mande – magyarul Hosszú az út előttem – című albumán Könyörgés címen, beás és magyar nyelven adta elő a dalt. Később az Ando Drom magyar nyelven szólaltatta meg a dal dallamában módosult, Zsigó Jenőhöz köthető változatát, Zöld az erdő, zöld a hegy is kezdettel. Ez az előadás jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a dal szélesebb körben is ismertté váljon Magyarországon. Ezt a dalváltozatot a hagyomány szerint Horváth Aladár polgárjogi aktivista 1993-ban, egy tüntetésen nevezte a „magyarországi cigányság himnuszának". A dalnak ma több változata is ismert. A különböző keresztény felekezetekben használt változatokban a záró rész gyakran módosul, és erősebben jelenik meg benne az áldás, a megváltás és az isteni befogadás motívuma.

A kulturális-nyelvi alapú cigány irodalom kialakulása és használata előtt tehát jelentős akadály a Magyarországon beszélt cigány nyelvek sokfélesége, s éppen e nyelvi-etnikai heterogenitás miatt a magyar irodalomtörténeti kánonok sincsenek felkészülve a cigány irodalom integrálására.

Felhasznált irodalom

Balogh Lídia: A szimbólumok, mítoszok, illetve allegóriák közösségi szerepéről, a roma nemzetépítési törekvések példáján keresztül. In: Müllner András (szerk.): Megformált beszéd, elfojtott hang. A reprezentáció politikai, művészeti és etikai kérdései. Eötvös, Budapest, 2017, 9–21.

Binder Mátyás: Felébredt ez a nép... A magyarországi romák/cigányok etnikai-nemzeti önszerveződési folyamatairól. In: Gergely Jenő (szerk.): A múlt feltárása – előítéletek nélkül. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2006, 61–81.

Djuric, Rajko: A rromani (cigány) irodalom. In: Iskolakultúra, 1998, 12. sz., 22–29.

Hajnáczky Tamás: Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete. Cigányzenészek harca a két világháború közötti Magyarországon. Gondolat, Budapest, 2019.

Hajnáczky Tamás: Magyar Czigányzenészek Egyesülete. Cigányzenészek mozgalma a boldog békeidők Magyarországán. Gondolat Kiadó, Budapest, 2020.

Majtényi Balázs – Majtényi György: Roma nemzetépítés és transznacionális emlékezethelyek. In: REGIO, 25. évf., 4. sz., 2017, 5–56.

Rosenberg Mátyás: Sosem volt cigány szótár: a latin-cigány szójegyzéktől a lehetséges romani spacy-ig. In: Lipp Veronika – Ligeti-Nagy Noémi – Simon László (szerk.): PG70 – ünnepi kötet. HUN-REN Nyelvtudományi Központ, Budapest, 2024, 78–79.

Schein Gábor: A magyarországi cigány irodalom mint a magyar irodalomtörténet-írás rendszerszintű problémája. In: Irodalomtörténet, 2024, 2. sz., 189–213.

Kállai András

Látni és láttatni – A roma képzőművészet kibontakozása a hetvenes évektől 1994-ig

„A látás egyszerre nemlátás is."

Burke 1935. 70.

Történeti és társadalmi háttér – a cigány/roma képzőművészet formálása

Magyarországi cigány/roma képzőművészetről, mint olyanról a hetvenes évekig valójában nem beszélhetünk – mindaddig ez csupán néhány alkotó egyéni működése szintjén létezett. A roma képzőművészet kibontakozása az 1960-as és 1970-es évek fordulóján szorosan összefüggött a cigányság társadalmi helyzetének lassú változásával. A szocialista iparosítás és a városok fejlődése következtében a roma lakosság egy része kikerült a hagyományos közösségi keretek közül, miközben a kulturális önkép még nem rendelkezett nyilvános kifejezési formákkal. A művészet, különösen a festészet, ebben az időszakban vált a személyes és közösségi hovatartozás/azonosságtudat megfogalmazásának eszközévé. A kulturális intézményrendszer és a kultúrpolitika, bár hivatalosan nyitottnak mutatkozott, a cigány/roma művészetet folklórként kezelte.

Mai ismereteink szerint a legkorábbi magyar cigány alkotók között volt az 1930-as években Horváth Vince zenész, író és fafaragó, az 1951-től festéssel is foglalkozó Kiss József zenész, valamint Fenyvesi József, aki 1958-tól képzőművészeti szakkörbe járt. Bár ezt megelőzően és ezt követően csoportos kiállításon szerepelt egy-egy cigány/roma származású művész, az első cigány tematikájú kiállítást 1974-ben a székesfehérvári Gárdonyi Géza Művelődési Házban rendezték Autodidakta cigány művészek címmel.

A szervezett, művészeti alkotások népszerűsítésére és bemutatására szolgáló modern események egyik, a cigány/roma művészek szempontjából is meghatározó előzménye az 1934-es Őstehetségek kiállítás volt, ahol a paraszti, hétköznapi „naiv" festők szerepeltek. Ahogyan az irodalmi életben, úgy a képzőművészetben is kiemelkedő szerepet játszott a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége (MCKSZ), a 60-as évek közepén indult újhullám, valamint az 1971-es Első Roma Világkongresszus, amelyek mind irányadó tényezői voltak az itthoni roma emancipációs törekvéseknek. A hetvenes évek roma értelmiségi mozgalma igyekezett egyfajta roma értékteremtő és értékmegőrző kulturális tőke megteremtésére, amelyben többek közt kiemelt helyet kapott – forradalmi újszerűsége miatt – a „cigány képzőművészet" is.

A cigány/roma képzőművészet tudatos életre hívásának legfontosabb momentuma az 1979-es Autodidakta Cigány Képzőművészek Országos Kiállítása volt, ahol 12 alkotó szerepelt, és amelyet országszerte számos kisebb kiállítás követett. A második kiállításra 10 évet kellett várni – ennek a Néprajzi Múzeum adott otthont 1989-ben. A következő rendezvény 2000-ben a Roma képzőművészek III. Országos Kiállítása nevet kapta.

A kiállításokat követően megkezdődött a leendő cigány/roma múzeum számára egy országosan kiterjedt gyűjtőmunka. Néhány kisebb regionális intézmény mellett a Magyar Művelődési Intézet, a Néprajzi Múzeum, a Kecskeméti Naiv Múzeum, a Fővárosi Önkormányzat Cigány Ház – Romano Kher, a Magyarországi Roma Parlament és a Nógrádi Történeti Múzeum együttesen több ezer alkotást vásárolt fel az alkotóktól az 1980-as évek elejétől a 2000-es évek közepéig. Az intézményi gyűjtések többségénél a mennyiség volt a mérvadó, nem a munkák minősége szerinti szelekció, és a válogatás gyakran szubjektív módon történt.

A cigány/roma képzőművészet felfedezését és kategorizálását több tényező is befolyásolta. Az egyik ilyen a századfordulóra jellemző cigányábrázolás, amely művek hemzsegtek a klisékre épülő zsánerromantikától. Cigány/roma imázsformáló tényező volt még a kívülről „súgott", a szociofotókról másolt etnikus és szociográfiai témákban való gondolkodás is.

Vannak olyan „szakértők", köztük művészettörténészek is, akik a romák festményeibe mindenképp etnikai karaktert próbáltak belemagyarázni. Elemzéseikben a képzeletvilág és a színfantázia hangsúlyos, de ezek a stílusjegyek nem hordoznak kizárólag etnikus sajátosságot, hiszen a képzelet és színfantázia az egyetemes képzőművészetben is jelen vannak. A kisebbségkutatók, néprajzosok és szociológusok gyakran etnográfiai produktumként értelmezték az alkotásokat, szegregált kiállításokon szerepeltetve azokat, így a roma alkotók nemcsak fizikai, hanem szellemi értelemben is a „népi művészet gettójába" kerültek. A kritikákban megjelent a cigányság és a „szegénység kultúrájának " azonosítása, ami így az önálló művészi értékek háttérbe szorításához vezetett. A hatalom számára a „roma kultúra" az integráció sikertörténetének díszítőeleme volt, nem pedig önálló művészeti diskurzus.

A fentebb említett művészeken kívül kimagasló egyéniség a nemzetközi visszhangot kiváltó Balázs János, akinek egyéni látásmódja és szuggesztív festészete az önálló művészi gondolkodás egyik legfontosabb képviselőjévé tette. Autodidakta festőként saját vizuális képi nyelvet alakított ki: művészetében a bibliai, mitologikus és népművészeti motívumok egyaránt jelen vannak. Élénk színvilága és szimbolikus alakjai egyszerre hordozzák a spirituális és társadalmi tapasztalatokat. Balázs János művészete túlmutatott a „roma tematika" keretein: képei az emberi lét általános kérdéseit, a szenvedés és a természetfelettiség kapcsolatát jelenítik meg. Balázs János volt az első, akit a magyar művészeti kánon részben beemelt, de éppen ezáltal vált a „roma művész" szimbolikus figurájává: egyéni alkotóként is kollektív jelentést kapott.

Balázs János: Szomorú állatok, 1975.
(Forrás/őrzési hely: Romano Kher Budapesti Roma Művelődési Ház)

Péli Tamás: Születés, 1983, pannó. (Fotó: Keppel Ákos; forrás/őrzési hely:: Budapesti Történeti Múzeum; Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft.)

A másik meghatározó alkotó a „képzett festő” Péli Tamás, aki a Holland Királyi Akadémián végzett. Tudatosan vállalta a roma közösségi identitás ábrázolását, amelynek legfontosabb darabja a tiszadobi Andrássy-kastélyban 1983-ban megfestett Születés című pannó. Péli küzdött a folklorizáló megközelítéssel, célja az volt, hogy a roma kultúrát egyenrangú civilizációs hagyományként mutassa be. Péli Tamás művészete így nem csupán egyéni, hanem közösségi, az egyenjogúsítás érdekében tett gesztus is volt. Munkásságában a művészet társadalmi funkciót kapott: az önkép formálását, a közösség kulturális felemelését szolgálta. Péli tanítványai és követői továbbörökítették mesterük művészeti gondolkodását, kialakítva így a „Péli-iskolát”, amelynek legfontosabb képviselője Szentandrássy István volt.

Péli Tamás a Filmhíradóban mesél magáról és művészetéről 1968-ban

Orsós Teréz: Becó, 1998. (Forrás/őrzési hely: Romano Kher Budapesti Roma Művelődési Ház)

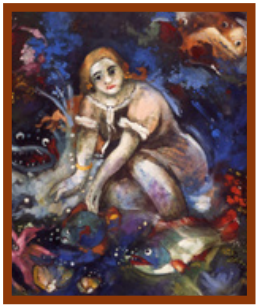

Bada Márta: Vízi tündér, 1988. (Forrás/őrzési hely: Romano Kher Budapesti Roma Művelődési Ház)

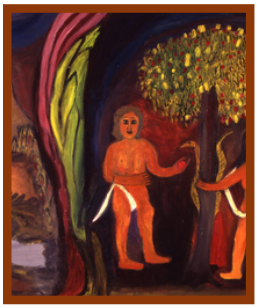

Oláh Jolán: Ádám és Éva a paradicsomban, 1990. (Forrás:/ őrzési hely: Romano Kher Budapesti Roma Művelődési Ház)

Fontos megemlíteni női alkotóink, Orsós Teréz, Omara (Oláh Mara), Oláh Jolán és Bada Márta munkásságát, akik már az 1970-es és 1980-as évek fordulóján országos kiállításokon szerepeltek – többek között Bánszky Pál 1981-es tárlatán. Habár alkotásaik a roma képzőművészet sokszínűségét mutatják, egyéni művészi útjukat és teljesítményüket gyakran a kollektív „roma női művészet” fogalma alatt mutatták be.

Kritikai megközelítés

A roma művészet fogalma maga is ellentmondásos. Miközben az alkotás a láthatóság eszköze volt, egyben a kirekesztés formájává is vált. A kortárs elméletírók – többek között Stuart Hall és Homi Bhabha – a reprezentáció politikájáról szólva rámutatnak: az identitás mindig viszonylatban, nem pedig elszigetelten jön létre. A magyarországi roma képzőművészet esetében ez a viszonylat leginkább hierarchikus képet mutat: a nem roma kulturális elit határozta meg, mi számít „roma" témának, stílusnak vagy értéknek. Így a kánon etnikai és szociológiai kategóriák mentén jött létre. A roma alkotókat gyakran nem önálló esztétikai gondolkodóként, hanem a „roma valóság" illusztrátoraiként értelmezték.

A bemutatott Balázs János, Péli Tamás és társaik művészete ugyanakkor azt bizonyítja, hogy a roma képzőművészet nem egy különálló etnikai stílus, hanem a magyar és az egyetemes művészet történetének szerves része. Műveikben a társadalmi tapasztalat kulturális tudatként jelenik meg.

A korabeli, emancipációt segítendő életre hívott intézmények példája jól mutatja, hogy a láthatóság önmagában nem garantálta a függetlenséget vagy a szakmai elismerést.

Ezen intézmények eredeti célja az volt, hogy szakmai alapot adjanak a roma művészet képviseletének, amely azonban sok esetben nem valósult meg, mivel a vezetők szubjektív ízlésük és a kapott „cigánykép" szerint reprezentálták a művészetet. Az úgynevezett mainstream művészeti világ sem nyitotta ki a kapuit a roma származású művészek előtt.

A cigány/roma művészet története így nem lezárt folyamat, hanem nyitott kérdés a magyar kultúra számára is: Ki beszél, ki látszik, és ki dönt arról, mi számít cigány/roma képzőművészetnek?

Felhasznált irodalom

Bánszky Pál: A magyar naiv művészet. Corvina Kiadó, Budapest, 1973.

Bánszky Pál: Naiv művészet Magyarországon. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1981.

Bhabha, Homi: The Location of Culture. Routledge, London, 1994.

Burke, Kenneth: Permanence and Change: An Anatomy of Purpose. New Republic, New York, 1935.

Daróczi Ágnes – Kerékgyártó István (szerk.): Autodidakta Cigány Képzőművészek II. Országos Kiállítása II. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1989.

Hall, Stuart: Representation: Cultural Representations and Signifying Practices. Sage Publications, London, 1997.

Lakatos Menyhért: Autodidakta cigány képzőművészet országos kiállítása. Pataki Művelődési Központ / Képzőművészeti Alap, Budapest, 1979.

Szuhay Péter: A romák kulturális világa. Panoráma Kiadó, Budapest, 1999.

Szuhay Péter (szerk.): Roma képzőművészet Magyarországon. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2008.

Zsigó Jenő (szerk.): Cigány festészet – Magyarország 1969–2009 / Gypsy Painting – Hungary 1969–2009. Fővárosi Önkormányzat Cigány Ház – Romano Kher, Budapest, 2009.

Rácz Gyöngyi

Roma nők a képzőművészetben

A roma női alkotók életrajzait, a velük készült interjúkat olvasva, néhány képzőművészeti alkotásukat megtekintve megérthetjük, hogy a női léttel járó hátrányokat, illetve a származásukból adódó hátrányos helyzetüket és szegénységüket halmozottan élték meg a társadalomban.

Ahogyan a személyes történetek is jobban megérintik az embereket a puszta statisztikai adatoknál, úgy egy-egy művészeti alkotás is történeteket, érzéseket közvetíthet, ha mögé nézünk. Vegyük például Oláh Mara (1945-2020) festőnő művészi pályáját és képeit.

Az iskolai bántalmazás és a láthatatlan munka, mint a tehetség kibontakoztatásának akadályai

Többek között Havas Gábor és társai kutatásaiból is tudjuk, hogy az oktatási rendszerben a cigány gyerekeket szegregáltan vagy indokolatlanul kisegítő iskolákban oktatták és oktatják a mai napig, ezek a gyakorlatok pedig pótolhatatlan lemaradásokat generálnak.

Omara (Oláh Mara): Mara első iskolás, 1952 (1998). (Fotó: Rosta József; forrás/őrzési hely: Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum; © OMARA – Oláh Mara / Longtermhandstand)

Az oktatási rendszer strukturális kirekesztő gyakorlatairól a 217-235. oldalalakon olvashattok bővebben.

Oláh Mara festménye azokat a hátrányokat láttatja – a negatív élményeket, a megalázást, fizikai bántalmazást –, amelyeket Mara saját maga elszenvedett, de valószínűleg sok más roma gyermek is.

Az alkotó így emlékszik vissza az iskolakezdésre:

> **„Mikor első osztályba mentem, új táskát vettek a szüleim, új piros kabátot kaptam, azzal a jelszóval, hogy megy a lány iskolába! De a tanító úgy megszaggatott, mint annak a rendje. Hát te szeretnél olyan helyre járni, ahol ütnek, vernek? Én pedig mondtam otthon: Vernek az iskolában, nem megyek sehova."**
>
> (Medgyesi-Garancsi 2011, 19)

A nem roma gyerekek kővel dobálták, meghúzták a haját. A tanár is bántotta. Néha azért, mert megvédte magát, máskor azért, mert nem tudott valamit. Így Mara nem fejezte be a tanulmányait.

A korai iskolaelhagyás miatt Oláh Mara takarítással kereste a kenyerét. Rajta kívül több festőművész számolt be arról, hogy a megélhetés érdekében nehéz fizikai munkát kellett végeznie, ezzel is háttérbe helyeződött a tehetségük kibontakoztatása.

A Színekben oldott életek, Cigány festőnők a mai Magyarországon című könyvben található Oláh Mara Anyám kórházban – én voltam a legidősebb 1956 című festménye is.

Oláh Mara édesapja muzsikus, édesanyja beás cigány volt, nyolc kisebb testvérével együtt szegénységben élt. Amikor Mara édesanyja kórházba került, rászakadt a háztartás és a kisebb gyermekek felügyelete és ellátása. Ez sajnos nem csak az ő esetében volt így, nem egyedi, hogy a roma lányok kiesnek az iskolából pár napra, hogy kivegyék a részüket az otthoni feladatokból, vagyis a láthatatlan női munkából.

Képek, életrajz és archív anyagok Oláh Mara életművéről

Orsós Teréz: Alkotótábor, 2002. (Forrás/őrzési hely: Romano Kher Budapesti Roma Művelődési Ház)

Orsós Teréz (1956-2021) grafikus, festőművész (az anyai nagymamám testvére) cigány osztályban tanult. Teréznek 14 évesen udvarolt egy fiú, ezért a szülei nem engedték vissza az iskolapadba. Később csak nehéz fizikai munkával tudott pénzt keresni, például kőművesek mellett hordta a maltert az építkezéseken, kertészetben dolgozott annak ellenére, hogy gyerekkorában nyakcsigolya törése volt, egészségügyileg ez nagyon megterhelte őt. A gyermekeit is egyedül nevelte, mert a férje elhagyta. Lakhatási problémái számtalanszor megnehezítették az életét. Életkörülményei a kezdetekben annyira nehezek voltak, hogy kanálban olvasztott zsírba helyezett madzaggal világítva tudott csak rajzolni, mert nem volt áram.

Édesanyám, Ráczné Kalányos Gyöngyi (1965-) így gondol vissza arra, miért nem tanulhatott tovább:

„Gyerekkoromban szerettem volna továbbtanulni, de lehetetlen volt. A nyolc osztályt is nagyon nehezen végeztem el. Nemcsak a szüleim voltak a hibásak, hanem a tanárok is. Ha nekem olyan tanáraim lettek volna akkor, mint amilyeneket most, felnőtt koromban kaptam, talán előbb jutottam volna lehetőségekhez."

(Medgyesi-Garancsi, 2011, 82)

Két történet a tehetséggondozásról

A tehetséggondozás gyermekkorban egy-egy esetben megvalósulhatott rajzszakkör keretén belül. Orsós Teréz festőművész nagyon erős szorongást élt át a rajzórákon alsós iskolás korában. Felső tagozatban egy kedves rajz tanárnőt kapott az osztály, aki szabad kezet adott az órán, mindenki azt rajzolt, amit szeretett volna. Teréz korábban nem tudta irányítani a vízfestéket, szétfolyt. Az új tanárnő megtanította a megfelelő technikára, biztatta és lehetőséget adott számára, hogy ingyenesen részt vegyen a rajzszakkörön. Ez a gondoskodó kapcsolódás az iskolán túl is megmaradt, Teréz felnőttként is tartotta vele a kapcsolatot.

Az ingyenes szakköri tehetséggondozás ugyanakkor a fiatalok kiszolgáltatottságának kihasználására is alkalmas terepet biztosított. Édesanyám, Ráczné Kalányos Gyöngyi már gyermekként alkotott Pongrácz Éva rajzszakkörében, az akkori pécsi Pannónia Filmstúdióval, Pásztor Ágnes filmrendezővel dolgoztak együtt A hét ikerszarvaskígyó című animációs rajzfilmen, amelyet az 1986-os cannes-i filmfesztiválon is bemutattak. Közreműködéséért csupán egy jelképes díjat kapott. A moziban lejátszott rajzfilmre a jegyet ugyanúgy meg kellett vennie, mint bárki másnak.

Olyan nagyot csalódott, hogy közel tíz évig, gyermekei születéséig nem volt hajlandó festeni.

A roma női képzőművészek, habár szabadidő, művészeti támogatás és anyagi források hiányában alig volt lehetőségük a felszabadult alkotásra, sokszor az életük nehézségeiből inspirálódva, azt átalakítva, erőn felül hoztak létre csodálatos értéket, még ha a szűk környezetük sokszor nem is értette vagy értékelte őket megfelelően.

Az alkotótáborok hatása a roma művészközösség kialakulására

Daróczi Ágnes friss diplomával, a Népművelődési Intézet munkatársaként 1979 májusában többedmagával megszervezte az Autodidakta Cigány Képzőművészek I. Országos Kiállítását a Pataki Galériában. Ez egész Európában egyedülálló kezdeményezés volt. A Roma Képzőművészek Európában című írásában ennek a csoportos kiállításnak a céljaként többek között az erőszakos asszimiláció tagadását és az előítéletek lerombolását határozták meg.

Az első kiállításon részt vett Orsós Teréz is, akinek az összes kiállító közül egyedüliként sikerült tagságot nyernie a Képzőművészeti Alapban. 1989-ben a Néprajzi Múzeum megszervezte a II. Országos Kiállítást, amelyen már Ráczné Kalányos Gyöngyi munkái is megjelentek.

Autodidakta Cigány Képzőművészek Országos Szövetsége

Daróczi Ágnes munkatársaival, többek között Kerékgyártó István művészettörténésszel, alkotótáborokat kezdett szervezni annak érdekében, hogy létrehozhassanak egy gyűjteményt, és később a roma művészek felajánlott alkotásaiból megalapíthassák a Cigány Múzeumot. Sajnos azóta sem létezik.

Kerékgyártó István hosszú éveken át szervezte a Közép-Európai Művésztelepet, kezdetben Tokajban, majd Tállyán. Több roma képzőművész alkotott ezekben a táborokban is, mint például Dilinkó Gábor, Ráczné Kalányos Gyöngyi, Gyügyi Ödön, Ferkovics József, Lakatos Klára és még sokan mások.

Mivel az anyagi források szűkösek voltak, egy alkalommal édesanyám két méterszer két méteres festményét eladva, annak bevételéből tudták a 2-3 hetes nemzetközi művésztelep költségeit finanszírozni. Ez büszkeséggel töltött el.

Később Zsigó Jenő szociológus szervezett alkotótáborokat a roma művészeknek Balatonszemesen. Az ott elkészült, felajánlott műveket a Roma Parlamentben állították ki.

Édesanyám alkotói tevékenysége révén kiváltságos helyzetbe kerültem, hiszen úgy nőttem fel, hogy minden évben találkozhattam a kortárs roma művészekkel. Minden évben alig vártuk, hogy találkozhassunk egymással az ország minden területéről, mindenfajta cigány alkotó, mint egy nagy család.

A tábor megadta a felszabadult, háztartási és gondozói kötelezettségektől mentes alkotás lehetőségét két teljes hétre. Inspiráltuk, tanítottuk egymást faragni, festeni, zenélni. Pozitívan élhettük meg az identitásunkat, megerősítettük egymást értékekben és tudásban.

Felhasznált irodalom

Daróczi Ágnes: Roma képzőművészek Európában. In: Győri Lajos et al. (szerk.): A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus évkönyve. Budapest, 2007, 126–139. Elérhető: https://epa.oszk.hu/01600/01667/00004/pdf/MMI_01667_2007_126-139.pdf

Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona: Cigány gyerekek az általános iskolában. Oktatáskutató Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2002.

Medgyesi Gabriella – Garancsi Györgyi: Színekben oldott életek. Cigány festőművészek a mai Magyarországon. Protea Kulturális Egyesület, Budapest, 2011.

Ferkovicsné Vajda Melinda

Roma folklór mozgalom

A roma kulturális mozgalom a 20. század második felében erősödött meg. Célja a romák nemzeti és kulturális identitásának megerősítése, valamint a kulturális örökségük társadalmi elfogadtatása volt. A mozgalom ezen belül a roma hagyományok, a nyelv, a zene és a művészetek megőrzése érdekében, továbbá a roma közösségeket érintő társadalmi kirekesztés ellen dolgozott. A roma kulturális mozgalom nagy részben, de nem kizárólagosan táplálkozik a folklór hagyományaiból, de fontos célja annak megőrzése és ápolása.

A mozgalom a kezdetektől összefonódott a politikai érdekérvényesítés különböző formáival is. A roma szervezetek és intézmények a kulturális és oktatási kérdések mellett a társadalmi igazságosság és az esélyegyenlőség megteremtéséért is felléptek.

A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége (MCKSZ) kulturális programjai révén a roma hagyományok nyilvános bemutatását is ösztönözte. A kulturális versenyek és rendezvények hatására az ország több településén is létrejöttek roma folklór együttesek. A mozgalom mellé álltak a korszak néprajzkutatói és zenekutatói is: Martin György és Víg Rudolf aktívan támogatták a roma folklór dokumentálását, és 1959 nyarán megszervezték az első cigány folklórfesztivált Budapesten. Az ilyen események hozzájárultak ahhoz, hogy a roma zenei és táncos hagyományok a szélesebb közönség számára is láthatóvá váljanak. A folyamat kibontakozását a hetvenes években kezdődött táncházmozgalom is elősegítette.

A roma táncmozgalom kibontakozásában meghatározó szerepet játszott Balogh Béla (1958-1995), aki az 1970-es évektől kapcsolódott be a magyarországi amatőr néptánc- és táncházmozgalomba. Pályája Nagyecseden, a szabolcs-szatmári térség egyik kiemelkedő roma kulturális központjában indult, amely a magyarországi autentikus roma tánc- és folklórhagyomány egyik fontos bölcsőjének tekinthető. A Vadrózsa együttes tagjaként, majd később saját formációja, a Lindri Táncszínház alapítójaként a tradicionális roma tánckultúra színpadi és közösségi megjelenítésének egyik legismertebb alakjává vált. Munkásságát számos elismeréssel jutalmazták, többek között 1979-ben elnyerte a Népművészet Ifjú Mestere címet, később Aranysarkantyús táncos lett, országos ismertséget szerzett a Ki mit tud? verseny megnyerésével tánc kategóriában, valamint 1984-ben nívódíjas táncos lett.

A roma tánchagyományok kutatásában és továbbadásában jelentős szerepet töltött be dr. Balázs Gusztáv (1951-), aki szintén a magyarországi roma tánc- és folklórhagyomány egyik fontos központjának számító szabolcs-szatmári régióból, a nagyecsedi kulturális közegből indult. Tanulmányait a Nyíregyházi Tanárképző Főiskolán, majd a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajz szakán végezte, ahol doktori fokozatot szerzett.

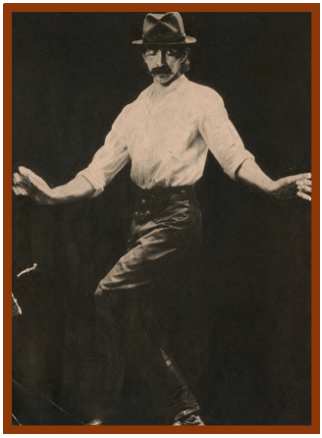

Balogh Béla táncos. (Mesterséges intelligenciával rekonstruált kép)

Balogh Béla nagyecsedi cigánytáncot mutat be az 5. Országos Szólótáncfesztiválon, 1981-ben.

Pályája során pedagógusként, néptáncosként, koreográfusként és néprajzkutatóként is tevékenykedett, munkásságát Aranysarkantyú és a Népművészet Ifjú Mestere díjakkal ismerték el. Kutatásai elsősorban a roma folklór, tánckultúra és hagyományok dokumentálására irányultak, így jelentős szerepet játszott a roma kulturális örökség tudományos és közösségi megőrzésében.

Szemléletváltás a roma folklór kutatásokban

A roma folklór kutatásának korai szakaszában a dokumentálás és reprezentáció kérdése a korra jellemző hatalmi viszonyokat is tükrözte. Erdős Kamill a 20. század közepének egyik meghatározó magyarországi cigánykutatója volt, aki elsősorban az 1950-es és 1960-as években végzett néprajzi és folklorisztikai gyűjtéseket, főként vidéki roma közösségek körében, különösen Békés megyében és az Alföld egyes térségeiben. Munkássága a cigány közösségek szokásainak, nyelvének, folklórjának és társadalmi viszonyainak dokumentálására irányult, azonban kutatási módszerei alapvetően a korszak klasszikus néprajzi szemléletét követték, amelyben a roma közösségek gyakran inkább megfigyelt kutatási alanyként, semmint saját narratívával rendelkező aktív szereplőként jelentek meg.

A Víg Rudolf népzenekutató által gyűjtött hangfelvételek 1976-ban jelentek meg, mely gyűjtések jelentős szerepet játszottak abban is, hogy későbbi roma folklór együttesek és zenészek megismerhessék más régiók autentikus roma/cigány népzenei hagyományait.

Azonban a felvételeken szereplő roma adatközlők neveit több esetben nem tüntették fel, a publikáció elsősorban a gyűjtő személyét emelte ki. A nem roma kutató ebben a helyzetben fölérendelt pozícióból beszél, miközben azok, akik az adott kulturális tudás birtokában vannak, névtelen információforrásként jelennek meg. Gayatri Chakravorty Spivak posztkoloniális kritikája arra hívja fel a figyelmet, hogy a marginalizált csoportok hangja sokszor közvetített formában jelenik meg a tudományos diskurzusban, ami a megszólalás és reprezentáció kérdését problematikussá teheti.

A roma folklór együttesek későbbi megjelenése részben éppen ezt a helyzetet változtatta meg: a roma intézmények, zenészek és előadók saját kulturális hagyományaikat már nem pusztán kutatási tárgyként, hanem önreprezentációként jelenítették meg a nyilvánosság előtt.

Ezt a szemléletváltást jól példázza az a hanglemez is, amelyet 1993-ban a Romano Kher adott ki roma folklór dalok gyűjteményeként, Püspökladányi cigány népdalok címen. A kiadványon az előadók nevét minden esetben feltüntették, több esetben cigány becenevükkel együtt, így a felvételeken szereplő zenészek nem anonim adatközlőként, hanem saját nevükön megszólaló alkotóként jelentek meg. Ez a gyakorlat nemcsak etikai szempontból jelentett változást a korábbi folklórgyűjtésekhez képest, hanem a roma kulturális önreprezentáció erősödésének jeleként is értelmezhető.

A folklórmozgalom kibontakozása

A cigány folklór mozgalom egyik fontos kiindulópontját az 1967-ben alakult Monszun együttes jelentette. Az együttes kezdetben modernebb hangszerelésű megzenésített versekkel, munkásdalokkal és népdalokkal – az úgynevezett pol-beat stílusban – aratott sikert, majd Maróthy János zenetudós hatására a roma és városi folklór kutatása felé fordult.

A kutatómunka során a zenészek munkásszállásokra (ahol roma munkások koncentráltan voltak jelen) és különböző településekre látogattak el, és a magyar munkások körében főként nótákat rögzítettek, míg a roma közösségekben gyakran addig ismeretlen folklóranyaggal találkoztak. Az együttes munkájába 1970 és 1975 között roma fiatalok is bekapcsolódtak, ami új lendületet adott a gyűjtőmunkának.

A munkásszállókon és településeken végzett gyűjtések azonban nem csupán zenei dokumentációt jelentettek, hanem egy olyan élő közösségi kultúrát is rögzítettek, amely a mindennapi élet szerves részeként létezett. Balogh János – az Ando Drom és a Lindri együttes tagja, valamint a roma mozgalom egyik meghatározó alakja – visszaemlékezésében a vidéki roma közösségek folklóréletének hangulatát idézi fel:

> **„Ahogy eljössz vidékről, ott egészen mások az értékek. Ott jobban összejárnak, az emberi értékek előtérbe helyeződnek, előkerülnek a mendemondák, a dalok, hallgatók, pergetők, táncok, amivel szórakoztatják egymást, és eltelik az idő. Megvan az alázatossága ennek. Egy árok partjára leülnek, és improvizatíve majd csak egyszer megszólal egy dal, megjelenik egy lány, egy asszony, elkezd táncolni, perdül a szoknyája, lendítésmozdulatok kontrasztban, bal kéz, jobb láb, majd elkezd mozogni a derék, a mell, a csípő. Ég a tűz. Szól egy dal... Gondold el ezt az érzést. Égett a levegő. És ebben a hangulatban nőni fel... Érezni ezt a fajta életmódot. No, ezek azok a gyönyörű szép tiszta dolgok, ahogy benne az emberek is azok voltak."**
>
> (Ferkovicsné Vajda Melinda interjúja Balogh Jánossal; Vajda, 2021,)

A roma folklór együttesek létrejötte a roma kulturális mozgalom egyik leglátványosabb eredményének tekinthető. Daróczi Ágnes és Bársony János 1976-ban alapította meg a Romano Glaszo – Cigány Hang – együttest, amelynek célja a roma zenei és kulturális hagyományok bemutatása és megőrzése volt. Az ugyanezen a néven, de az előző zenekartól függetlenül létrejövő, szintén autentikus cigány zenét játszó együttes 1993-ban az országos televíziós tehetségkutató, a Ki mit tud? műsorban első helyezést ért el. Ez a siker is erősítette a roma folklór jelenlétét a magyar nyilvánosságban. Az együttes tagjai voltak: Lakatos György, Mata András, Szilvási István, Prónai Csaba, Bordás Attila (Satya).

Ezt követően, 1978-ban alakult meg a Kalyi Jag – Fekete Tűz együttes, amely az 1980-as évek közepére országos ismertségre tett szert.

Repertoárjuk kiindulópontját a szabolcsi oláhcigány zenei hagyomány jelentette, amely romani nyelvű, más régiókból származó dalokkal, valamint más roma/cigány közösségek zenei anyagával is kiegészült. Albumaikon így beás cigány dalok, külföldi roma dallamok és saját szerzemények is helyet kaptak. A szélesebb közönség a cigány zenét korábban többnyire a kávéházi cigányzene és a városi cigányzenekari hagyománnyal azonosította. A Kalyi Jag pedig láthatóvá tette az autentikus roma népzenét. A Hungaroton által kiadott lemezek nemcsak zenei, hanem kultúrpolitikai értelemben is áttörést jelentettek, a roma népzene a hivatalos hanglemezkiadásban is rangot és láthatóságot kapott. A Kalyi Jag a családi és közösségi alkalmak világából a színpad, a hanglemezkiadás, valamint a hazai és nemzetközi nyilvánosság közegébe emelte a roma folklórt. Nemzetközi szerepléseik különösen fontosak voltak. Az együttes vizuális megjelenésében is úttörő szerepet játszott: a roma folklór videóklipjei a műfaj korai és fontos magyarországi példái közé tartoztak. A Kalyi Jag kezdetben nagyobb létszámmal indult, szélesebb ismertségét azonban a Varga Gusztáv, Nagy József, Balogh József és Balogné Künstler Ágnes nevével fémjelzett felállásban érte el.

Visszaemlékezések a folklór mozgalom időszakáról

„Maguknak a romáknak azt hiszem ez egy büszkeség volt, hogy az ő kultúrájukból, az ő nyelvükből Magyarországon van egy olyan együttes, amit nagyon sokan szeretnek. És ettől mindenki egy kicsit jobban érezte magát, kicsit biztosabb lett, jobban kihúzta magát."

(Dr. Tordai Edina interjúja Balogh Józseffel)

Fontos szerepet töltött be az 1984-ben alapított Ando Drom – Úton – együttes is, ahol a hagyományos oláhcigány zene mellett saját kompozíciók is megjelentek, amelyek a roma folklór kortárs értelmezését képviselték. Az együttes alapító tagjai Zsigó Jenő, Balogh János, Kovács Antal, Horváth Mónika és Miczura Mónika voltak.

Az Ando Drom együttes tevékenysége nemcsak a roma folklór színpadi megjelenítésére volt hatással, hanem új kezdeményezések létrejöttét is inspirálta a roma kulturális mozgalmon belül. E folyamat részeként jött létre a Lindri együttes –Álom–, amely Balogh Béla kezdeményezésére cigány gyermekszínházként is működött, amely a roma kulturális hagyományok átadását a fiatal generációk számára fontos feladatának tekintette.

„Ettől volt jó, hogy mindenki máshogy közelítette meg a folklórt, a maga vonalán, ettől volt mindenkinek helye."

(Dr. Tordai Edina interjúja Künstler Ágnessel)

A Ternipe – Fiatalság – együttes 1989-ben alakult meg. Az Ando Dromhoz hasonlóan a hagyományos oláhcigány dalok mellett nagy hangsúlyt fektetett a saját dalok megjelentetésére. Az együttes meghatározó tagjai voltak: Farkas István, Lakatos Béla, Balogh Mária, Balogh Tünde.

1991-ben jelent meg a Frácilor Együttes Beások című albuma. Az együttes tagjai Orsós Ferenc, Bogdán János, Csontos Erika, Horváth Zoltán, Kalányos Éva, Kalányos Szilvia, Kalányos József és Tihanyi János voltak. A lemezen saját gyűjtésű, autentikus beás népdalokat adtak elő. 1992-ben adták ki Beások 2., 1993-ban pedig Beások 3. című – utolsó – albumukat, Nagykanizsán.

Szintén nagykanizsai az 1993-ban alakult beás és oláhcigány fiatalokból álló Kanizsa Csillagai Együttes. A roma folklórmozgalom egyik meghatározó csoportja, amely repertoárjában hangsúlyosan jeleníti meg a beás nyelvű dalokat. Alapító tagjai: Horváth Zoltán, Horváth Zoltánné, Orsós Vendel, Havasi Attila.

A folklór együttesek tevékenysége nemcsak a hazai kulturális életben volt jelentős, hanem nemzetközi szinten is új lehetőségeket teremtettek a roma kulturális kapcsolatok számára. Az ilyen találkozások során a résztvevők nemcsak zenei repertoárt cseréltek, hanem egymás hagyományait, szokásait és kulturális gyakorlatát is megismerték, ami hozzájárult ahhoz, hogy a roma kulturális identitás egy szélesebb, transznacionális kulturális térben is értelmezhetővé váljék.

> **„Mi is eljutottunk Európa szinte minden országába. (...) Így ismerkedtünk mi meg nagyon sok külföldi roma zenével."**
>
> (Dr. Tordai Edina interjúja Künstler Ágnessel)

Önreprezentáció az asszimilációs politika árnyékában

A roma irodalom és képzőművészet is megélénkült, mindez pedig lehetőséget adott a roma történetek és tapasztalatok közreadására. 1970-ben jelent meg Bari Károly első verseskötete Holtak arca fölé címmel. Egy évvel később publikálta első novelláit Lakatos Menyhért, majd cigány nyelvű műfordításokat és magyar, valamint cigány nyelvű verseket írt és jelentetett meg Choli Daróczi József. Az oláh cigány kultúra első hírvivői a cigány nyelv, irodalom, zene, képzőművészet és folklór bemutatásával egy addig feltáratlan világra nyitottak ablakot, hogy azon keresztül betekintést adjanak a többség számára, amiért megbecsülést és elismerést reméltek.

Nagy Gusztáv, Fátyol Tivadar, Lakatos Menyhért és Choli Daróczi József a Magyar Cigány Kulturális Szövetség eseményén, 1990. (Forrás: Nagy Gusztáv magángyűjteménye)

A „roma irodalmi forradalomra" Nagy Gusztáv, költő, műfordító így emlékszik vissza:

„Ez az egész, ha úgy vesszük, Bari Károllyal kezdődött. Együtt nőttem fel vele. Úgy folyt, mint csapból a víz a televízióban. Egy fiatal, vékonyka nagyon komoly srác volt. Mondta a verseit, és a vér megállt az emberben. Mindenki elismerte a tehetségét."

(Ferkovicsné Vajda Melinda interjúja Nagy Gusztávval)

Bari Károly a Magyar Filmhíradóban

Choli Daróczi József 1972-ben képesítés nélküli tanítóként kezdett dolgozni cigány gyermekek között, majd létrehozta a Rom Som együttest a rákospalotai Csokonai Művelődési Központban. Az együttes tagjai és azok szülei rendszeresen találkoztak, amiből egy közösségépítő klub jött létre. 1974-ben megjelentették a kétnyelvű Rom Som folyóiratot, ami egyrészt műsorfüzet, másrészt irodalmi folyóirat volt, és vállalta az élő cigány irodalom bemutatását. Az említett lapot 1977-ben indoklás nélkül betiltották. Az egypártrendszer asszimilációs politikája nem tette lehetővé a cigány politikai önszerveződés lehetőségét, így a kultúra volt az egyetlen eszköz, amelyen keresztül harcolhattak az elismerésért és az elfogadásért.

Ezt a korlátozó politikai keretet a pártállami döntéshozatal intézményes szinten is megerősítette, amikor a cigányság társadalmi helyzetét továbbra sem nemzetiségi, hanem elsősorban szociálpolitikai kérdésként kezelte.

A pártállami rendeletek témájáról bővebben 196-208. oldalon olvashattok.

„Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1974. június 11-én ismét tárgyalta a Politikai Bizottság 1961-es határozata végrehajtásának tapasztalatait, s úgy foglalt állást, hogy továbbra is a párthatározatban lefektetett elveket kell irányadónak tekinteni. Ez az állásfoglalás egyértelműen lesöpörte az asztalról „egyes cigány értelmiségiek és ciganológusok" próbálkozásait, hogy el kellene hagyni a párthatározat azon részét, mely megtagadta cigányság nemzetiségi voltát. Az állásfoglalásban kinyilvánítottak helyi végrehajtása érdekében az APB utasította a Minisztertanács Tanács Hivatalát, hogy dolgozzon ki irányelveket erre."

(Hajnáczky, 2014, 155)

A fejlődést viszont már nem lehetett lassítani vagy megállítani, hiszen egyre több nem cigány tisztelőre talált a cigány kultúra, és egyre ismertebbé vált a mozgalom, amit a cigány értelmiségiek és művészek indítottak a saját kulturális esélyegyenlőségük megteremtése érdekében.

A Népművelési Intézet előbb az „Autodidakta Cigány Képzőművészek Országos Kiállítását" szervezte meg 1979-ben, ahol Balázs János festő-költő neve már világszerte elismerést váltott ki. Péli Tamás neve is ekkor kezdett ismertté válni, aki később a Hollandiai Királyi Képzőművészeti Akadémián folytatta képzőművészeti tanulmányait. A festészet területén elismerést szerzett a cigányságnak. Péli Tamás több tanítványa őrzi napjainkban is tudásának hagyatékát. A Hagyományőrző Cigány Együttesek I. Országos Találkozójára nem sokkal később, 1981-ben került sor. A szervezőmunka széles körű szakmai és közösségi összefogásban valósult meg: roma értelmiségiek – köztük Kalla Éva, Bársony János, Kovács Zoltán, Mendi Rózsa és Zsigó Jenő – mellett olyan néprajzkutatók, zenekutatók és koreográfusok is aktívan bekapcsolódtak, mint Erdélyi Tibor, Martin György, Víg Rudolf és Felföldi László.

A Népművelési Intézet támogatásával végzett közös munka fontos szerepet játszott a roma kulturális kezdeményezések országos megerősödésében. Ezzel párhuzamosan Budapest több kerületében és más térségekben is kiépült a cigány koordinációs bizottságok hálózata, amelyben roma értelmiségiek vállaltak közösségszervező, családsegítő és kulturális közvetítő szerepet. Tevékenységük hozzájárult a lakhatási körülmények javításához, az oktatási esélyek bővítéséhez, valamint a helyi roma közösségek kulturális és társadalmi megerősödéséhez.

Az első roma kulturális intézmények

A szocialista korszakban a roma kulturális kezdeményezések az állami kulturális infrastruktúra – például művelődési házak, kulturális központok vagy a Népművelési Intézet szakmai hálózata – keretei között működtek, ami lehetőséget biztosított a roma kulturális programok megszervezésére, ugyanakkor a tevékenységek intézményi és politikai kereteit is meghatározta.

A roma kulturális élet újabb fontos színterei a 1970-es években jelentek meg klubok és közösségi kezdeményezések formájában, amelyekben már erősebben érvényesült az alulról szerveződő kulturális aktivitás. Ezek közül kiemelkedett a már említett, Budapesten 1972 és 1980 között működött Rom Som klub, a roma kulturális és értelmiségi élet egyik jelentős találkozóhelye. A klub működésében több meghatározó roma értelmiségi és művész vett részt, köztük Daróczi Ágnes, Bari Károly, Choli Daróczi József, Osztojkán Béla és Lakatos Menyhért, akik a roma kultúra és identitás kérdéseiről folytatott diskurzus fontos szereplői voltak. A klub programjai között zenei és táncos rendezvények, filmvetítések és beszélgetések szerepeltek, amelyek lehetőséget teremtettek a roma identitás, kultúra és társadalmi helyzet kérdéseinek megvitatására. A Rom Som klub körül kialakuló kulturális és értelmiségi hálózat később a roma kulturális mozgalom számos kezdeményezésében is szerepet játszott.

A roma kulturális intézményrendszer továbbfejlődésében ugyanakkor továbbra is jelentős szerepet játszott az állami és önkormányzati intézményi háttér. Ennek egyik legfontosabb példája a Romano Kher – Cigány Ház létrejötte volt. Az intézmény előzménye a XVIII. kerületben működő Bázis Klub volt, majd 1987-ben a Fővárosi Tanács megalapította a Cigány Szociális és Művelődési Módszertani Központot, amely később a roma munkatársak kezdeményezésére felvette a Romano Kher nevet.

Az intézmény rendszeresen szervezett kiállításokat, koncert programokat, irodalmi esteket és szakmai találkozókat, amelyek lehetőséget teremtettek a roma képzőművészek, zenészek és írók munkáinak bemutatására. A Romano Kher programjaihoz kapcsolódva fontos szerepet játszottak az Almássy téri Szabadidőközpontban működő folklórelőadások is, amelyek a roma zenei és táncos hagyományok bemutatásának és közösségi megélésének fontos színterei voltak. Ezek az előadások rendszeres találkozási lehetőséget biztosítottak a roma zenészek, folklóregyüttesek és érdeklődők számára, és hozzájárultak ahhoz, hogy a roma folklór a fővárosi kulturális életben is láthatóbbá váljon.

„Az én kezdeményezésemre elkezdtünk néprajzi táborokat szervezni, ahova középiskolás és egyetemista fiatalokat vontunk be, romákat és nem romákat. (...) Voltunk például Szabolcs megyében, Békés megyében, Somogy megyében és Pest megyében is roma közösségeknél. (...) Nyelvjárást kutattunk, néprajzi és kulturális antropológiai témában gyűjtöttünk szokásokat, hagyományos mesterségeket, meséket, balladákat, közmondásokat. Ezeket lejegyeztük és így jelent meg több kiadvány a Romano Kher által."

(Ferkovicsné Vajda Melinda interjúja Rézműves Melindával)

Intézményesült közösségerősítés: A balatonszemesi táborok jelentősége

A Romano Kher által szervezett táborok a roma kulturális mozgalom egyik fontos gyakorlati terepévé váltak, ahol a kulturális örökség átadása közvetlen közösségi élményeken keresztül valósult meg. Az intézmény külön figyelmet fordított a különböző generációk bevonására, például nyári táborok, kulturális műhelyek és közösségi programok szervezésével, amelyek során a résztvevők megismerhették a roma hagyományokat, zenét, táncot és nyelvet.

> **„Balatonszemesen és Visegrádon voltak a Romano Kher saját szervezésű táborai, ahogy most is vannak. Voltak gyerektáborok, középiskolás táborok, szabadegyetemet szerveztünk a felsőoktatásban tanulóknak, és a festőművészeknek alkotótáborokat hirdettünk, 1989-től szerveztük a néprajzi kutatótáborokat, és behoztunk még egy korosztályt, az időseket."**
>
> (Ferkovicsné Vajda Melinda interjúja Rézműves Melindával)

A magyarországi roma kulturális és polgárjogi mozgalom az 1980-as évekre már nem pusztán elszigetelt kulturális kezdeményezésekből állt, hanem olyan intézményesülő közegeket is létrehozott, amelyek egyszerre szolgálták az identitásépítést, a közösségszervezést és a társadalmi önérvényesítést. A balatonszemesi kezdeményezés előzményei az 1970-es években megjelenő cigány olvasótáborokhoz, illetve a Rom Som klub köré szerveződő kulturális és közösségi kezdeményezésekhez vezethetők vissza, amely folyamatban kiemelkedő szerepe volt többek között Daróczi Ágnesnek, Zsigó Jenőnek, Kovács Zoltánnak, Péli Tamásnak és Balogh Jánosnak.

RomSom borító, Szerkesztette: Brém-Nagy Ferenc

A balatonszemesi táborok egyik legfontosabb funkciója az volt, hogy olyan „védett" közösségi közeget teremtsenek, ahol a roma származás nem stigmaként jelent meg, hanem pozitív identitáselemként. A résztvevők visszaemlékezései alapján a táborok lehetőséget biztosítottak arra, hogy a roma fiatalok nyíltan vállalhassák identitásukat, miközben közösségi élményeken keresztül erősíthették önazonosságukat.

Ez a tapasztalat különösen fontosnak bizonyult egy olyan társadalmi környezetben, ahol a roma közösségek gyakran szembesültek előítéletekkel és kirekesztéssel. A táborok jelentőségét a következőkben egykori szervezőkkel, csoportvezetőkkel, résztvevőkkel készített interjúk részletei szemléltetik.

„Nagyon figyeltünk arra, hogy abszolút a gyerekekről szóljon ez. Nagyon sok meleg, személyes kapcsolat alakult ki, ezek a mai napig tartanak. Valószínűleg nem nagyon találkoztak ők az iskolában felnőttekkel való ilyen kapcsolattal. Az, hogy nekünk természetes volt, hogy velük ettünk, addig senki le nem feküdt, amíg az összes gyerek nem aludt."

(György Eszter interjúja Mester Zsuzsával; György, 2022, 110)

„Minket akkor ott úgy megfertőztek ezzel a vírussal Zsigó Jenőék és a többiek, hogy mind a mai napig hat ránk, ez a vírus nem hajlandó elmenni tőlünk. Én nem is tudnám elképzelni magamat, hogy máshol dolgozzak, nem is értek máshoz. Amikor elvégeztem a hajózási középiskolát, soha többet nem foglalkoztam ezzel. Azokkal az emberekkel, akikkel ott együtt kezdtünk, ez kb. 15 ember, velem egy korosztály, tehát a mostani 48–50 évesek, nagyon komolyan ragaszkodnak, és mind a mai napig táboroznak, vagy valamilyen mozgalomban vesznek részt, vagy politikai úton is részt vesznek a cigány ügyben. Mindannyian itt vagyunk, és senki sem esett ki, mindenki megmaradt ebben a civil életben."

(György Eszter interjúja Lakatos Györggyel; György, 2022, 114)

(György Eszter: „Nem csak strandolni" – a balatonszemesi cigánytáborok története (1987–2002)

A táboroztatás pedagógiai módszertani öröksége

A táborokban alkalmazott pedagógiai és közösségszervező gyakorlatok – amelyek a roma kultúra elemeit értékként és erőforrásként használták – a roma kulturális mozgalom szélesebb kontextusában is jelentősnek tekinthetők. György értelmezése szerint ezért a balatonszemesi táborok a magyarországi roma kulturális mozgalom egyik fontos, bár sokáig kevéssé ismert intézményi formáját képviselik.

„Balatonszemes egy bölcső volt. Egy olyan kivételes hely, ahol meg tudtuk mutatni, hogy szerintünk hogy kellene bánni a gyerekekkel Magyarországon. A cigány gyerekeken keresztül. Mi egy olyan típusú pedagógiát csináltunk, amit ma alternatív pedagógiának hívnak, aminek akkor még híre-hamva nem volt. Hogy hogyan kell gyerekekkel bánni úgy, hogy egy kultúrának az elemeit értékként használjuk ebben a kapcsolódásban. Mi úgy gondoltuk, hogy Magyarországon a pedagógiai kultúra gyenge, és mi laikusok akartuk megmutatni, hogy mi az, amit nem tud a magyar pedagógia, hogy mi az, ami miatt nem tud ezekkel a gyerekekkel mit kezdeni, holott elképesztőek, elképesztő dolgokra lennének képesek. Tulajdonképpen itt mindenki egy kicsit tükröt tartott a pedagógiai társadalomnak, hogy mi hogyan bánunk gyerekekkel, és hogyan kéne bánni velük."

(György Eszter interjúja Szőke Judittal; György, 2022, 114)

„A gyerekekkel kiscsoportos foglalkozás keretein belül beszélgettünk népszokásokról, a nyelvről, hogy a családban, rokonságban milyen hagyományokat tartanak. (...) Az volt számukra a legjobb dolog, hogy szeretve vannak, hogy gyerekek lehettek, és minden időnket velük töltöttük, ami a mostani táborokban is így van, mert fontos a jelenlét. Beszélgettünk velük roma írókról, költőkről, festőkről, színészekről (...) és minden olyan dologról, ami érdekelte őket. Nagyon sokat adtak ezek a táborok a gyerekeknek, mert öntudatosabbak lettek, büszkék voltak az identitásukra, és az iskolában, sokkal bátrabban vállalták az identitásukat. (...) A nyelv kapcsán, voltak olyanok, akik beszéltek, és olyanok is, akik nem beszéltek cigányul, de őket is nagyon érdekelte. Sokakban megfogalmazódott az, hogy de jó, hogy él a nyelv és használják. Addig tanulták és gyakorolták a tábori cigány dalokat, amíg a közösséggel együtt nem énekelték. (...) Amit én végigkísértem, három generációt táboroztattam. (...) A táboros élmény azt jelentette, hogy a tábor szinte a második otthon volt."

(Ferkovicsné Vajda Melinda interjúja Rézműves Melindával)

A táborok programjai gyakran bevonták a roma közösségek idősebb tagjait is, akik saját tapasztalataik és tudásuk révén erősítették a táborozók identitását, és megtanították, hogy a kultúrájukra értékként tekintsenek.

„Jöttek a táborba, úgy mondtuk, hogy adatközlők, idős roma nénik, bácsik, és ők is beszélgettek a gyerekekkel a régi időkről, hagyományokról, nyelvről. Jöttek Szabolcs megyéből több faluból, de jöttek például Győrből is, hogy elmondják, náluk mi a szokás, vagy hogy ők hogyan táncolnak (...) És a gyerekek nagyon élvezték ezt, de nemcsak ők, hanem mi, nevelők is."

(Ferkovicsné Vajda Melinda interjúja Balogh Jánosné Ibolyával)

A balatonszemesi roma táborok hosszú időn keresztül a roma kulturális mozgalom egyik meghatározó közösségi terét jelentették. Ezek a programok nemcsak a kulturális hagyományok átadását segítették elő, hanem olyan közösségi tapasztalatokat is teremtettek, amelyek hozzájárultak a roma identitás megerősítéséhez és a generációk közötti tudásátadáshoz. A táborokban kialakuló kapcsolatok és élmények sok résztvevő számára tartós hatással bírtak, és hozzájárultak egy olyan roma értelmiségi és kulturális hálózat kialakulásához is, amely a későbbi közösségi és civil kezdeményezésekben is szerepet vállalt. Bár a táboroztatás egy időre megszakadt, mintegy egy évtizedes szünet után 2023-tól ismét megkezdődtek a Romano Kher által szervezett táborok. A programok újraindítása Rézműves Melinda intézményigazgató vezetésének köszönhető, aki a korábbi hagyományokra építve ismét lehetőséget teremtett arra, hogy a fiatal generációk közösségi élményeken keresztül találkozzanak a roma kultúrával, nyelvvel és hagyományokkal.

Felhasznált irodalom

Daróczi Ágnes: Mivé lettünk? Roma kulturális mozgalom az emancipációért. In: Új Ifjúsági Szemle, 2. évf., 2006, 51–57.

György Eszter: An Attempt to Create Minority Heritage: The History of the Rom Som Club (1972–1980). In: Romani Studies, 29. évf., 1. sz., 2019, 115–138.

György Eszter: Nem csak strandolni: A balatonszemesi cigánytáborok története (1987–2002). In: REGIO, 30. évf., 4. sz., 2022, 92–117. Elérhető:https://doi.org/10.17355/rkkpt.v30i4.92

Hajnáczky Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára II. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. In: Múltunk, 59. évf., 3. sz., 2017, 152–211.

Hancock, Ian F.: We are the Romani People (Ame sam e Rromane džene). University of Hertfordshire Press, Hertfordshire, 2002.

Hall, Stuart: Cultural Identity and Diaspora. In: Rutherford, J. (szerk.): Identity: Community, Culture, Difference. Lawrence & Wishart, London, 1990, 222–237.

Havas Gábor – Kemény István: A magyarországi romákról. In: Szociológiai Szemle, 5. évf., 3. sz., 1995, 3–20. Elérhető: https://szociologia.hu/dynamic/9503havas.htm

Majtényi Balázs – Majtényi György: A Contemporary History of Exclusion. The Roma Issue in Hungary from 1945 to 2015. Central European University Press, Budapest–New York, 2016.

Spivak, Gayatri Chakravorty: Can the Subaltern Speak? In: Nelson, C. – Grossberg, L. (szerk.): Marxism and the Interpretation of Culture. University of Illinois Press, Basingstoke, 1988, 271–313.

Vekerdi József (szerk.): Erdős Kamill cigánytanulmányai. Erkel Ferenc Múzeum, Gyula, 1989.

Vajda Melinda: Roma kulturális mozgalom. PR Herald, 2015. július 4. (Újraközlés: 2021.) Elérhető: https://prherald.hu/roma-kulturalis-mozgalom/

Dr. Orsós Anna - Ferkovicsné Vajda Melinda

A beás és a romani nyelvek szerepe a roma mozgalom eszközrendszerében

Annak vizsgálata, hogy egy adott kisebbség képes-e ápolni anyanyelvét, vannak-e saját intézményei, iskolái, kulturális szervezetei, sajtója, és hogy a többségi társadalom támogatja, eltűri vagy éppen korlátozza ezeket a törekvéseket, mozgalmi szempontból is fontos következtetésekre vezethet.

A roma mozgalom esetében a nyelv kérdése azért különösen fontos, mert a magyarországi romák/cigányok jelentős része – főként a romungró közösségek többsége – a 20. századra már csak magyarul beszélt. Ennek hátterében egy hosszú kényszerasszimilációs folyamat áll.

A 18. századi Habsburg Birodalom területén a romani nyelvhasználatának büntetése jelentősen hozzájárult a nyelvvesztéshez. A folyamat mértékét jól mutatják a Kemény István nevéhez kötődő országos cigánykutatások adatai: 1893-ban a mai országterületen a magyar anyanyelvű cigányok aránya 79,5% volt. Az 1971-es adatok szerint a magyarországi cigányság létszáma körülbelül 320 ezer fő volt, 71%-a magyar, 21,2%-a romani, 7,6%-a pedig beás anyanyelvű. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a Kemény István nevéhez kötődő országos cigánykutatások módszertanát több szakmai kritika is érte, különösen azért, mert a roma népesség meghatározása elsősorban külső társadalmi besorolás alapján történt, vagyis sok esetben azt tekintették romának, akit a környezete annak tartott.

Ez a megközelítés szociológiai szempontból fontos adatokat szolgáltatott arról, hogy a többségi társadalom kit sorolt a cigány népességhez, és milyen társadalmi kirekesztési mechanizmusok kapcsolódtak ehhez a besoroláshoz. Ugyanakkor kevésbé tette láthatóvá az önazonosság, a nyelvi és kulturális kötődés, valamint a közösségi identitás összetettebb szempontjait. Az írott források szerint az oláh és a beás cigány közösségek nagyobb számban később jelentek meg a mai Magyarország területén. A 20. század második felében azonban a nyelvcsere ezeket a közösségeket is erősen érintette.

A rendszerváltás után a kisebbségi nyelvi jogok kérdése megjelent a magyar jogalkotásban. A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény (a továbbiakban: kisebbségi törvény) elismerte a kisebbségek anyanyelvhasználathoz, nyelvápoláshoz és anyanyelvi oktatáshoz való jogát, valamint lehetőséget biztosított a kisebbségi nyelvű oktatás és a kapcsolódó kulturális intézmények fenntartására. A kutatások azonban arra hívják fel a figyelmet, hogy a jogi keretek megteremtése nem járt együtt automatikusan a nyelvek mindennapi vagy intézményes használatának megerősödésével. A szabályozás adta lehetőségek és a tényleges nyelvhasználat között számottevő eltérés mutatkozott.

A magyarországi roma/cigány közösségek nyelvi helyzetének tárgyalásakor fontos említést tenni arról, hogy a köznyelvben gyakran használt „cigány nyelv” megnevezés pontatlan, nem tudjuk, ki melyik nyelvet érti alatta. A roma/cigány közösségek két, egymástól eltérő nyelvet beszélnek: a beást és a romanit. Míg a beás román eredetű, tehát a latin nyelvek csoportjába, addig a romani az ind nyelvekhez tartozik és bár mindkét nyelv az indoeurópai nyelvcsaládban található, a két nyelv beszélői egymás nyelvét nem értik. Mivel mindkét beszélő közösség identitását tekintve cigánynak és/vagy románnak tartja magát, mindkét közösség használja nyelvének megnevezésére a cigány nyelv elnevezést, még akkor is, amikor az oláh cigányok a romanit, a beások pedig a beás nyelvet értik alatta. A megnevezés nem csupán szakmai kérdés, hanem az érintett közösségek önmeghatározásával is összefügg, így egyiket sem tehetjük kizárólagossá.

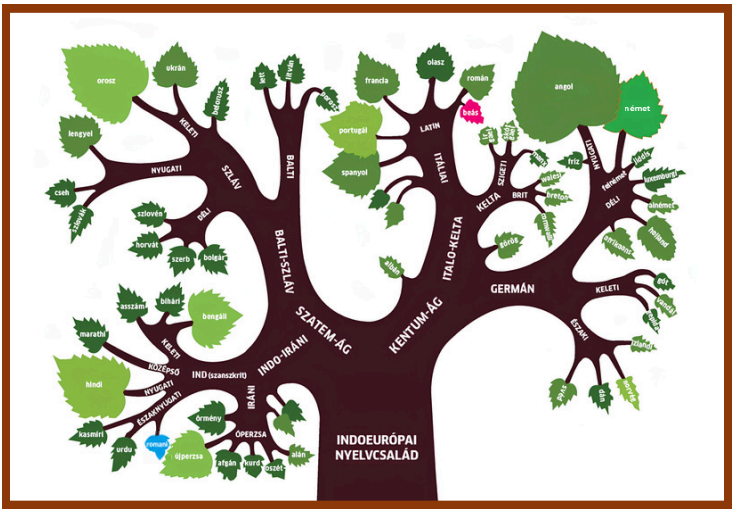

Dr. Orsós Anna ábrája Tótfalusi István Bábel örökében című munkája alapján. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1972. 82-83.o.

A beás nyelv közösségi és intézményi helyzete a 20. század elejétől 1994-ig

A beás nyelv a magyarországi cigány/roma közösségek egyik sajátos nyelve, amely a román nyelv archaikus változataiból alakult ki, és elsősorban a Dél-Dunántúlon élő beás közösségekhez kötődik. Története a 20. század eleji láthatatlanságtól az 1990-es évek közepén történő intézményes elismerésig vezet.

A 20. század első felében a beás nyelv helyzete perifériku volt mind társadalmi, mind tudományos szempontból.

Orsós Tamás beás nyelvű mesemondása: Pap és a tojások Gandhi Gimnázium felvétele, 20 éves Gandhi Gimnázium emlék-DVD

A beás közösségeket elsősorban hagyományos mesterségeik – például teknővájás és kosárfonás – alapján írták le, miközben nyelvük nem került a vizsgálatok középpontjába. A korabeli kutatások gyakran nem különítették el a beásokat más cigány csoportoktól, és sokszor „oláh cigányként" hivatkoztak rájuk. Ez a homogenizáló szemlélet hozzájárult ahhoz, hogy a beás nyelv sajátosságai rejtve maradjanak, és a közösség nyelvi identitása ne kapjon kellő hangsúlyt. A csoport meghatározásának bizonytalansága az önelnevezésekben is megjelenik: egyesek beásnak vallják magukat, mások cigánynak, míg további csoportok muncsán, árgyelán vagy más elnevezésekkel azonosítják magukat, és nyelvüket is hol beásnak, hol cigánynak nevezik.

A 20. század közepéig a beás nyelv kizárólag szóbeli formában létezett. Az írásbeliség hiánya miatt nem alakult ki egységes norma, és a nyelvhasználat elsősorban a családi és közösségi kommunikációra korlátozódott.

A magyarországi társadalmi viszonyok – különösen az asszimilációs nyomás és az alacsony társadalmi presztízs – jelentősen befolyásolták a nyelv fennmaradásának lehetőségeit. A szocializmusban (1945 után) a cigány közösségek integrációját célzó politikák, például a telepfelszámolási programok és a foglalkoztatás bővítése, jelentős társadalmi átalakulást indítottak el. Ezek a változások a nyelvhasználatra is hatással voltak: a hagyományos közösségi struktúrák fellazulásával a beás nyelv átörökítése meggyengült. A közösségek többsége kétnyelvűvé vált, és a magyar nyelv dominanciája fokozatosan erősödött, különösen az oktatás és a hivatalos élet területén, ami a nyelvcsere folyamatának felgyorsulásához vezetett.

A beás nyelv iránti tudományos érdeklődés viszonylag későn, az 1980-as évektől kezdett erősödni. Ekkor jelentek meg az első olyan kutatások, amelyek kifejezetten a nyelv leírására és használatára irányultak.

Úttörő szerepet játszott Papp Gyula, aki pécsi gyűjtései alapján elsőként tett kísérletet a beás nyelv tudományos leírására. Bár munkája nem hozott áttörést, jelentősége abban áll, hogy ráirányította a figyelmet a nyelv vizsgálatának szükségességére.

Az 1980-as és 1990-es években tovább bővült a kutatások köre. Kovalcsik Katalin zenetudós népdal- és folklórgyűjtései révén jelentős nyelvi anyagot tett közzé, amely nemcsak a nyelv dokumentálását segítette, hanem kulturális beágyazottságának megértéséhez is hozzájárult. Ezek a gyűjtések kulcsszerepet játszottak abban, hogy a beás nyelv ne csupán kutatási tárgyként, hanem élő kulturális örökségként jelenjen meg.

A döntő fordulat az 1990-es évek elején következett be a kisebbségi törvény elfogadásával, amely a beás nyelvet önálló nyelvként ismerte el. Ez jelentős változást hozott a nyelv társadalmi és oktatáspolitikai megítélésében. Ezzel párhuzamosan jött létre a Gandhi Gimnázium (1992–1994), amely a cigány/roma nemzetiségi oktatás keretében a romani nyelv lovári dialektusa mellett a beás nyelv tanítását is célul tűzte ki, és ezzel intézményes keretet biztosított a nyelv oktatásának.

Az oktatás igénye rámutatott a nyelv fejlesztésének hiányosságaira: nem létezett egységes írásbeliség, és hiányoztak a megfelelő tananyagok. Ez közvetlenül ösztönözte a nyelv tudatos kodifikációját. Ebben meghatározó szerepet játszott Orsós Anna munkássága, aki a beás irodalmi nyelv kialakításán dolgozott. Tevékenysége hozzájárult ahhoz, hogy a nyelv kilépjen a kizárólag szóbeli használat keretei közül, és megjelenjen az oktatásban, valamint az írott kultúrában is.

1994 őszétől a Kaposvári Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola (ma a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Kaposvári Campusa) kétéves posztgraduális romológus képzést indított, amelynek keretében a romanit és a beást is oktatni kezdték. Ez tovább erősítette a nyelv intézményes jelenlétét és szakmai megalapozottságát.

A korszak végére a beás nyelv szerepe jelentősen átalakult. Bár mindennapi használata számos közösségben visszaszorult, megjelent az oktatásban, és egyre inkább a kulturális identitás és a közösségi összetartozás fontos elemévé vált. A jogi elismerés, az intézményes oktatás és a tudományos kutatás együttesen teremtették meg a fennmaradás alapfeltételeit.

Összességében a beás nyelv története ebben az időszakban a marginalizált helyzettől az elismerésig vezető folyamatként értelmezhető, amelynek kulcspontjai az 1990-es évek elejének jogi és oktatási változásai voltak.

A romani nyelv közösségi és intézményi helyzete a 20. század második felétől 1994-ig

Az indoeurópai nyelvcsaládba tartozó romani nyelv használatának megerősítésére és revitalizációjára vonatkozó törekvések a nemzetközi és magyarországi roma kulturális mozgalomban is fontos szerepet játszottak. Ezen célok és az azt körülvevő intézményi keretek megértéséhez vissza kell tekintenünk a roma kulturális mozgalom megerősödése előtti nyelvi folyamatokra.

Choli Daróczi József „Ungriko Them – Magyarország” című versét Daróczi Ágnes szavalja el romani és magyar nyelven.

A 20. század második felében számos magyarországi roma közösség nyelvcserefolyamaton ment keresztül, amelynek során a romani nyelv használata fokozatosan visszaszorult, és a magyar nyelv vált dominánssá a mindennapi kommunikációban. E folyamatot a társadalmi diszkrimináció, az oktatási rendszer, az urbanizáció és a társadalmi mobilitás egyaránt erősítette.

„A nyelvcserét legtágabban úgy határozhatnánk meg, mint olyan, többnyelvű körülmények között zajló, egy nyelv és egy közösség egészét érintő nyelvi és társadalmi változást, ahol egy szociológiailag nem domináns csoport két-, illetve többnyelvűségét egy új egynyelvű állapot váltja fel. Bár egy kisebbség különböző csoportjai eltérő módon és mértékben lehetnek résztvevői a fenti folyamatnak, leggyakoribb megvalósulási formájára a fokozatosság jellemző."

(Bartha, 2001, 18)

A nyelvcsere folyamatának értelmezéséhez fontos figyelembe venni a társadalmi kétnyelvűség különböző típusait is. Bartha Csilla szerint a nyelvek használata gyakran funkcionálisan elkülönül, és különböző társadalmi színterekhez kötődik. A domináns nyelv jellemzően az intézményi és hivatalos kommunikációban válik meghatározóvá, míg a kisebbségi nyelv inkább a családi és közösségi térben marad fenn, ami hosszabb távon hozzájárulhat annak visszaszorulásához. Ebben a kontextusban értelmezhető a roma kulturális mozgalom nyelvhez való viszonya.

A mozgalom szereplői a nyelvet a kulturális identitás egyik alapvető elemének tekintették, ezért a romani nyelv használata és társadalmi jelenlétének erősítése kiemelt szerepet kapott a különböző kulturális kezdeményezésekben. A roma folklóregyüttesek, kulturális klubok és közösségi programok rendszeresen alkalmazták a romani nyelvet dalaikban és előadásaikban, hozzájárulva ezzel ahhoz, hogy a nyelv ismét megjelenjen a nyilvános kulturális térben. Több roma értelmiségi is tudatosan kezdett foglalkozni a romani nyelv tanulásával, kutatásával vagy újratanulásával, különösen azok körében, akik városi környezetben részben elveszítették aktív nyelvhasználatukat.

A roma népismereti táborok és közösségi programok fontos terepei voltak a nyelvhasználat gyakorlásának és újratanulásának: a résztvevők romani dalokat tanultak, megismerkedtek a különböző dialektusok sajátosságaival, valamint a történetek és dalok révén kapcsolatba kerültek a nyelv különböző változataival.

> **„Ezekben a táborokban férjem, Balogh János nagyon sok cigány nyelvű dalt írt a gyerekeknek. Volt aki tudott cigányul, de voltak olyanok is, akik nem. Ők addig hallgatták a dalokat, ameddig velünk együtt énekelték már."**
>
> (Ferkovicsné Vajda Melinda interjúja Balogh Jánosné Ibolyával)

A nyelvi revitalizáció másik fontos színtere az írásbeliség volt. A roma kulturális mozgalom idején több cigány nyelvű kiadvány is megjelent, amelyek a nyelv írott formájának használatát erősítették. A nyelv ilyen módon nemcsak kommunikációs eszközként, hanem a roma kulturális önreprezentáció és közösségi identitás egyik meghatározó elemévé vált.

> **„A Romano Kher kiadásában jelent meg cigány nyelven József főherceg cigány nyelvű levelezése (...) Folklórgyűjtés eredményeként kiadtuk A szegény cigány és a sündisznó című mesekönyvet és CD-t, amely több dialektusban gyűjtött meséket tartalmaz. Ezen kívül kiadtunk egy tizenegy nyelvű szótárt, ahol a kereső nyelv a cigány. (...) Emellett 1. és 2. osztályos cigány nyelvű olvasókönyvet és munkafüzetet is készítettem."**
>
> (Ferkovicsné Vajda Melinda interjúja Rézműves Melindával)

A romani nyelv hosszútávú fennmaradásának szempontjából hangsúlyos a családi nyelvátadás, az oktatási intézmények szerepe, valamint a digitális térhasználatban rejlő lehetőségek. Kiemelt szerepe van annak, hogy a nyelv a mindennapi kommunikáció természetes részeként jelenjen meg, különösen a fiatalabb generációk körében. Emellett a nyelv presztízsének növelése és társadalmi elfogadottságának erősítése is elengedhetetlen.

> **„A nyelv jövője szempontjából kulcsfontosságú, hogy a családok tudatosan használják a nyelvet, és a kétnyelvűség értékként jelenjen meg. Emellett az oktatási intézmények nyitottsága és a nyelv online jelenléte is elengedhetetlen a romani nyelv fennmaradásához.”**

(Ferkovicsné Vajda Melinda interjúja Rézműves Melindával)

Habár a roma kulturális mozgalom időszakában számos pozitív kezdeményezés valósult meg a romani nyelv használatának erősítése érdekében, mindezek önmagukban, intézményi és állami támogatás nélkül nem képesek olyan mértékű hatást kifejteni, amely érdemben hozzájárulna a nyelv fennmaradásához. A nyelvmegőrzés sikeressége ugyanis nagymértékben függ attól, hogy a nyelv jelen van-e az oktatásban, a hivatalos kommunikációban és a médiában, illetve hogy rendelkezésre állnak-e a használatához szükséges intézményi keretek. Ennek hiányában a közösségi kezdeményezések hatása gyakran elszigetelt marad, és nem tud tartós, generációkon átívelő változást előidézni.

Az elmúlt évtizedek tapasztalatai azt mutatják, hogy a cigány/roma közösségek kulturális mozgalma, valamint az írásbeliség és a digitális tartalmak megjelenése új lehetőségeket teremthet a nyelvi revitalizáció számára. A beás és a romani nyelv jövője ezért nem kizárólag nyelvészeti kérdés, hanem szorosan összefügg a cigány/roma közösségek társadalmi helyzetével, kulturális önszerveződésével és a kisebbségi jogok gyakorlati érvényesülésével is. A nyelvek fennmaradásának egyik legfontosabb feltétele, hogy beszélői értékként és a kulturális örökség részének tekintsék saját nyelvüket, tiszteljék és elfogadják közösségük nyelvi sokféleségét, és hogy a többségi társadalom is partneri viszonyban támogassa azok láthatóságát és társadalmi beágyazódását.

Nagy Gusztáv: A néma örökség

Ki nyelvét hagyja, múltját hagyja el,
s nem érti az ősök üzenetét,
idegen szóval épít új eget,
de abban nincsen semmi védelem.
Mert minden hang, mit eldob könnyedén,
egy darab lélek, mit elveszni hagy,
s ha nincs szó, mely kimondja: „ez vagyok”,
önnön lénye , idegenné szakad.
Tükörbe néz, de torz a látomás,
nem látja már, ki volt és honnan jött,
csak ködbe vész mindig a vallomás.
De míg egy szó, ha elhangzik tisztán,
nem zárul le végleg a pusztulás:
a nyelvben él, ki megtanítja fiát.

Felhasznált irodalom

Arató Mátyás: Cigányok, nyelvek, oktatás és tudomány. Új Pedagógiai Szemle, 2014, 9–10. sz. Elérhető: https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiaiszemle/ciganyok-nyelvek-oktatas-es-tudomany

Bartha Csilla: A kétnyelvűség alapkérdései: Beszélők és közösségek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.

Bartha Csilla: Kétnyelvűség, nyelvcsere: a kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetősége. In: Cserti Csapó Tibor (szerk.): Cigány nyelvek nemzetközi szemináriuma. Konferenciakötet, 2001. október 25–26. Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 6. Pécs, 2001.

Bartha Csilla (szerk.): Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007.

Bartha Csilla: Nyelvcsere két magyarországi oláh cigány közösségben. In: Bartha Csilla (szerk.): Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007, 244–265.

Berek Sándor: Cigány/roma népismeret-megközelítések. Mediárium: társadalom – egyház – kommunikáció, 5. évf., 4. sz., 2011, 55–69.

Borbély Anna: Kétnyelvűség: Variabilitás és változás magyarországi közösségekben. L'Harmattan, Budapest, 2014.

Gadó Szilvia: Magyarul mondd, anyu! A beás nyelv nyelvszociológiai és nyelvökológiai helyzetéről. Iskolakultúra, 10. évf., 10. sz., 2000, 34–48.

György Eszter: An attempt to create minority heritage: The history of the Rom Som club / Rom Som cigányklub, 1972–1980. Romani Studies, 29. évf., 2. sz., 2019, 205–232.

Hooker, Lynn: Dancing on the Edge of a Volcano: East European Roma Performers Respond to Social Transformation. Hungarian Studies, 25. évf., 2. sz., 2011, 287–302.

Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella: A magyarországi cigányság, 1971–2003. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004.

Kovalcsik Katalin: A beás cigány népzene szisztematikus gyűjtésének első tapasztalatai. Zenetudományi Dolgozatok, 1988, 1. sz.

Kovalcsik Katalin: Florilye dă primăvárá – Tavaszi virágok I–II. Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, Pécs, 1994.

Kovalcsik Katalin – Orsós Anna: Fátá ku păru dă ar: Az aranyhajú lány. Beás cigány népmesegyűjtemény. Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, Pécs, 1994.

Mitrovics Zoltán – Boros Julianna: Kisebbségvédelem és a cigány/roma nemzetiségi oktatás aspektusai a 20. és a 21. században. In: HERA Évkönyvek: A Magyar Nevelés- és Oktatáskutatók Egyesületének évkönyvsorozata, 2025, 1–18. Elérhető: https://www.researchgate.net/publication/391441827_Kisebbsegvedelem_es_a_ciganyroma_nemzetisegi_oktatas_aspektusai_a_20_es_a_21_szazadban

Orsós Anna: Beás nyelvkönyv kezdőknek: Pă lyimbá băjásilor. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola, Kaposvár, 1994.

Orsós Anna: Fátá ku păru dă ar: Az aranyhajú lány. Beás cigány népmesegyűjtemény II. Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, Pécs, 1998.

Orsós Anna: Cigány nyelvek a magyarországi közoktatásban. In: Kozma Tamás – Perjés István (szerk.): Új kutatások a neveléstudományokban. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012, 45–52.

Orsós Anna: A beás nyelv. In: Orsós Anna (szerk.): A romológia alapjai. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék – Wlislocki Henrik Szakkollégium, Pécs, 2015.

Orsós Anna: A cigány/roma nemzetiségi oktatás egy kutatás tükrében. In: Tóth Péter – Holik Ildikó (szerk.): Új kutatások a neveléstudományokban 2015: Pedagógusok, tanulók, iskolák: az értékformálás, az értékközvetítés és az értékteremtés világa. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2016.

Orsós Anna: Beás nemzetiség. Nyelvek ismerete, kétnyelvűség, attitűdök és oktatás. In: Borbély Anna – Bartha Csilla (szerk.): Többnyelvűség Magyarországon. Szociolingvisztikai vizsgálatok nemzetiségekről. HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2024, 54–114.

Orsós Anna – Varga Aranka: A beás nyelv állapota. Iskolakultúra: Pedagógusok szakmai-tudományos folyóirata, 11. évf., 2001.

Papp Gyula: A beás cigányok román nyelvjárása. In: Tanulmányok a Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Kar cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból V. JPTE Tanárképző Főiskola, Pécs, 1982.

Rosenberg Mátyás: Romani szótárak Magyarországon. In: Ludányi Zsófia – Domonkosi Ágnes – Kalcsó Gyula – Bús Ádám (szerk.): A nyelv megújuló szerepe az oktatásban. Líceum Kiadó, Jászberény–Eger, 2025, 395–410.

Tótfalusi István: Bábel örökében. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1972, 82–83.

Vajda Melinda: Roma kulturális mozgalom. PR Herald, 2021. Elérhető: https://prherald.hu/roma-kulturalis-mozgalom/

A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény.

III. fejezet

A roma közösségek hazai és nemzetközi önszerveződése

Bevezető

Ez a fejezet azt a történeti ívet rajzolja fel, amely mentén megismerhetjük, hogyan alakították ki fokozatosan a roma közösségek – helyi, országos és nemzetközi szinten – az önszerveződés formáit, és léptek rá a polgárosodás különböző útjaira. A 20. század elejétől egészen a kilencvenes évek közepéig tartó időszak nem egy egyenes fejlődéstörténet, hanem megszakításokkal, újrakezdésekkel és alkalmazkodással teli folyamat, amelyben a közösségi érdekvédelem iránti igény újra és újra megfogalmazódott és felszínre tört.

A roma közösségek a társadalmi diskurzusokban gyakran jelennek meg passzív, elszenvedő szereplőkként – ha egyáltalán megjelennek. A tankönyvek és a szélesebb értelemben vett tudásanyag csak elvétve ad számot azokról a szerveződésekről, stratégiákról és intézményépítési kísérletekről, amelyek a közösségeink belső erőforrásaira támaszkodva jöttek létre. Pedig már a 20. század első évtizedeiben is találunk példákat arra, hogy roma csoportok – például a magyarországi cigányzenész közösségek – saját érdekeik védelmében szervezeteket hoztak létre, reagálva az őket érintő gazdasági kiszolgáltatottságra és a szociális-egészségügyi biztonság hiányára.

A második világháború és a roma holokauszt súlyos törést hozott ebben a folyamatban hazai és nemzetközi szinten is. A korábbi szerveződések megszakadtak, a háború után a képviselet hiánya pedig évtizedekre ellehetetlenítette a roma holokausztot elszenvedő áldozatok és túlélők jóvátételét. Az 1960-as évektől azonban új szervezeti formák jelentek meg: Franciaországban, Nagy-Britanniában, Jugoszláviában és más országokban olyan kezdeményezések indultak, amelyek már nem csupán helyi vagy nemzeti keretekben, hanem transznacionális összefüggésekben gondolkodtak.

A fejezet írásai ezt a folyamatos szervező munkát teszik láthatóvá. Azt a közösséget védő és alakító erőt, amely mindig az adott politikai és jogi környezethez igazodva, de proaktívan hozott létre például egy szegkovács termelő szövetkezetet az önrendelkezés, a biztosabb megélhetés, a kulturális értékek megőrzése vagy a Nemzetközi Roma Uniót a határokon átívelő összefogás és európai szintű jogvédelem érdekében. Ezek a kezdeményezések egymásra épülő válaszokként értelmezhetők egy olyan politikai és társadalmi közegben, amely korlátozta és láthatatlanná tette a roma közösségek hozzájárulását a társadalmi folyamatokhoz.

Ennek a folyamatnak az egyik kulcspontja az 1971-es első Roma Világkongresszus, amely megteremtette a közös politikai érdekképviseletet és az identitás kifejezésének szimbolikus jelképeit. Az ezt követő évtizedekben a nemzetközi roma mozgalom fokozatosan intézményesült: Genfben szervezeti keretet kapott, Göttingenben a roma holokauszt és a jóvátétel kérdése került előtérbe, Serockban pedig a Nemzetközi Roma Nap és a romani nyelv közös írásbeliségének ügye. Ezek a mérföldkövek nem oldották meg a roma közösségek előtt álló strukturális problémákat, de létrehozták azokat a közös referenciákat, amelyekre a későbbi mozgalmi és intézményi építkezés támaszkodhatott.

A fejezet egyik fontos felismerése, hogy a nemzetközi roma mozgalom nem az egységesítés, hanem a kapcsolódás logikájára épült. A különböző nyelvi, vallási, társadalmi és földrajzi hátterű közösségek a különbségek megtartására törekedtek és mellette közös nevező kialakítására az önelnevezés, a diszkrimináció elleni fellépés, a történelmi igazságtétel, az oktatás és a kulturális önazonosság kérdéseiben.

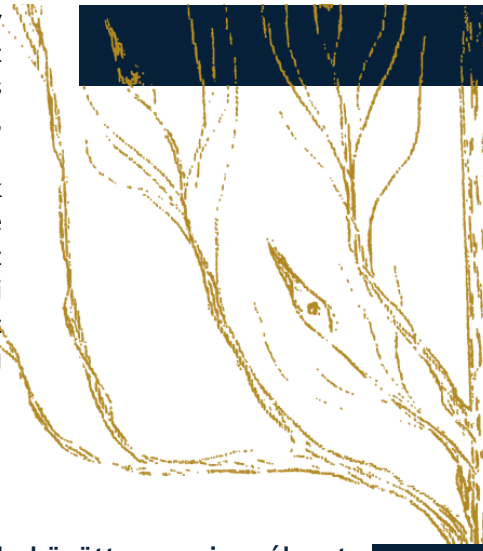

Ha ezt a fejezetet olvasod, többek között arra is választ kaphatsz:

- **hogy milyen magyar és nemzetközi példái voltak a roma önszerveződésnek már a 20. század elején,**
- **hogyan reagáltak a magyarországi roma közösségek a gazdasági és társadalmi kiszolgáltatottságra saját intézmények létrehozásával,**
- **mit jelentett az 1971-es Roma Világkongresszus a gyakorlatban, a szimbólumokon túl és hogyan alakult ki a nemzetközi roma mozgalom közös politikai nyelve,**
- **és hogy miként vált egy sokszínű, széttagolt közösség transznacionális mozgalommá a 20. század végére.**

Tonté Barbara

A cigányzenészek érdekvédelmi törekvései és társadalmi mobilitása a 20. század elején

A magyarországi cigányzenészek szervezett polgárjogi és érdekképviseleti törekvései a 19. század végén indultak el. A cigány zenészek mint a magyar nemzeti kultúra képviselői, egyszerre voltak a társadalom elismert és kiszolgáltatott szereplői. A zenei hivatás általánosságban társadalmi megbecsültséget jelentett, és bár ez a kivételes státusz nem minden esetben csökkentette a zenészek gazdasági bizonytalanságát, viszonylag biztos elmozdulási lehetőséget jelentett a társadalmi ranglétrán. Így magyarázható, hogy a zenészek helyzete nagyon változó volt, a budapesti luxustól a falvakban tapasztalható mélyszegénységig.

Cigányzenészek, 1913. (Forrás: Fortepan / Kellerné Alánt Andrea)

A zenészek érdekképviseleti intézményeinek kialakulását több tényező is ösztönözte.

Az civil önszerveződés egyrészt válasz volt a kultúrpolitika alakulására, amelyben a cigányzenész gyakran az „érdekes másik”, az egzotikus tehetség szerepében maradt, részleges és jelképes társadalmi elismeréssel. Emellett az 1920-as évektől – a népi kultúra megerősödésével – folyamatosan erősödött az a retorika, hogy a cigányzenészek a „régi dzsentri” világ, a leszakadt, elszegényedett kisnemesek, polgárok kiszolgálói, amelyet a korabeli politikai szemlélet elítélt.

A másik fontos szempont a jövedelmi bizonytalanság és ezzel összefüggésben a baleset-, nyugdíj-, betegség- vagy munkanélküliségi biztosítás hiánya volt, ami rendkívül sebezhetővé tette ezt a csoportot. Ez a sérülékenység volt az egyik legfontosabb mozgatórugója annak, hogy a zenészek, a bányász munkások által alapított önsegélyező szervezetekhez hasonlóan kialakították a saját érdekvédő szervezeteiket.

Az első szerveződés és az önálló érdekképviselet megszületése

Az első országos szervezet a Magyarországi Czigányzenészek Országos Egyesülete (MCOE) volt, amely 1928-ban alakult meg Budapesten.

A szervezet egyszerre töltött be érdekvédelmi, szolidaritási és identitáserősítő szerepet, amely a közösségi ellenálló képesség egyik korai példája. A szervezet fő célkitűzése a cigányzenészek szakmai, anyagi és kulturális érdekeinek védelme volt: szabályozta a tagok fellépéseit, közvetített a vendéglátóhelyek és zenekarok között, valamint temetkezési és segélyalapot működtetett. Az MCOE létrejöttét a korszak művészeti életének tendenciái is meghatározták, és a szervezet egyértelműen a cigányzenészek saját öntudatának és önérvényesítésének első markáns formájaként értékelhető.

A cigányzenészek érdekvédelmi törekvéseiről és László Mária szerepéről beszél Molnár István Gábor

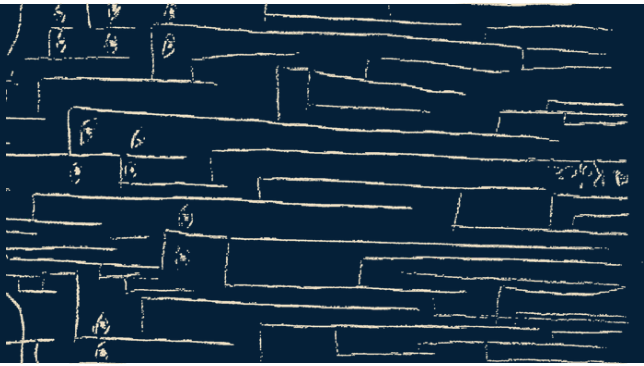

A cigányzenészek megélhetése szempontjából kihívást jelentett az 1920–30-as években, hogy az újfajta szórakozóhelyek (presszók, mulatók, bárok) és a jazz megjelenésével megingott a városi cigányzene helyzete. Ez felerősítette a versenyt és a cigányzenészek kiszolgáltatottságát, így ez is fontos ösztönzője volt az önszerveződésnek. A két világháború közötti időszakban tehát a cigányzenészek egyesületei a modern zenei irányzatokkal (jazz, szalonzenék) szemben a magyar nóta és a cigányzene népszerűségének megőrzését elsődleges feladatuknak tekintették.

Cigányzenészek, Újpest, 1920–1930-as évek. (Forrás: Újpesti Cigány Helytörténeti Gyűjtemény)

Cigányzenészek, Újpest, 1920–1930-as évek. (Forrás: Újpesti Cigány Helytörténeti Gyűjtemény)

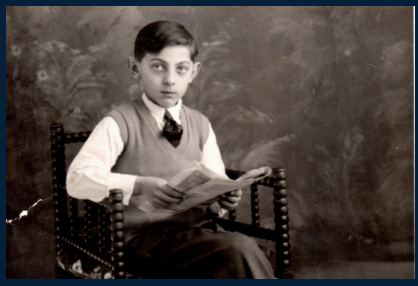

Boros Lajos Kossuth-díjas prímás gyermekkorában, Kispest, 1931/1932. (Forrás: Újpesti Cigány Helytörténeti Gyűjtemény)

Az államszocializmus korszaka: az önálló szervezetek felszámolása (1945–1970)

A második világháború után a civil szervezeteket, így a cigányzenészek szervezeteit is felszámolták. Az időszak kultúrpolitikai vezetése a művészeti és zenei életet központosított intézményi keretek közé szervezte: a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) és az Országos Rendező Iroda (ORI) hatáskörébe vonta a zenekarok működésének engedélyezését, fellépéseik szervezését, valamint repertoárjuk ellenőrzését is. Ezzel egy hierarchikus, államilag irányított, központosított rendszer jött létre, amely részleges szakmai képviseletet ugyan biztosított, tényleges függetlenséget azonban nem.

A zenészeknek az Országos Rendező Iroda (ORI), majd az Országos Szórakoztatózenei Központ (OSZK) vizsgáin kellett megfelelniük. Ez formálisan szakmai alapú volt, a gyakorlatban azonban erősen szubjektív, ízlés- és kapcsolatalapú. Roma zenészek esetében gyakori volt az alacsonyabb besorolás, nehezebb volt a műfajváltás (pl. cigányzenészből jazz- vagy tánczenész), a cigány identitás sokszor láthatatlan vagy folklorizált módon jelent meg.

Az ORI- és az OSZK-rendszer egymással párhuzamos, részben átfedő, de nem azonos engedélyezési forma volt. Az OSZK-vizsga elsősorban a vendéglátóipari és szórakoztató zenészek szakmai képesítését, minősítését és működési engedélyét jelentette, míg az ORI inkább a műsoros, színpadi és könnyűzenei fellépések engedélyezésében, szervezésében és díjbesorolásában játszott szerepet.

Egy 1953-as szabályozás a vendéglátóipari zenészeket hivatalosan szabályozott munkavállalói csoportként kezelte. Az OSZK-nál tett kategóriavizsga nem pusztán adminisztratív feltétel volt, hanem szakmai minősítés, képesítés és működési engedély is: az A, B és C kategória meghatározta, hogy a zenész hol, milyen díjazással muzsikálhatott. Később az A kategóriához érettségi is kellett, ami több, gyakorlati úton képzett zenészt hátrányosan érintett. Hosszabb távon ugyanakkor erősödött a formális oktatás, az iskolai végzettség és a zeneiskolai képzés szerepe.

A rendszer egyszerre jelentett korlátozást és átláthatóbb szakmai keretet. A cigányzene ekkor még sok helyen jelen volt: vendéglőkben, kávéházakban, csárdákban, szállodákban, üdülőhelyeken, bálokon és rendezvényeken. Így a vendéglátóipari cigányzene a rendszerváltásig még utolsó nagy korszakát élhette.

A cigányzenészek szakmai érdekképviseletét ebben az időszakban a Zeneművészek Szakszervezete látta el, amely azonban egységes foglalkoztatási kategóriaként kezelte a zenészeket, figyelmen kívül hagyva a cigányzenészek sajátos foglalkoztatási helyzetét, kulturális szerepét és etnikai alapú kiszolgáltatottságát. A cigányzenészek jelentős része nem koncerttermekben vagy állami intézményekben dolgozott, hanem éttermekben, kávéházakban, szállodákban és mulatókban. Megélhetésük erősen függött a vendéglátóipar gazdasági helyzetétől. A munkalehetőségek erősen függtek a turizmustól, az idegenforgalomtól és a vendéglátóhelyek működésétől, ezért sok zenész időszakos vagy bizonytalan foglalkoztatásban dolgozott. A fizetésük sok esetben nem kizárólag munkabérből állt, hanem jelentős részét a vendégek által adott borravaló és a különféle megrendelések tették ki.

A korszak cigányzenészeinek helyzete így nagyon kettős volt. Miközben a vendéglátóiparban és a rádiós műsorok révén továbbra is a magyar zenei élet látható és hallható szereplői maradtak, önrendelkezésük és érdekérvényesítési lehetőségeik jelentősen beszűkültek. Az önálló szerveződés és a jól működő hálózat megszűnt, helyét az állam által szabályozott, egyéni alkalmazkodási stratégiák vették át. Ezzel nem csupán egy érdekvédelmi szervezetet veszítettek el, hanem azt a lehetőséget is, hogy saját közösségük képviselőin keresztül fogalmazzák meg szakmai és szociális igényeiket. Korábban a cigányzenészek közösen léphettek fel a foglalkoztatási feltételek, a megjelenési lehetőségek vagy a szakmai elismerés kérdéseiben, míg az államszocialista rendszerben ezekről egyre inkább külső intézmények döntöttek. A zenészeknek ezért gyakran nem közösségi érdekérvényesítéssel, hanem személyes kapcsolatokkal, egyéni alkalmazkodással vagy a hivatalos kulturális elvárásokhoz való igazodással kellett biztosítaniuk megélhetésüket.

A korszak fontos intézménye az 1952-ben létrejött Rajkó Művészegyüttes (zenekar és tánckar), ami bár szintén az adott kultúrpolitika keretein belül működött, de kivételesen a roma fiatalok számára szervezett államilag elismert és támogatott pályát kínált.

Ez önmagában polgárosodás lehetőségét kínálta, hiszen stabil jövedelmet, kiszámítható életpályát, valamint társadalmi presztízst biztosított. A Rajkó nem csupán tehetséggondozás volt, hanem szervezett-megtervezett felemelkedési út, amelyet végigjárva a roma származású fiatalok az állami-kulturális elit egyes köreibe kerülhettek.

A Liszt Ünnep blog írása a Rajkó Zenekarról, kapcsolódó felvételekkel

A KISZ Központi Művészegyüttes Rajkózenekara, 1964. (Fotó: MTI/Mikó László)

A kultúrpolitikában a cigányzene megítélése is kettős maradt. A „népi kultúra” részeként bizonyos fokú támogatást élvezett, ugyanakkor önmagában etnikai önkifejezésként és a közösségi önazonosság hordozójaként nem jelenhetett meg.

A cigányzenészek túlélési stratégiái elsősorban egyéni szinten – szakmai rugalmasság, repertoár bővítés, informális kapcsolatok által – működtek tovább, miközben a közösségi érdekérvényesítés lehetőségei megszűntek.

Ez a helyzet hosszú távon hozzájárult ahhoz, hogy bár a cigányzenészek társadalmi láthatósága és népszerűsége változatlanul erős maradt, szakmai érdekeik intézményes képviselete, kulturális önállóságuk elismerése és foglalkoztatási biztonságuk megerősítése elmaradt. A nyilvános jelenlét tehát nem járt együtt automatikusan a közösség kollektív jogainak vagy társadalmi érdekérvényesítő képességének bővülésével.

Részleges újraszerveződés (1970–1980-as évek)

Az 1971-es MSZMP KB-határozat, amely először fogalmazott meg átfogó állami politikát a cigányság társadalmi helyzetének javítására, új keretet teremtett a roma kulturális élet számára. Ez a döntés lehetővé tette, hogy a korábban felszámolt, önálló érdekképviseleti kezdeményezések részben újraépülhessenek, immár hivatalos kultúrpolitikai keretek között. A hetvenes években működő Budapesti Cigányzenekarok Szakszervezeti Bizottsága és az ORI keretében létrejövő szakmai testületek bizonyos fokú érdekképviseletet láttak el, ám továbbra is szorosan kötődtek az állami kontrollhoz.

Cigányzenészek a Kék Duna teraszán, 1969. (Fotó: Inkey Tibor; forrás: Fortepan)

Ez azt jelentette, hogy az érdekképviselet ugyan nem szűnt meg teljesen, de elveszítette önálló kezdeményezőképességét és a cigányzenészek saját közösségi érdekeinek független artikulálására való képességét.

Ebben a környezetben a Cigány Kulturális Szövetség (1979) létrejötte jelentett áttörést: a szervezet országos szinten fogta össze a cigány művészeket – zenészeket, táncosokat, képzőművészeket egyaránt. A szövetség tevékenysége kettős célt szolgált: egyrészt a kulturális identitás megőrzését és a tehetséggondozást támogatta, másrészt igyekezett megfelelni a hivatalos kultúrpolitika kontrollra vonatkozó elvárásainak, így az intézményi és közösségi elvárások közötti egyensúlyt kellett kialakítania.

Az 1980-as évek vége

Az 1980-as évek második felében, a politikai nyitás és a civil kezdeményezések új hulláma idején a cigány kulturális és zenei csoportok szerveződése kibővült, és a kulturális identitás és a kollektív jogok látható képviselőiként a zenészek aktívan részt vettek a közösségi érdekérvényesítésben. A korszak nyilvános kulturális vitáiban cigányzenészek már nem pusztán munkafeltételeikről, hanem a cigányzene kulturális státuszáról és intézményi elismeréséről is beszéltek, például a rendszeres rádiós és televíziós jelenlét vagy az állami fenntartású zenei együttesek szükségességének felvetésével.

A szerveződések – például a Cigány Kulturális Tanács és a későbbi Roma Parlament – előfutárai voltak a rendszerváltás utáni roma érdekképviseleti struktúráknak.

Összességében az 1970-es évek végétől a 1980-as évek végéig tartó folyamat a cigány közösségek és zenészek polgári öntudatának fejlődését mutatja: a kulturális önszerveződés a kollektív jogérvényesítés eszközévé vált. A cigányzenészek önszerveződési mozgalma a modern társadalmi mobilitás első tudatos kísérletei voltak. E törekvések – bár korlátozott eredménnyel jártak – megteremtették annak alapját, hogy a cigányság a későbbi évtizedekben saját értékeire és hagyományaira támaszkodva kezdhessen közösségi önreprezentációba.

Felhasznált irodalom

Belügyminisztérium: Cigányzenészek harca külföldiek és a kontárok ellen – A Belügyminisztérium 137.000/1926. sz. körrendelete. In: Hajnáczky Tamás (szerk.): Cigányzenészek harca a két világháború közötti Magyarországon. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019, 24–31.

Csatári Bence: Az Országos Rendező Iroda története, 1958–1989. In: Fons. Forráskutatás és történeti segédtudományok, 15. évf., 1. sz., 2008, 51–80. Hajnáczky Tamás (szerk.): Cigányzenészek harca a két világháború közötti Magyarországon. Gondolat Kiadó, Budapest, 2019.

Hajnáczky Tamás: Cigányzenész egyesületek önsegélyező tevékenysége a boldog békeidők végnapjaitól a második világháború kitöréséig. In: Romológia, 7. évf., 18. sz., 2023, 31–52.

Szokolszky Ágnes: Cigánymuzsikus-lét Magyarországon, egy prímásdinasztia családtörténetének tükrében. In: Korall, 92. sz., 2023, 52–79.

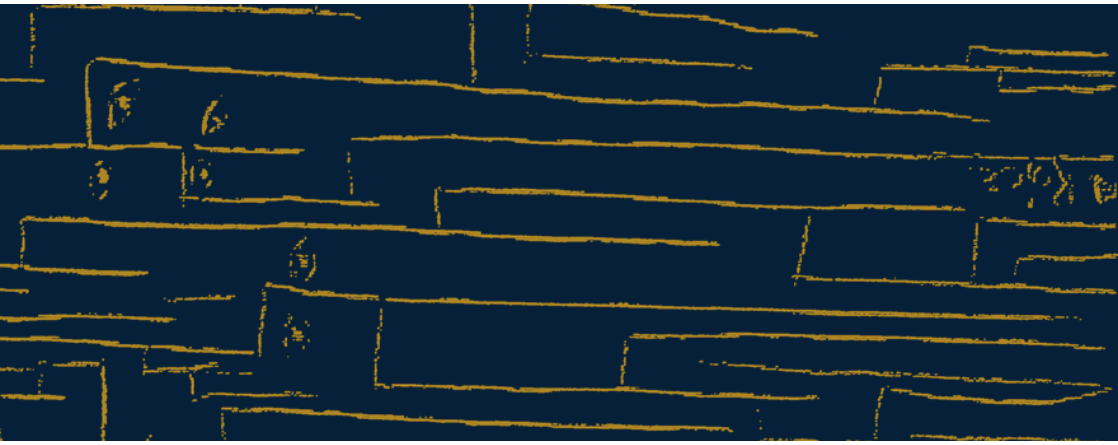

Rácz Béla

TSZ-ek szerepe, romák részvétele

Ahogy az I. fejezetben bemutatásra került, a második világháború után a romák jelentős része már a mezőgazdaságban, az építkezéseken, útépítéseken, az iparban kemény fizikai munkát végzett országszerte. Az 1950-es évektől az iparosítás, a mezőgazdaság kollektivizálása és a szocialista gazdaság működésének átalakulása gyökeresen új feltételeket teremtett a megélhetésük számára.

Mi az a TSZ?

A termelő szövetkezet vagy gazdasági termelőszövetkezet – röviden TSZ vagy MGTSZ – a tervgazdálkodás alapján működő gazdálkodó szerveződés volt. A termőterületeket, a termeléshez szükséges eszközöket és állatokat elméletileg önként, a gyakorlatban sokszor kierőszakolt módon adták át a gazdák az állami közös vagyonba. Az így kialakult területeket a TSZ tagjai közösen, brigádokban művelték, és annak hasznaiból munkájuk alapján mindannyian részesültek.
A termelőszövetkezetek megalakulása a romák számára kettős jelentőségű volt. Egyrészt sok közösségnek biztosított stabil megélhetést: a korábban föld nélküli, nincstelen paraszti és roma családok a TSZ-ekben kaphattak munkát, főként idénymunkát vagy alacsonyabb presztízsű fizikai feladatokat. A cigány férfiak mezőgazdasági segédmunkásként, állatgondozóként dolgoztak, a nők pedig betakarítási munkákban vettek részt.

Másrészt a TSZ-ek nem jelentettek valós társadalmi felemelkedést. A romák helyzete a termelőszövetkezetekben is kiszolgáltatott maradt, mivel ritkán kaptak állandó tagságot, inkább alkalmi jellegű munkát végeztek. Ez azt eredményezte, hogy jövedelmük kiszámíthatatlan volt, és továbbra is a társadalom peremén éltek.

Az iparosítás hatásai

Az államszocialista iparosítás új munka alkalmakat teremtett a városokban és az építőiparban. Sok roma férfi helyezkedett el e bányákban, gyárakban vagy nagy építkezéseken. Ezek a munkák gyakran kemény fizikai megterhelést jelentettek, ugyanakkor rendszeres jövedelmet és ezáltal biztonságot is nyújtottak.

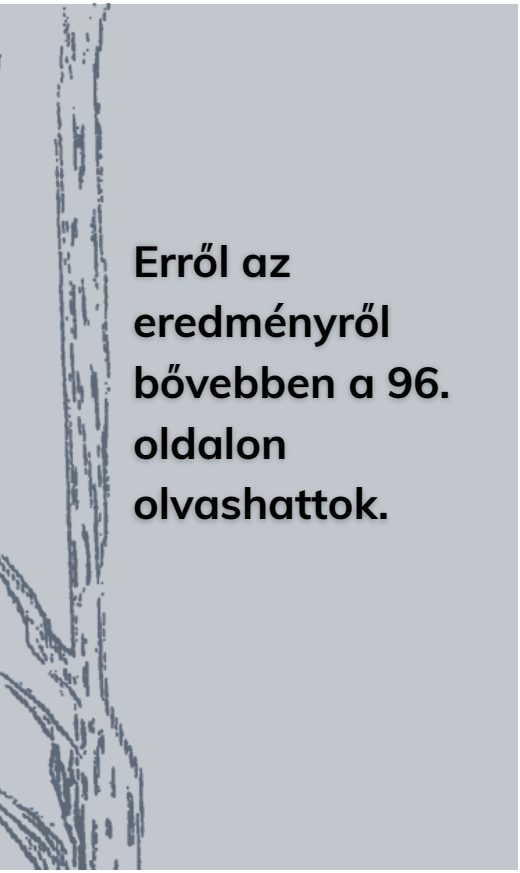

Erről az eredményről bővebben a 96. oldalon olvashattok.

A „fekete vonat” a szocializmus idején (főként az 1960-as évektől a rendszerváltásig) használt kifejezés volt azokra a különjáratú vagy ideiglenesen beállított éjszakai vonatokra, amelyekkel főként roma segéd- és betanított munkásokat szállítottak vidéki településekről a nagyvárosi ipari központokba (elsősorban Budapestre). A nagyvárosi munkásszállókon élő cigány emberek közösségét tudta elérni a budapesti roma értelmiség, mely során a folklór és egyéb művészeti mozgalmak önszerveződő módon tudtak kibontakozni.

A fiatalabb generációk számára ez lehetőséget adott a falusi nyomorból való kimozdulásra. Egyes roma családok először juthattak stabil lakhatáshoz, állandó keresethez. Ugyanakkor az ipari munkáslét nem oldotta fel a társadalmi előítéleteket: a romák gyakran a legnehezebb, legveszélyesebb és legkevésbé megbecsült munkakörökbe kerültek.

A tradicionális szakmák átalakulása

A szocialista gazdaság átalakító hatása a romák hagyományos megélhetési formáit szinte teljesen felszámolta. A kovácsok, teknővájók, üstfoltozók, lókereskedők, vályogvetők vagy kosárfonók munkája a modernizáció és a tömegtermelés miatt háttérbe szorult. A korábbi mesterségek, amelyek generációkon át a megélhetést biztosították, a ’60-as években már alig kínáltak lehetőséget erre.

Vályogtéglát készítenek a rozsályi cigányok, 1963. (Fotó: MTI/Petrovits László)

Üstfoltozó vándoriparosok, Hatvan, 1984. (Fotó: MTI/Szabó Sándor)

Lókupecek a tiszaföldvári állat- és kirakodóvásáron, 1960. (Fotó: MTI/Bartal Ferenc)

Kosárfonó és seprűkészítő kisiparos munka közben, Bocfölde, 1964. (Fotó: MTI/Kovács Sándor)

Az 1961-es párthatározat hivatalos célja a „cigánytelepek felszámolása” és a romák társadalmi integrációja volt. A propaganda új otthonokat, modern életkörülményeket és a szocialista társadalomba való beilleszkedést ígérte. A valóságban azonban a folyamat sok helyen nem a szegregáció megszüntetését, hanem annak átszervezését jelentette: a romák jelentős részét külterületi, rossz minőségű, komfort nélküli lakásokba költöztették, gyakran a munkahelyükhöz kötve. A telepek megszűntek, de új szegregált városrészek jöttek létre.

AZ 1961-ES PÁRTHATÁROZAT CÉLJAIRÓL ÉS HATÁSAIRÓL TÖBBET OLVASHATSZ A IV. FEJEZETBEN.

A lakhatás javulása így általában csak részleges és átmeneti volt. A közösségek szétszakadása, az identitás és önszerveződés korlátozása pedig hosszú távon felerősítette a társadalmi egyenlőtlenségeket. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a 20. század második felében megjelenjenek az első roma érdekérvényesítő kezdeményezések, amelyek felismerték: az egyenlőséghez nem elég felszámolni a telepeket, valódi társadalmi befogadásra volna szükség.

A korábbi évtizedek elnyomása nemcsak gazdasági, hanem identitás válságot is okozott: sok közösség elveszítette a tradicionális tudása értékét, mert az átadás keretei nem voltak biztosítva, és kénytelen volt alkalmazkodni az új, szocialista munkakultúrához és lehetőségekhez.

A beás közösségek helyzete

Különösen érzékenyen érintette a változás a beás közösségeket. Ők hagyományosan teknővájással, famunkákkal és más kézművesipari tevékenységgel keresték a kenyerüket. A szocializmus ipari és fogyasztói szerkezetében ezen termékek iránt drámaian csökkent a kereslet, így a beás családok nagy része elveszítette hagyományos megélhetését. A beások közül sokan végeztek mezőgazdasági idénymunkát vagy a városokban fizikai munkát, de a famegmunkáláshoz kapcsolódó tudásuk és tevékenységük megmaradt. A közösség fokozatosan alkalmazkodott az új szocialista társadalmi keretekhez, de kiegészítő munkaként, fa használati eszközök készítésével és eladásával is foglalkoztak.

Teknővájó mester nyárfából készíti a teknőt háza udvarán, Bölcske, 1970. (Fotó: MTI/Kácsor László)

A cigányzenészek sajátos helyzetéről a 20. század kezdetétől az 1980-as évek végéig az 132. oldalon található írásból tudhattok meg többet.

Miért fontos ez a korszak a mozgalomtörténet szempontjából?

Az államszocializmus munkavállalási szerkezete alapvetően formálta a magyarországi roma közösségek életét, polgárosodási lehetőségeit. Bár a társadalmi mobilitás korlátozott volt, az iparosítás és a TSZ-ek munkái mégis létrehoztak egy új roma munkás réteget, amely korábban nem létezett. Ez a réteg stabilabb egzisztenciához jutott, gyermekeik iskoláztatása révén pedig a közösség egy része lassan bekapcsolódott a szélesebb társadalmi életbe.

Ezzel párhuzamosan azonban sok közösség – különösen a hagyományos mesterségekből élők – súlyos veszteségeket szenvedtek el, gazdasági és kulturális értelemben véve egyaránt. A tradicionális tudás háttérbe szorulása, a zenészek és kézművesek lehetőségeinek beszűkülése tartós, negatív hatással volt az identitásukra.

Teljes jogú emberek szeretnének lenni... In: Tolna Megyei Népújság, 1957. szeptember, 225. sz.

Mindez a későbbi roma mozgalom történet szempontjából azért jelentős, mert az 1970-es évektől megjelenő roma értelmiség és érdekvédelem alapját éppen azok a családok adták, akik az iparosítás és a szocialista munkavállalás révén bizonyos mértékű társadalmi felemelkedést értek el. Vagyis az államszocializmus ellentmondásos munkavállalási lehetőségei egyszerre konzerválták a szegénységet és alapozták meg a későbbi roma politikai mobilizáció lehetőségét.

Felhasznált irodalom:

Dupcsik Csaba: A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.

Kemény István: A magyarországi romák. Press Publica, Győr, 2000.

Majtényi Balázs – Majtényi György: Cigánykérdés Magyarországon, 1945–2010. Libri Kiadó, Budapest, 2012.

Rácz Béla

A nógrádmegyeri Roma Szegkovács KTSZ megalakulása

A roma közösségek számára a 20. század második felében az egyik legnagyobb kihívást az jelentette, hogyan tudnak a társadalmi kirekesztettség ellenére megélhetést biztosítani maguknak és közösségeiknek. A kommunista rendszerben a munkához jutás gyakran nemcsak a megélhetés, hanem a társadalmi elfogadottság egyetlen útját is jelentette. Ebben a nehéz közegben született meg egy különleges és példaértékű kezdeményezés: a Roma Szegkovács KTSZ.

Mi az a KTSZ?

A KTSZ a Kisipari Termelő Szövetkezet rövidítése. Ez egy olyan szocialista gazdasági forma volt, ahol kisebb közösségek saját kezdeményezésre, kollektív munkával láttak hozzá valamilyen ipari vagy kézműves tevékenységhez. Az állam engedélyezte és támogatta működésüket, de a tagok saját maguk szervezték meg a munkát, termelést és a jövedelem elosztását is.

Cigány ktsz-ek az országban

Magyarországon már a ’40-es évek végétől alakultak cigány dolgozókkal működtetett szegkovács ktsz-ek. A szövetkezeti munkaforma a korabeli Magyarországon más volt, mint az állami vállalat. A tag egyben tulajdonos is volt, és ez érvényes volt a mezőgazdasági és ipari szövetkezetekre egyaránt. Persze ezt a szektort is átszőtte a hatalom manipulációja és voluntarizmusa, de mégis volt valamennyi autonómiája a szövetkezeteknek.

A cigány ktsz-ek létrehozásának több oka is volt. Ezek közül az egyik az, hogy a romák hiába rendelkeztek több évszázada hagyományos szakképzettséggel (a második világháború előtt pedig hiába foglalkoztak az Alföldön: mezőgazdasági idénymunkával, bérmunkával; vidéken: vályogvetéssel; az ipari körzetekben/városokban: fémmegmunkálással és egyéb szolgáltatói munkával [például zenéléssel], a romák nem tudtak azonnal kapcsolódni a szocializmus új munkaerőpiaci kihívásaihoz, mert olyan előítéletes környezet vette őket körül, hogy még ha alkalmasak is lettek volna egy adott munkatípus/munkafázis elvégzésére, a nem roma munkatársak akkor sem fogadták volna be őket, amelynek eredményeképp a hazai cigányság munkába állításának kérdése egészen az '50-es évek második feléig nem volt megoldva. Ilyen körülmények között kézenfekvő megoldásnak tűnt, ha a roma közösségek a már több évszázada meglévő szakmai tudásukra építenek. A kisipari szövetkezetek kiutat jelentettek a romáknak, s ezt a helyi közigazgatási szervezetek is felismerték, ezért ők maguk vágtak bele a cigányokra szabott ktsz-ek létrehozásába. Ilyenek voltak többek között az újpesti, a szegedi, a pomázi és a csobánkai szegkovács üzemek.

„A kovács hagyományokkal rendelkező közösségekben a szövetkezetalapítás lehetőséget adott a korábbi foglalkozás megőrzésére, s tágabb értelemben a közösségi tradíciók továbbvitelére. Ezek a szegkovács kisipari szövetkezetek önálló gazdasági egységként illeszkedtek a szocialista iparba."

Bogdán - Rácz 2025. 45-46.

A roma közösség a saját kezébe veszi a sorsát

Az 1950-es években Nógrádmegyeren, egy kis palóc faluban, helyi roma férfiak és családok egy kisipari szövetkezetet alapítottak, amely szegkovácsolással, azaz szekér és mezőgazdasági eszközök javításával, gyártásával foglalkozott. Ez nem volt véletlen: a hagyományos roma közösségek közül sokan évszázadokon át vándoroltak, és egyik fő megélhetési forrásuk a fémmegmunkálás, kovácsolás, üstfoltozás volt. A ktsz-nek 1951-ben nem volt elegendő anyagi tőkéje, ezért csak úgy tudták elindítani a szövetkezetet, hogy a 33 alapító beadta a közösbe az összes olyan szerszámát és munkaeszközét, amellyel a szegkovács üzem létrehozása előtt mint magániparos évtizedekig dolgozott. A rendelkezésünkre álló információk szerint bőrből készült fújtatókat, üllőket és kalapácsokat bizonyosan átadtak a ktsz-nek. Arról is van tudomásunk, hogy az elégtelen anyagi háttér miatt kezdetben önkéntesen, fizetés nélkül dolgoztak a munkások annak reményében, hogy az elvégzett munkájuknak belátható időn belül meglesz a haszna.

Rácz András alapító munkakönyve, 1971.
(Forrás: Rácz Béla magángyűjteménye)

A szövetkezet hosszú éveken át működött. Tagjai rendszeresen teljesítettek megrendeléseket a környező falvakból, és a ktsz hírneve eljutott más településekre is. Sokan közülük szakmai végzettséget is szereztek, gyermekeik pedig már iskolázottabb környezetben nőhettek fel. A munka itt nemcsak kenyérkereset, hanem a polgárosodás felé vezető úton egy lépcsőfok, a méltóság megőrzése és jövőkép is volt.

Rácz Béla (1923-1974), a Nógrádmegyeri KTSZ alapítója és első elnöke

Rácz Béla 1923-ban született a nógrádmegyeri Cigány-hegyen. Nagyon szegény körülmények között élt családjával, de a szegkovács szakmát már gyermekkorában kitanulta.

Rácz Sándor, Rácz Béla, Rácz Dezső, Nógrádmegyer, 1950-es évek Fotó: Ismeretlen, Rácz Béla magángyűjteménye

Rácz Dezső munka közben, Nógrádmegyer, 1950-es évek. (Forrás: Rácz Béla magángyűjteménye)

Nehéz gyermekkora volt, mert ugyanúgy, mint a többi cigánygyereknek, neki is az apja mellett kellett segítenie a kovács műhelyben, legtöbbször mint fújtató. De volt a faluban egy katolikus plébános, aki patronálta a gyermek Bélát, így iskolába járhatott, és a hat elemit el is végezte. Több nem roma barátja is lett, akikhez rendszeresen kijárhatott. Valami miatt megszerették. Tőlük megtanulta, hogyan kell ügyeket intézni, és ez a magabiztosság abban is megjelent, hogy tovább szeretett volna tanulni. A pap indítványozta a helyi világi és egyházi előjáróságnál, hogy támogassák tanulmányait a polgári iskolába, de azok ezt mind leszavazták, mondván: „Szó sem lehet róla, maradjon a cigány ott, ahol van!” Maradt tehát a nehéz szegkovács élet.

A ’40-es években bevonult katonának, és megjárta a háborút. Közben megnősült és gyermeke is született. Valamikor a háború során hadifogságba esett, és csak 1946-ban tért haza. Mivel a nyugati szövetségesek hadifoglya volt, ezért nem nézték jó szemmel a Nyugatról hazatérő cigányt, nagyon nehezen kapott munkát. Alkalmi munkából élt, míg 1949-ben felvették dolgozni a salgótarjáni kályhagyárba. Itt ismerkedett meg a Magyar Iparszövetség munkatársaival, akik jelezték: „kisipari szövetkezetet lehet alapítani”. Rácz Béla megértette, hogy ez egy nagy lehetőség neki és a falu cigányságának is. Huszonnyolc éves korában elvállalta, hogy megszervezi a falubeli sínszeg kovácsokat, és 1951. február 11-én, 33 emberrel – saját erőforrásból – megalapították a Nógrádmegyeri Szegkovács KTSZ Vastömegcikk Ipari Szövetkezetet.

1952-ben aztán volt egy incidens, amely miatt ideiglenesen elveszítette a vezetői szerepét. Rácz Béla ellen kifogást emeltek a ktsz (számviteli tapasztalatlanságból fakadó) mérleghiánya miatt, leváltották, és Bangó Vilmost nevezték ki három hétre, de ő nem maradhatott ktsz-elnök, mert a munkások visszakövetelték az alapító elnököt. Ugyanakkor a pártvezetőség ezzel nem értett egyet, és második körben kinevezte Rácz Ernőt, aki viszont alkalmatlan volt a feladatra. Végül Rácz Béla mégis visszatérhetett a ktsz élére, és 1974-ig vezette azt. Ez idő alatt több lépésben fejlesztette az üzemet, hitelt és támogatást szerzett, hogy az üzemben is legyen elektromos áram és megfelelő gépek, mellyel szintet lépett a termelés. A sínszegek mellett szeneskannákat, horgokat, ácskapcsokat, redőnysarkokat és sok más eszközt készítettek. Aztán kialakult a drótfonó, ami éveken keresztül működött, majd az öntöde, ahol kilincseket, bordákat, húsbárdokat, fogasokat készítettek.

1971-re már 187 fővel működött az üzem és a munkások 97%-a volt roma származású. Ekkorra, a munkából szerzett bevételeknek köszönhetően 60 új lakás épült bent a faluban, melynek felét saját erőből, a másik felét banki hitelből fedezték. A ktsz éves árbevétele ebben az időben már 23–28 millió forint között mozgott, és nem csupán helyi eladásból származott, hanem a Szovjetunióba és Jugoszláviába is exportálták a termékeket.

A faluban nincs olyan cigány család, amelyiknek valamelyik felmenője ne lett volna a Nógrádmegyeri Szegkovács Kisipari Termelő Szövetkezet alapító tagja vagy alkalmazottja. Az országosan ismert Rácz Béla neve a faluban egyet jelentett a roma emancipációval, és korai halála ellenére az üzem további roma elnökökkel egészen 1991-ig működött.

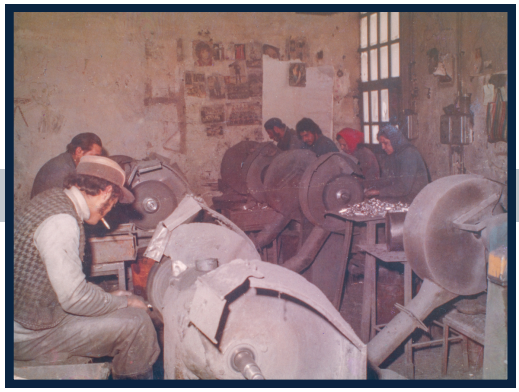

A köszörülő részleg dolgozói, Nógrádmegyer, 1950-es évek.
(Forrás: Rácz Béla magángyűjteménye)

A nógrádmegyeri ktsz ebben az igen erős ellenszélben is 40 éven át képes volt talpon maradni, mert a hatalom kénytelen volt elfogadni, hogy a nógrádmegyeri ktsz-ben olyan mennyiségű és minőségű termelés folyt, amit a népgazdaság nem tudott nélkülözni, és voltak olyan termékeik (lópatkószeg, szeneskanna), amit az egész országban kizárólag ők gyártottak.

Felhasznált irodalom

Bogdán Péter – Rácz Béla (szerk.): Roma polgárosodás Nógrádmegyerben. Egy szegkovács kisipari termelőszövetkezet históriája 1951-től 1991-ig. 1 Magyarország Egyesület, Budapest, 2025.

Farkas Zoltán: Roma közösségi önszerveződések a szocializmusban. Manus Alapítvány, 2011.

Kállai Ernő (szerk.): A romák társadalmi helyzete és közösségi gyakorlatai. L'Harmattan – MTA KI, Budapest, 2005.

Majtényi György: Mesterség és identitás. Cigány szegkovácsok küzdelme az államosító hatalommal a magyarországi szocializmusban. In: Nagy Zoltán – Szulovszky János (szerk.): A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében. Szombathely, 2009, 227–230.

Rácz Béla – Bogdán Péter: Helyi interjúk és oral history gyűjtések Nógrádmegyerből.

Dr. Tordai Edina

Európai roma önszerveződések a 20. század első felétől 1971-ig

A roma önszerveződés gyökerei már a 19. század végén és a 20. század első felében megjelentek, elsősorban Kelet- és Délkelet-Európában – bár ezek a korai kezdeményezések csak helyi vagy országos keretek között működtek. Roma értelmiségiek, vallási vezetők, zenészek, kézművesek és közösségi tekintélyek próbáltak egyesületeket, önsegélyező köröket, sajtóorgánumokat és érdekképviseleti formákat létrehozni. Céljuk nem különálló területi követelés vagy szeparatista politika volt, hanem polgárjogi jellegű: hogy a romák egyenjogú állampolgárként, méltósággal, saját kultúrával és közösségi képviselettel jelenhessenek meg abban az államban, ahol éltek.

A roma/cigány közösségek rendkívül sokszínűek voltak. Különböztek egymástól nyelvhasználatban, vallásban, foglalkozási hagyományokban és életmódban is.

A második világháború előtt Európában körülbelül egymillió roma/cigány ember élt, a nagyobb létszámú közösségek elsősorban Közép-, Kelet-Európa, közülük is kiemelkedett Románia, ahol mintegy 300 ezer roma/cigány ember élt. Ezekben a térségekben sok roma közösség már letelepedett életmódot folytatott. Ezzel szemben Nyugat-Európában összességében kevesebb roma/cigány ember élt, és az ottani közösségek körében nagyobb arányban voltak jelen a vándorló vagy félig vándorló életmódot folytató csoportok. Ez a különbség a nemzetközi roma mozgalom idején is jól látszott a romákra vonatkozó állami szabályozásokban is: keleten gyakrabban szociális, munkaügyi vagy asszimilációs kérdésként, nyugaton pedig sokszor „vándorló” vagy rendészeti problémaként kezelték a roma/cigány közösségeket. Voltak romani nyelvet vagy annak dialektusait beszélő közösségek, illetve voltak nyelvileg részben vagy teljesen asszimilálódott csoportok is.

Emellett léteztek olyan roma/cigány közösségek, amelyek nem romanit beszéltek, hanem más, az adott államban kisebbségi nyelvnek számító, például beás vagy török nyelvet. Vallási szempontból szintén nagy volt a sokféleség: ortodox, katolikus, protestáns és muszlim roma közösségek egyaránt léteztek. Európán kívül is éltek roma, illetve a romákkal rokon, indiai eredetű közösségek: Észak- és Latin-Amerikában európai eredetű roma bevándorló közösségek alakultak ki, Észak-Afrikában és a Közel-Keleten főként dom közösségek éltek, míg a lomok elsősorban Örményországban és a Dél-Kaukázus térségében voltak jelen.

Eltérő állami megközelítések és a korai érdekképviselet formái

A roma/cigány közösségeket a különböző országok leginkább szociális, rendészeti vagy „közbiztonsági" problémaként kezelték. Állampolgárok voltak, de kisebbségként nem ismerték el őket, és gyakran megkülönböztető intézkedéseket alkalmaztak a roma/cigány közösségekkel szemben.

Bulgáriában például az 1879-es tarnovói alkotmány elvileg egyenlőséget biztosított az állampolgároknak, az 1901-es választójogi módosítás azonban a muszlim és állandó lakhellyel nem rendelkező cigányokat kizárta a választójogból. A bolgár roma tiltakozás erre válaszul szerveződött meg: 1901-ben Vidinben gyűlést tartottak, majd 1905-ben Szófiában cigány kongresszust rendeztek, amely petícióban követelte a választójogi korlátozások visszavonását. Az 1905-ös kongresszust követően 1910-ben Vidinben létrejött az „Egyiptomi Nemzet Vidinben" nevű szervezet. Az elnevezés mai szemmel félrevezető lehet, ezért fontos hangsúlyozni, hogy nem egyiptomi bevándorlókról volt szó.

A név egy korabeli, a cigány/roma közösségekre is használt történeti megnevezéshez kapcsolódott. A szervezet alapszabálya a közösséget egyszerre jelölte „egyiptomi”, „kopt” és „cigány” néven; ezek az elnevezések az oszmán kori és európai szóhasználatból eredtek, amely a cigányokat gyakran feltételezett egyiptomi eredetű népként azonosította. A vidini szervezet tehát valójában roma/cigány közösségi önszerveződés volt, amely saját képviseleti formát, belső szabályokat és közösségi vezetést próbált jogilag elismertetni.

A szakirodalom alapján nagy valószínűséggel a bulgáriai Vidinben alakult meg a világ első államilag elismert és hivatalosan bejegyzett roma civil szervezete.

A korai önszerveződés társadalmi előzményei részben az Oszmán Birodalom örökségéhez is kapcsolódtak. A különböző szakmai, vallási és helyi közösségek – például a céhszerű, önsegélyező esnaf-szervezetek – korábban is biztosítottak kölcsönös segítséget és közösségi képviseletet. Ezek még nem modern politikai szervezetek voltak, de fontos előképet jelentettek. Megmutatták, hogy a roma közösségek képesek egymást támogatni, saját belső szabályokat kialakítani és érdekeiket képviselni a döntéshozók előtt.

Nemzetközi önszerveződési példák a két világháború között

A két világháború közötti időszakban különösen fontos volt a romániai roma önszerveződés. Romániában 1933-tól több, országos képviseletre törekvő roma szervezet jött létre. Ezek közé tartozott a Romániai Cigányok Általános Egyesülete, majd a Romániai Romák Általános Szövetsége, amely Gheorghe Niculescu vezetése alatt vált a korszak egyik legfontosabb roma szervezetévé. A szervezet saját lapot adott ki *Glasul Romilor* címmel, helyi fiókokat szervezett, gyűléseket és kongresszusokat tartott, valamint jogi, szociális és közösségi segítségnyújtást is próbált biztosítani.

A romániai mozgalom jelentősége nemcsak szervezeti, hanem szimbolikus szempontból is kiemelkedő. Itt jelent meg tudatosabban a rom/roma önelnevezés használata, szemben a többségi társadalom által használt, sokszor pejoratív „cigány” megnevezésekkel. A romániai kezdeményezésekhez kapcsolódott a későbbi nemzetközi roma zászló egyik előképe is. Az 1930-as évek mozgalmi szimbolikájában már megjelent a kék és zöld színek használata, amelyek később a roma zászló alapját adták.

A romániai példa ugyanakkor nem volt ellentmondásoktól mentes. A mozgalmon belül rivalizálás, személyes ellentét, vallási-politikai befolyás és pártpolitikai kapcsolódás is megjelent. Ez nem gyengíti történeti jelentőségét, inkább azt mutatja, hogy a roma önszerveződés ugyanazokkal a modern politikai dilemmákkal szembesült, mint más kisebbségi és társadalmi mozgalmak.

A két világháború közötti Jugoszláviában, hivatalos nevén 1929-től a Jugoszláv Királyságban, különösen Belgrádban, szintén megjelentek roma önszerveződési kezdeményezések.

Ezek a kezdeményezések gyakran korlátozottak, helyiek, személyfüggők és rövid életűek voltak, de megteremtették a roma közösség fellépéséhez szükséges nyelvezetet és mintákat.

A roma holokauszt hatása az önszerveződésre

A kirekesztés és a rasszizmus a romák európai történelmében szinte a kezdetektől jelen volt, azonban a két világháború közötti időszakban, majd a második világháború alatt Németországban, szövetségesei területén és a megszállt országokban kibontakozó náci fajüldözés a romák történelmében is az egyik legsúlyosabb üldöztetési korszakot jelentette. A roma holokauszt áldozatainak pontos száma máig vitatott, részben a hiányos dokumentáció, részben pedig amiatt, hogy a roma áldozatok történetének kutatása és nyilvános elismerése a háború után hosszú ideig háttérbe szorult.

Mozgalomtörténeti szempontból a roma holokauszt nemcsak emberveszteséget és közösségi traumát jelentett, hanem a korai roma önszerveződés megszakítását is. A két világháború között létrejött roma egyesületek, lapok és közösségi hálózatok törékenyek voltak, és nem állt mögöttük nemzetközi intézményrendszer. A háború, a deportálások, a tömeggyilkosságok és a közösségi kapcsolatok szétrombolása ezeket a kezdeményezéseket nagyrészt felszámolta.

A háború után a romák különösen nehéz helyzetből indultak. Az állampolgárságuk szerinti országok nem képviselték megfelelően az érdekeiket, és mivel nem volt klasszikus értelemben vett anyaországuk, nem létezett olyan állam, amely diplomáciai úton felléphetett volna az érdekükben. Saját nemzetközi szervezettel sem rendelkeztek ekkor még, amely az üldöztetés elismerését, a túlélők jóvátételét és a történelmi igazságtételt képviselhette volna.

A nemzetközi igazszolgáltatás során, a nürnbergi per vádirata a szándékos és rendszeres népirtás példái között a zsidók és a lengyelek mellett a cigányokat is említette – az eredeti angol szövegben Gypsies megnevezéssel –, azonban a romák önálló, részletesen tárgyalt áldozati csoportként nem jelentek meg az eljárásokban. Nem készült róluk külön ügyészi összefoglaló vagy átfogó bizonyítási anyag.

Ez a hiány később meghatározta a roma mozgalom egyik fontos irányát. A roma aktivisták számára központi követeléssé vált a roma holokauszt elismertetése, a túlélők jóvátétele és a roma áldozatok méltó helyének biztosítása az európai történelmi emlékezetben. Nyugat-Németországban például a romák és szintók náci üldöztetését sokáig nem ismerték el következetesen származási alapon történt üldözésként. Az 1956-os nyugatnémet legfelsőbb bírósági döntés azt állította, hogy a romák és szintók 1943 előtti üldözése elsősorban rendészeti okokból történt, ami sok túlélő kárpótlási igényét gyengítette.

Az önszerveződés korlátozott lehetőségei az államszocializmus időszakában

A háború után Kelet-Európában államszocialista rendszerek jöttek létre. Ezek a rendszerek a roma közösségek helyzetét többnyire nem önálló etnikai vagy nemzetiségi kérdésként kezelték, hanem szociális, munkaerőpiaci, lakhatási, rendészeti vagy „felzárkóztatási” problémaként, amely szemlélet jellemzően asszimilációs politikához vezetett.

A független civil szerveződésnek kevés tere maradt, mert az államszocialista rendszerekben nem működött valódi politikai pluralizmus. A roma közösségek nem hozhattak létre szabadon saját érdekvédelmi szervezeteket, független sajtót vagy nemzetközi kapcsolatrendszert.

A háború utáni évtizedekben a roma mozgalom fejlődését két tényező korlátozta egyszerre: a holokauszt következményei és az elismerés hiánya, valamint az autoriter államszocialista politikai rendszer. Jugoszlávia ebben a térségben részben kivételt jelentett. Az 1960-as évektől ott élénkebb roma kulturális és közösségi szerveződés bontakozott ki, mert a jugoszláv rendszer bizonyos keretek között nagyobb mozgásteret engedett a nemzetiségi és kulturális kezdeményezéseknek, mint a szovjet blokk több országa. Így Jugoszlávia sajátos helyet foglalt el a nemzetközi roma mozgalomban. Szocialista állam volt, de nem tartozott szorosan a szovjet blokkhoz, ezért köztes helyzete lehetővé tette, hogy a jugoszláv roma szereplők később közvetítőként jelenjenek meg a keleti és nyugati roma aktivisták között.

A transznacionális mozgalom kezdete

Nyugat-Európában más jellegű akadályokkal kellett szembenézni. Sok országban nagyobb volt a civil szerveződés szabadsága, de a romákat itt sem ismerték el külön nemzeti vagy etnikai kisebbségként. Gyakran vándorlási, rendészeti vagy szociális kategóriák alapján kezelték őket, nem pedig kisebbségi jogokkal rendelkező közösségként.

Franciaország jó példa erre. Habár a francia alkotmány nem ismerte el az etnikai kisebbségeket, a gyakorlatban a különböző roma, manouche, gitane, szintó, yenish és más utazó vagy félig letelepedett csoportokat gyakran a gens du voyage, vagyis „utazó emberek” közigazgatási kategóriáján belül kezelte.

Az 1960-as években Franciaország a háború utáni roma önszerveződés egyik fontos központjává vált. Párizs és környéke találkozási pontot jelentett a franciaországi utazó közösségek, valamint kelet- és délkelet-európai hátterű roma aktivisták, bevándorlók, túlélők és értelmiségiek számára.

A franciaországi környezet kettős volt. Ismerte az emberi jogi nyelvezetet, a párizsi nemzetközi kapcsolatrendszer és a nagyobb civil mozgástér lehetőséget adott a roma ügy politikai megfogalmazására, ugyanakkor a vándorló közösségeket továbbra is erős állami ellenőrzés, rendészeti gyanakvás, a nomád igazolványok rendszere és a megfelelő táborhelyek hiánya sújtotta.

Ebben a közegben vált ismertté Ionel Rotaru, romániai származású roma aktivista, aki az 1960-as évek elején két fontos szervezetet hozott létre. Az Organisation Nationale Gitane (ONG), magyarul Nemzeti Cigány Szervezet, elsősorban Franciaországra irányuló érdekképviseleti szervezet volt. Ezzel párhuzamosan alapította meg a Communauté Mondiale Gitane (CMG) nemzetközi szerveződést, magyarul Cigány Világközösség. Míg az ONG főként a franciaországi roma, gitane, manouche és más utazó közösségek jogi és társadalmi helyzetével foglalkozott, addig a CMG a roma ügy nemzetközi képviseletét és a különböző országokban élő roma közösségek összekapcsolását tűzte ki célul. Rotaru szervezetei konkrét jogi, szociális és jóvátételi követeléseket is megfogalmaztak.

Rotaru politikai stílusa vitatott volt. Gyakran használt monarchikus jelképeket, saját magát a romák vezetőjeként jelenítette meg (koronázási ünnepséget szervezett), és elképzeléseiben egy önálló roma állam, Romanestan gondolata is megjelent. A háborús jóvátételi ügyek intézése körül is feszültségek alakultak ki körülötte, mert egyes roma ügyfelek azzal vádolták, hogy túl magas jutalékot számított fel a Németországgal szembeni egyéni jóvátételi igények intézéséért.

Mindezek ellenére mozgalomtörténeti szerepe vitathatatlan, hiszen ő volt az egyik első, háború utáni roma aktivista, aki a roma ügyet nem pusztán helyi szociális problémaként, hanem nemzetközi politikai kérdésként próbálta megfogalmazni.

Vezetésében túl sok nem francia állampolgár vett részt. A betiltás után a szerveződés új formában folytatódott. A CMG francia állampolgárságú korábbi szereplői Vanko Rouda, Rotaru egykori helyettese vezetésével új csoportot hoztak létre, amely 1967-től Comité International Tzigane (CIT), magyarul Nemzetközi Cigány Bizottság, néven működött tovább. A CIT továbbvitte a CMG több célkitűzését, de Rotaru személyes és monarchikus vezetői stílusa helyett inkább a nemzetközi érdekképviseletre, az alapjogokra, a kényszerasszimiláció elleni fellépésre, a jóvátételi ügyekre és a roma közösségek önképviseletére helyezte a hangsúlyt. A szervezet kapcsolatokat épített a sajtóval, egyházi szereplőkkel, antirasszista mozgalmakkal és nemzetközi intézményekkel, miközben a francia hatóságok továbbra is gyanakvással figyelték működését.

A szervezet 1971 után Comité International Rom (CIR), magyarul Nemzetközi Roma Bizottság, néven működött tovább. A névváltozás azt jelezte, hogy a korábbi tzigane/cigány megnevezés helyett egyre inkább a közösség saját önelnevezése, a roma/rom vált a nemzetközi mozgalom meghatározó fogalmává.

A franciaországi szerveződések jelentőségét az is mutatja, hogy az 1960-as évek végére a roma ügy európai intézményi szinten is kezdett láthatóbbá válni. Ennek egyik korai jele volt az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 563. számú, 1969-es ajánlása, amelynek

jelentőségét a 186. oldalon mutatjuk be.

A nemzetközi jogi és politikai környezet

Az 1960-as évek nemzetközi közélete kedvezett annak, hogy a roma aktivisták új politikai nyelvet találjanak követeléseik megfogalmazásához. Ebben az időszakban világszerte egyre nagyobb hangsúlyt kapott az emberi jogok érvényesítése, a megkülönböztetés elleni fellépés és a kisebbségi jogok kérdése. Az Egyesült Államok fekete polgárjogi mozgalma világméretű példává vált, mert megmutatta, hogy a származáson alapú kirekesztés ellen szervezett társadalmi fellépés jogi és politikai változásokat is kikényszeríthet.

Ezzel párhuzamosan az Egyesült Nemzetek Szervezetében (ENSZ) is erősödött az antirasszista és emberi jogi szemlélet. Az 1965-ben elfogadott, a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló nemzetközi egyezmény, valamint az 1966-ban elfogadott két ENSZ-egyezségokmány új nyelvet és normarendszert adott a diszkrimináció elleni fellépéshez. A roma mozgalom szempontjából különösen fontos volt a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 27. cikke, amely az etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek kulturális, vallási és nyelvhasználati jogait ismeri el.

Ez a nemzetközi környezet hozzájárult ahhoz, hogy a roma aktivisták a roma közösségek helyzetét ne kizárólag szegénységi, oktatási vagy munkaerőpiaci kérdésként értelmezzék, hanem jogi egyenlőséggel, politikai képviselettel, kulturális önazonossággal, nyelvhasználattal és a megkülönböztetés elleni fellépéssel kapcsolják össze.

Washingtoni polgárjogi menet, 1963. augusztus. (Fotó: Aaron Stanley Tretick)

Felhasznált irodalom és források

European Roma Rights Centre: Emerging Romani Voices from Latin America. In: Roma Rights Journal, 2004. Elérhető: https://www.errc.org/roma-rights-journal/emerging-romani-voices-fromlatin-america

International Military Tribunal: Nuremberg Trial Proceedings. Indictment: Count Three – War Crimes. In: Avalon Project, Yale Law School. Elérhető: https://avalon.law.yale.edu/imt/count3.asp

Liégeois, Jean-Pierre – Gheorghe, Nicolae: Roma / Gypsies. A European Minority. Minority Rights Group, 2005. Elérhető: https://journals.openedition.org/balkanologie/496

Marushiakova, Elena – Popov, Vesselin: The Bulgarian Gypsies. Searching Their Place in the Society. In: Balkanologie, 2000. Elérhető: https://journals.openedition.org/balkanologie/496

Marushiakova, Elena – Popov, Vesselin (szerk.): Roma Voices in History. A Sourcebook. Roma Civic Emancipation in Central, South-Eastern and Eastern Europe from the 19th Century until World War II. Brill / Ferdinand Schöningh, Paderborn, 2021. Elérhető: https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/48328/1/9783657705184.pdf

Mirga, Andrzej – Gheorghe, Nicolae: The Roma in the Twenty-First Century. A Policy Paper. Project on Ethnic Relations / Eurozine, 2001. Elérhető: https://eriac.org/wp-content/uploads/2021/01/Mirga-Andrzej_GheorgheNicolae_2001_The-Roma-in-the-Twenty_First-Century_A-Policy- Paper_Eurozine_12th-March.pdf

United States Holocaust Memorial Museum: Roma / Gypsies in Prewar Europe. In: Holocaust Encyclopedia. Elérhető: https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/roma-gypsies-inprewareurope

United States Holocaust Memorial Museum: Roma / Gypsies in Romania. In: Holocaust Encyclopedia. Elérhető: https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/film/roma-gypsies-in-romania

Zentralrat Deutscher Sinti und Roma: 45 Years Civil Rights Movement of German Sinti und Roma.

Zentralrat Deutscher Sinti und Roma, Heidelberg, 2017. Elérhető: https://zentralrat.sintiundroma.de/en/wpcontent/uploads/sites/2/2018/01/2017-buch-45-jahr eburgerrechtsbewegung.pdf

Dr. Tordai Edina

Az 1971-es első Roma Világkongresszus

Az I. Roma Világkongresszust 1971. április 8–12. között rendezték meg London közelében, Orpingtonban, a Cannock House nevű oktatási intézményben. A kongresszus mérföldkő volt a modern nemzetközi roma mozgalom történetében, mert először teremtett olyan fórumot, amelyen a különböző országokból érkező roma aktivisták és civil szövetségesek közösen próbálták megfogalmazni a romák nemzetközi politikai képviseletének alapjait. A kongresszus transznacionális, vagyis országhatárokon átnyúló mozgalmi kezdeményezés volt: nem államok hivatalos küldöttségei tárgyaltak egymással, hanem különböző országokban élő roma szereplők és támogatóik keresték a közös fellépés lehetőségét.

Roma aktivisták tiltakozása három roma gyermek walsalli halála miatt, az Első Roma Világkongresszus idején, 1971. (Forrás: World Roma Congress / Grattan Puxon)

A kongresszus jelentőségét az adta, hogy a roma közösségek képviselői rendkívül nehéz történeti, társadalmi és politikai helyzetből jutottak el egy ilyen szintű nemzetközi fórum megszervezéséig.

Olyan akadályok között navigálva kellett a nemzetközi roma mozgalomnak kialakulnia, mint a második világháború, a roma holokauszt hosszú ideig el nem ismert következményei, a szociális problémák, a kirekesztés, a diszkrimináció, az alacsony politikai láthatóság és az intézményes érdekképviselet hiánya. Mindezek ellenére a roma aktivisták és szövetségeseik képesek voltak országhatárokon átnyúló kapcsolatokat építeni, közös politikai nyelvet kialakítani, és a roma ügyet nemzetközi szinten is láthatóvá tenni. Ez önmagában is nagy teljesítmény volt, még akkor is, ha a kongresszus szervezeti háttere, dokumentációja és finanszírozása korlátozott volt.

A szervezés nem állami háttérből indult, hanem alulról szerveződő civil és mozgalmi hálózatokra épült. Fontos szerepet játszott benne a franciaországi Comité International Rom, a Nagy-Britanniában 1966-ban létrejött Gypsy Councilhoz kapcsolódó aktivisták köre, valamint több olyan roma és nem roma szövetséges, akik már a kongresszus előtt is kapcsolatban álltak egymással.

A szervezői és előkészítő munkában Grattan Puxon, Vanko Rouda, Slobodan Berberski, Brian Raywid és Thomas Acton neve említhető.

Brian Raywid a helyszín biztosításában vállalt fontos szerepet, míg Puxon a brit mozgalmi háttér és a nemzetközi kapcsolatok szervezésében volt meghatározó. A kongresszus gyakorlati megszervezése jelentős részben személyes kapcsolatokra, önkéntes munkára és korlátozott költségvetésre épült.

A kongresszus történetének rekonstruálását nehezíti, hogy kevés hivatalos irat maradt fenn. A fennmaradt beszámolók, visszaemlékezések, plenáris és bizottsági jegyzetek ezért különösen fontosak, de forráskritikai óvatossággal kezelendőek.

A kongresszus eseményeinek bemutatásában jelentős részben Grattan Puxon visszaemlékezésére támaszkodunk, mivel Puxon az esemény egyik fő szervezője volt, majd a kongresszust követően a kialakuló nemzetközi roma szerveződés főtitkáraként is szerepet vállalt.

Beszámolója ezért belső nézőpontból rögzíti a szervezési folyamatot, a résztvevők közötti kapcsolatokat és a kongresszus utóéletét. Ugyanakkor éppen visszaemlékező jellege miatt következetesen kell vele bánni: maga Puxon is hangsúlyozza, hogy kevés hivatalos dokumentum maradt fenn, és leírásában részben saját emlékeire, részben a nála megmaradt plenáris és bizottsági jegyzetekre támaszkodott. Emiatt a résztvevők pontos névsora, státusza és képviseleti minősége nem minden esetben rekonstruálható teljes bizonyossággal.

Ez különösen a kelet-európai részvétel esetében fontos, mert a vasfüggöny, az utazási engedélyek rendszere és az államszocialista országok politikai ellenőrzése korlátozta, hogy a keleti blokk országaiból érkező roma szereplők nyílt, hivatalos és önálló delegációként jelenjenek meg.

A magyarországi romák részvételének sajátosságai

A magyarországi részvétel a nemzetközi roma mozgalom korai történetében külön forráskritikai óvatosságot igényel. Az 1970-es években a hivatalos pártállami politika a cigányságot nem kisebbségként, hanem társadalmi és beilleszkedési kérdésként kezelte. Ez az 1961-es párthatározat szemléletét követte. Ezért a korszakban nem beszélhetünk intézményes magyarországi roma képviseletről a nemzetközi fórumokon.

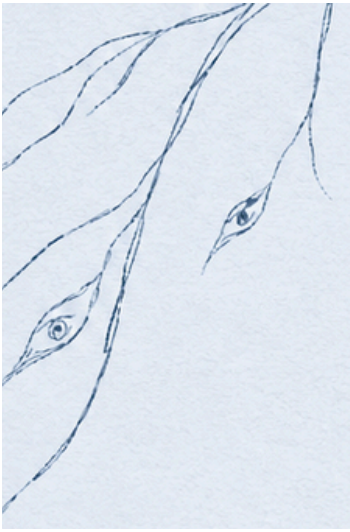

A magyarországi szereplők jelenléte inkább személyes, értelmiségi, kulturális és mozgalmi kapcsolatokon keresztül értelmezhető. Az 1971-es I. Roma Világkongresszus kapcsán magyar emlékezeti és közösségi források Lakatos Menyhért és Rostás-Farkas György nevét említik. A nemzetközi források azonban Magyarországot nem mindenhol szerepeltetik résztvevő országként. Továbbá ezek a források a magyarországi szereplők nevét és szerepét sem említik. A jól ismert fénykép, amelyen Lakatos Menyhért is szerepel, valószínűsíthetően az 1978-as genfi Roma Világkongresszushoz kapcsolódó eseményen készült. Ez azonban csak forráskritikai észrevétel.

A legtöbbször idézett összesítések szerint a kongresszuson 23 képviselő vett részt Európa több országából. A résztvevő országok között szerepelt Csehszlovákia, Finnország, Norvégia, Franciaország, Nagy-Britannia, Németország, Írország, Spanyolország és Jugoszlávia. Emellett megfigyelők is jelen voltak Belgiumból, Kanadából, Indiából és az Egyesült Államokból. A kongresszus megszervezését és megtartását részben az Egyházak Világtanácsa és az indiai kormány támogatása tette lehetővé, ami különösen fontos volt egy olyan mozgalmi kezdeményezés esetében, amely nem rendelkezett stabil intézményi vagy állami háttérrel.

A kongresszus meghatározó szereplői között több eltérő hátterű roma és nem roma szövetséges jelent meg.

Slobodan Berberski jugoszláviai roma író, költő és partizán múltú közéleti szereplő lett a kongresszus elnöke. Mellette fontos szereplő volt Abdi Fajk, a mai északmacedón főváros, Skopje területéhez tartozó Šuto Orizarihoz, közismert nevén Šutka-hoz kötődő roma aktivista, akit a kongresszus Szociális Bizottságának elnökévé választottak.

Fajk fellépése jól mutatta, hogy a jugoszláviai roma szereplők nemcsak kulturális, hanem szociális és politikai kérdésekben is kezdeményező szerepet vállaltak.

A kongresszus további fontos alakjai közé tartozott Jan Čibula, a csehszlovákiai származású, később Svájcban élő roma orvos és aktivista, Vanko Rouda, a franciaországi és transznacionális szervezői kör egyik kulcsszereplője, valamint Thomas Acton, aki a brit roma/traveller mozgalmi és tudományos közegben vált fontos szereplővé. A brit szervezői háttérhez kapcsolódott a korábban már kiemelt Grattan Puxon is, akinek szerepe a kongresszus előkészítésében és a későbbi nemzetközi szerveződésben egyaránt meghatározó volt.

A kulturális szereplők közül kiemelkedett Matéo Maximoff franciaországi roma író, továbbá Žarko Jovanović jugoszláviai roma zenész, aktivista és holokauszt-túlélő, akihez a Gelem, gelem című dal kapcsolódik. A kongresszusi források további szereplőként említik Ladislav Demetert és Juan de Dios Ramírezt is, ami arra világít rá, hogy az esemény nem egyetlen ország vagy szűk szervezői kör ügye volt, hanem szélesebb európai roma és civil hálózatokra épült.

A kongresszus munkája öt bizottságban folyt:

1. ***szociális ügyek,***
2. ***oktatás,***
3. ***háborús bűnök és jóvátétel,***
4. ***nyelv,***
5. ***kultúra.***

A szociális bizottság az önszerveződés, az intézményépítés és a nemzetközi érdekképviselet szükségességét hangsúlyozta, feladata többek között az volt, hogy jelentéseket készítsen az Európa Tanács és az ENSZ számára. Az oktatási bizottság céljai között az írástudatlanság visszaszorítása, a roma gyermekek oktatásának javítása és a romani nyelv oktatásban való megjelenítése szerepelt. A háborús bűnökkel és jóvátétellel foglalkozó bizottság a roma holokauszt nemzetközi láthatóvá tételét, a náci bűnök dokumentálását és a jóvátételi követelések megfogalmazását vitte előre. A nyelvi és kulturális bizottságok a roma önazonosság szimbolikus és gyakorlati alapjait erősítették meg.

> A nemzetközi roma mozgalom számára az itt elfogadott közös jelképek nem pusztán kulturális motívumok voltak, hanem a politikai láthatóság és az önképviselet eszközei. A zászló, a himnusz, a mozgalmi jelmondat és az önelnevezés közös politikai és szimbolikus keretet teremtettek, amelyben a különböző országokban élő roma/cigány közösségek saját méltóságukat, egyenjogúsági igényeiket és kulturális jogok iránti igényüket fejezhették ki. Azt jelezték, hogy a roma/cigány közösségek nem csupán helyi társadalmi problémaként vagy államigazgatási kérdésként értelmezhetők, hanem saját önmeghatározással, kulturális örökséggel és politikai követelésekkel rendelkező közösségként kívánnak megjelenni.

A közös identitás formálása ugyanakkor nem jelentette a roma közösségek belső sokféleségének tagadását. Az egyes csoportokra erősen hatott annak az országnak a nyelve, kultúrája, vallási környezete és politikai berendezkedése, amelyben éltek. A magyarországi, romániai, jugoszláviai, nyugat-európai vagy balkáni roma/cigány közösségek eltérő történelmi tapasztalatokkal rendelkeztek. A közös indiai eredet, a romani nyelvi és kulturális kapcsolódások, a hasonló társadalmi megítélés, valamint a kirekesztés

és a diszkrimináció, továbbá a holokauszt, olyan közös pontokat jelentett, amelyekre a nemzetközi roma mozgalom politikai és identitásbeli alapot építhetett. Így az 1971-es kongresszus nem egységesíteni akarta a különböző roma közösségeket, hanem közös mozgalmi nyelvet és közös fellépési keretet próbált teremteni számukra.

.

Az 1971-es kongresszus egy állami háttérrel nem rendelkező, sok országban szétszórtan élő és belsőleg is sokszínű közösség érdekében próbált először országhatárokon átnyúló, transznacionális önképviseletet kialakítani, és hozzájárult egy közös roma mozgalmi identitás kialakításához is.

Egy zászló alatt: közös jelképek és sokféle identitás

A zászló jelentősége abban állt, hogy vizuálisan is láthatóvá tette a roma mozgalom egyik alapvető törekvését: a különböző országokban élő, eltérő nyelvű és kultúrájú roma/cigány közösségek közös politikai és szimbolikus keretbe kapcsolását. Nem egy területileg körülhatárolt államot, hanem egy olyan közösséget képvisel, amely közös jelképek segítségével kívánja kifejezni saját méltóságát, identitását, jelenlétét, kisebbség jogi és politikai igényeit.

A zászló kék felső sávja az eget, a szabadságot, a spiritualitást és az örökkévalóságot jelképezi, a zöld alsó sáv pedig a természetet, a földet, a termékenységet és az élet anyagi oldalát. A középen látható vörös, tizenhat küllős kerék egyszerre utal a vándorlásra, a mozgásra, a fejlődésre és az Indiához köthető eredettörténetre. A kerék az indiai zászló csakrájára is emlékeztet, ezért a roma zászló egyszerre jeleníti meg a történeti eredet, a mozgás és a közösségi összetartozás gondolatát.

Napjainkban a különböző nemzetközi szervezetek a roma zászlót többnyire kommunikációs és kulturális kontextusban jelenítik meg, különösen a Nemzetközi Roma Naphoz kapcsolódó vizuális anyagokban. Ilyenkor a zászló a roma közösségek láthatóságának, kulturális önazonosságának, közös történelmi emlékezetének és méltóságának szimbólumaként működik.

A roma zászló Magyarországon is széles körben elterjedt közösségi jelkép lett. Láthatjuk a roma nemzetiségi önkormányzatok, civil szervezetek, kulturális rendezvények, megemlékezések és közösségi események alkalmával. Hazai használata azt mutatja, hogy a nemzetközi roma mozgalom jelképei a magyarországi roma/cigány közösségi térben is értelmezhetővé váltak. A zászló természetesen itt sem állami jelképként funkcionál, hanem az összetartozás, a méltóság és a politikai láthatóság közösségi szimbólumaként.

A Gelem, gelem kezdetű dal szövegét a korábban említett Žarko Jovanović szerbiai/jugoszláviai roma zenészhez kötik, dallama pedig hagyományos roma dallamanyagra épül, amely már ismert volt a balkáni roma közösségekben. Az I. Roma Világkongresszust követően fokozatosan terjedt el politikai értelemben is „hivatalos” himnuszként.

A dal jelentésének egyik fontos rétege a vándorlás és a közösségi megszólítás: a „mentem, mentem” motívuma, a hosszú utak, a találkozás és a romák megszólítása a szétszórtan élő közösségek közös tapasztalatához kapcsolódik. Ugyanakkor a himnusz erős emlékezeti réteget is hordoz. A szövegben megjelenő veszteség, a család elpusztításának képe és a „Fekete Légiók” említése a második világháborús roma üldöztetés, a roma holokauszt emlékezetét idézi fel. Fontos azonban, hogy a himnusz sem egységesen és változatlan formában él a különböző közösségekben. A nemzetközi roma mozgalomban közös szimbólummá vált, de előadásmódja, ritmusa, hangszerelése és nyelvi változatai közösségenként eltérhetnek.

Gelem Gelem Mix - Cigány Dal Napja 2025

A magyarországi roma/cigány közösségek esetében a nemzetközi roma himnusz, a Gelem, gelem mellett említésre méltó a Zöld az erdő, zöld a hegy is című dal, amelynek eredetéről és elterjedéséről a 75-76. oldalakon tudhattok meg többet.

Ebben a szimbolikus keretrendszerben értelmezhető az „Opre Roma!” jelmondat is, amelynek jelentése: „Fel, romák!”. Az „Opre Roma!” a roma mozgalom politikai nyelvében azt üzeni, hogy a közösségnek nem passzív tárgyként, hanem saját jogait és önmeghatározását képviselő szereplőként kell megjelennie. A jelmondat ezért összekapcsolja az identitást és a cselekvést: nemcsak azt mondja ki, hogy létezik közös roma közösség, hanem azt is, hogy ennek a közösségnek fel kell lépnie saját méltóságáért, elismeréséért és jogaiért.

A közös jelképekhez kapcsolódott a „roma” önelnevezés használata is, amely a kollektív identitásépítés része volt. A szó a romani nyelvből ered: a rom jelentése „ember”, illetve „roma férfi”. A „roma” a többes számú alakja, amely eredetileg a romani nyelvet beszélő csoportok önmegnevezése volt. Az 1971-es londoni világkongresszus pedig a korábban angol nyelvterületen a többségi társadalom által kreált és használatban lévő „gypsy” megnevezés helyett ezt emelte előtérbe, átfogóbb önelnevezésként.

Az elnevezéssel nem minden csoport tudott azonosulni. Mivel nem minden roma/cigány közösség beszélte vagy beszéli a romani nyelvet, és több csoport saját történeti, nyelvi vagy helyi önelnevezését – például a szintó vagy a beás megnevezést – tartja elfogadhatónak.

A „roma” név egyszerre volt identitásépítő és kompromisszumos megoldás. Identitásépítő, mert közös politikai és mozgalmi keretet kínált a különböző országokban élő, eltérő nyelvi, kulturális és közösségi háttérrel rendelkező roma/cigány közösségek számára. Kompromisszumos, mert nem minden közösség azonosult vele azonnal vagy egyformán, és nem szüntette meg a közösségen belüli sokféle önazonosságot.

A roma/cigány közösségek sokszínűségére utalva ezért indokolt lehet a „roma közösségek”, illetve magyarországi kontextusban a „roma/cigány közösségek” megnevezés használata. Ez lehetővé teszi, hogy a közös mozgalmi név mellett ne tűnjenek el azok a csoportok sem, amelyek saját önelnevezésüket tartják elsődlegesnek.

További roma világkongresszusok 1978-tól 1994-ig

Genf, 1978

A II. Roma Világkongresszust 1978 áprilisában Genfben tartották. Ezen már jóval többen vettek részt, mint 1971-ben.

A kongresszus egyik legfontosabb eredménye az volt, hogy a korábbi International Rom Committee / Komiteto Lumniako Romano szervezeti kerete továbbfejlődött, és létrejött, illetve megszilárdult az International Romani Union (IRU), magyarul Nemzetközi Roma Unió. Ez fontos lépés volt, mert a roma mozgalom így már nemcsak laza aktivista hálózatként, hanem nemzetközi szervezetként is meg tudott jelenni.

Genf helyszíne szimbolikusan is jelentős volt, mert Svájcban több nemzetközi szervezet működött. A második kongresszus eredménye tehát az volt, hogy az 1971-ben elindult mozgalmi kezdeményezés szervezettebb formát kapott. A roma érdekképviselet már nemcsak kulturális és identitásbeli kérdésként jelent meg, hanem nemzetközi ügyként is.

Göttingen, 1981

A III. Roma Világkongresszust 1981 májusában Göttingenben, Nyugat-Németországban tartották. A helyszín és a témaválasztás szorosan kapcsolódott a roma holokauszt, a jóvátétel és az elismerés ügyéhez. Nyugat-Németországban ekkor már erősödött a szintó és roma túlélők jóvátételi és elismerési küzdelme. A kongresszus egyik központi témája az a követelés volt, hogy ismerjék el: a romákat és szintókat a náci rendszer faji alapon üldözte, és a túlélőknek joguk van a jóvátételhez, valamint a történelmi igazságtételhez.

A III. Roma Világkongresszus, Göttingen, 1981. (Fotó: Adam Bartosz; forrás: RomArchive)

A harmadik kongresszus másik fontos ügye a romák nemzetközi önmeghatározása volt. A mozgalom tovább erősítette azt a gondolatot, hogy a romák saját történelemmel, nyelvvel, kultúrával és közös eredettudattal rendelkező nép. Ez nem azt jelentette, hogy saját államot kívántak volna létrehozni, hanem azt, hogy állam nélküli népként is joguk lehet a nemzetközi képviselethez és az elismeréshez.

Serock, 1990

A IV. Roma Világkongresszust 1990-ben Lengyelországban, Serockban, Varsó közelében rendezték meg. Ez különösen fontos történelmi pillanatban történt, mert ekkor omlottak össze Kelet-Közép-Európa államszocialista rendszerei. A rendszerváltások után új lehetőségek nyíltak a roma mozgalom számára, különösen azokban az országokban, ahol korábban a független kisebbségi politika erősen korlátozott volt.

A serocki kongresszus témái között szerepelt a második világháborús jóvátétel, a kultúra, a romani nyelv, a nyilvánosság és a roma tudástárak létrehozásának gondolata. A romani nyelv kérdése különösen fontos volt, mert a mozgalom nemcsak politikai képviseletet akart teremteni, hanem a roma kulturális és nyelvi önazonosság nemzetközi elismerését is erősíteni kívánta.

Ehhez kapcsolódott az 1990-ben Varsóban tartott nyelvi szeminárium is, amely a romani nyelv közös írásbeliségének és standardizálásának lehetőségeivel foglalkozott. A kezdeményezés jelentősége abban állt, hogy a romani nyelvet nem pusztán közösségi beszélt nyelvként, hanem oktatásban, kultúrában, kiadványokban és nemzetközi kapcsolatokban is használható nyelvként kívánta megerősíteni. Ugyanakkor a standardizálás érzékeny kérdés maradt, mert a romani több nyelvjárási változatban él, és a különböző roma közösségek nyelvhasználata országonként és közösségenként is eltérő.

A kongresszus legismertebb eredménye az volt, hogy április 8-át Nemzetközi Roma Nappá nyilvánították. Ez a dátum az 1971-es az I. Roma Világkongresszus kezdőnapjára utal. A döntés azért volt fontos, mert a roma mozgalomnak közös emlékezeti és politikai napot adott. Április 8. egyszerre lett a roma kultúra, a roma történelem, az identitás és a diszkrimináció elleni küzdelem napja.

A magyarországi mozgalmi szereplők részvételének emlékei

Az 1978-as genfi II. Roma Világkongresszus magyarországi kapcsolódásai jobban dokumentáltak. Feltehető, hogy Lakatos Menyhért és Choli Daróczi József együtt utaztak a kongresszusra. Egy későbbi összefoglaló szerint a korabeli magyar sajtó Lakatos Menyhért, Choli Daróczi József és Péli Tamás meghívásáról is beszámolt. Ez alapján Lakatos és Choli Daróczi neve biztonságosabban említhető, de hivatalos küldötti státuszuk elsődleges forrás nélkül nem állítható.

Az 1981-es göttingeni III. Roma Világkongresszus magyarországi szempontból különösen fontos. A RomArchive szerint Daróczi Ágnes meghívást kapott a kongresszusra, ahol a kevés roma női résztvevő egyikeként volt jelen. Ez azért jelentős, mert a nemzetközi roma mozgalom korai története erősen férfi dominanciájú volt. Jelenléte azt mutatja, hogy a magyarországi roma közéletből már ekkor megjelent egy női szereplő is a nemzetközi térben.

A göttingeni kongresszushoz a RomArchive fényképi gyűjteménye alapján Péli Tamás és Fátyol Tivadar neve is kapcsolható. Egy 1981-es, Bársony János által készített felvétel a III. Roma Világkongresszus kontextusában szerepelteti őket. Jelenlétük ezért megemlíthető, de az adatot fényképi archívumi forrásként, nem hivatalos résztvevői listaként kell kezelni. Az 1990-es serocki IV. Roma Világkongresszus magyarországi résztvevőiről a kötet születésének idején nem volt megbízható, név szerinti adat. A kongresszus mégis fontos háttér, mert a kelet-közép-európai rendszerváltások idején zajlott, amikor a roma önszerveződés számára új politikai lehetőségek nyíltak.

Felhasznált irodalom és források

Balogh Lídia: Esztétikum közcélra. A szimbólumok, mítoszok, illetve allegóriák közösségi szerepéről, a roma nemzetépítési törekvések példáján keresztül. 2017. Elérhető: https://real.mtak.hu/73059/1/baloghlidia_esztetikumkozcelra_2.pdf

Gelbart, Petra: The Romani Anthem as a Microcosm of Diversity. In: RomArchive. Elérhető: https://www.romarchive.eu/en/music/romani-anthem-microcosm-diversity/

Goodwin, Morag: The Romani Claim to Non-Territorial Nation Status. Recognition from an International Legal Perspective. European Roma Rights Centre, 2004.

Hajnáczky Tamás: „Az 1961-es párthatározat margójára." In: Múltunk, 2013/1. 237–272.

Hajnáczky Tamás: „Az 1961-es párthatározat margójára II." In: Múltunk, 2014/3. 152–211.

International Romani Union: Fourth IRU Congress. Elérhető: https://iromaniunion.org/index.php/en/%D0%B7%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%81/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B8/113-fourth-iru-congress.html

Kóczé Angéla: Group Portrait with Tivadar Fátyol and Tamás Péli. In: RomArchive – Digital Archive of the Roma, 2017. Elérhető: https://www.romarchive.eu/rom/collection/group-portrait-with-tivadar-fatyol-and-tamas-peli/

Majtényi Balázs – Majtényi György: Roma nemzetépítés és transznacionális emlékezethelyek. In: Regio, 25. évf. 4. sz. 2017. 5–56. Elérhető: https://real.mtak.hu/199543/1/233588088.pdf

Majtényi Balázs – Majtényi György: Az első Roma Világkongresszus. A roma polgárjogi mozgalmak transznacionális nemzetépítési kísérlete. In: Transtelex, 2025. január 5. Elérhető: https://transtelex.ro/kultura/2025/01/05/elso-roma-vilagkongresszus-roma-polgari-jogi-mozgalmak-transznacionalis-nemzetepitesi-kiserlete

Majtényi Balázs – Majtényi György: A Contemporary History of Exclusion. The Roma Issue in Hungary from 1945 to 2015. Budapest–New York: Central European University Press, 2016. Elérhető: https://real.mtak.hu/48630/7/9789633861462.pdf

Nagy Pál: A Kádár-korszak cigánypolitikájának történeti forrásai. In: Regio, 25. évf. 4. sz. 2017. 316–336. Elérhető: https://regio.tk.hu/wp-content/uploads/NAGY_2017_4_316_336.pdf

Paměť národa / Memory of Nations: György Rostás-Farkas, 1949. Elérhető: https://www.memoryofnations.eu/hu/rostas-farkas-gyorgy-1949

Puxon, Grattan: History of the World Roma Congress 1971. In: World Roma Congress Archive. Elérhető: https://www.worldromacongress.org/index.php/archive/roma-congress-1971

Puxon, Grattan: The First World Roma Congress. In: World Roma Congress. Elérhető: https://worldromacongress.org/index.php/wrc-manifesto?catid=8&id=32%3Athe-first-world-roma-congress&view=article

Romi.hr: 50 godina međunarodnog romskog pokreta. Elérhető: https://romi.hr/fokus/print/50-godina-medunarodnog-romskog-pokreta

RomArchive: 3rd World Roma Congress in Göttingen. Elérhető: https://www.romarchive.eu/en/collection/3rd-world-roma-congress-in-goettingen/

RomArchive: 4th World Romani Congress in Serock, Poland. Contextualisation: Anna Mirga-Kruszelnicka, 2017. Elérhető: https://www.romarchive.eu/en/collection/4th-world-romani-congress-in-serock-poland-from-the-left-sait-balic-marcel-courthiade-rajko-djuric-weer-rajendra-rishi-ian-hancock-and-stanislaw-stankiewicz/

RomArchive: History of the Roma Associative Movement in Spain. Elérhető: https://www.romarchive.eu/en/roma-civil-rights-movement/history-roma-associative-movement-spain/

RomArchive: The Building Blocks of the Romani Women's Movement in Europe. Elérhető: https://www.romarchive.eu/en/roma-civil-rights-movement/building-blocks-romani-womens-movement-europe/

RomArchive: The Emergence of the Roma Civil Rights Movement in France. Elérhető: https://www.romarchive.eu/en/roma-civil-rights-movement/emergence-roma-civil-rights-movement-france/

RomArchive: The Roma Movement in Poland. Elérhető: https://www.romarchive.eu/en/roma-civil-rights-movement/roma-movement-poland/

RomArchive: Transnational Movements of Roma to Achieve Civil Rights after the Holocaust. Elérhető: https://www.romarchive.eu/en/roma-civil-rights-movement/beginnings-and-growth-transnational-movements-roma/

World Roma Congress Archive: About Us. Elérhető: https://worldromacongress.org/index.php/archive/about-us

World Roma Congress Art Archive: First World Roma Congress. Elérhető: https://worldromacongressart.com/the-archive/first-world-roma-congress/

Tordai Edina: Interjú Orhan Tahirral. Interjú, 2026. február

Dr. Tordai Edina

A nemzetközi szervezetek szerepe a roma mozgalmi célok elérésében

A nemzetközi roma mozgalom egyik fontos célkitűzése az volt, hogy képviseletet teremtsen a roma/cigány közösségek számára nemzetközi szinten. Erre azért volt szükség, mert érdekeiket a második világháború után sem a lakóhelyük vagy állampolgárságuk szerinti államok, sem a kialakuló nemzetközi intézményrendszer nem tematizálta önálló kisebbségpolitikai kérdésként, hanem mindössze rendészeti, asszimilációs vagy szociális keretben kezelték őket.

A nemzetközi roma mozgalom ezért politikai törekvésként is értelmezhetővé válik. Célja az volt, hogy a roma/cigány közösségek saját hangon jelenjenek meg azokon a fórumokon, ahol korábban egyáltalán nem voltak jelen. A nemzetközi szervezetek szerepe ezzel kapcsolatban két okból volt jelentős. Felületet és teret adhattak a roma civil és politikai szereplőknek arra, hogy ügyeiket nemzetközi szinten is megfogalmazzák. Mindezek mellett normákat és elvárásokat alakíthattak ki az államok számára az emberi jogok, a kisebbségi jogok és a diszkrimináció elleni fellépés területén, a belpolitikai keretből kiemelve, és nemzetközi figyelmet irányítva rájuk.

A nemzetközi szervezetek és az általuk működtetett ellenőrzési, ajánlási vagy szakpolitikai mechanizmusok a roma érdekérvényesítés fontos eszközeivé váltak. Önmagukban nem oldották meg a roma közösségek problémáit, de megerősítették azt az elvárást, hogy az államoknak a romákat teljes jogú állampolgárként, valamint kisebbségi jogokkal és közösségi önazonossággal rendelkező csoportokként kell kezelniük.

Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ)

Az ENSZ 1945-ben, a második világháború után jött létre. Alapvető célja a nemzetközi béke és biztonság fenntartása mellett, az emberi jogok és alapvető szabadságok védelmének előmozdítása volt. A nemzetközi roma mozgalom szempontjából az ENSZ jelentősége kezdetben abban állt, hogy kialakította azokat az egyetemes emberi jogi normákat és intézményi kereteket, amelyekre később a roma jogvédelmi munka is támaszkodhatott. A szervezet létrejöttekor a nemzetközi roma mozgalom még nem létezett, a Nemzetközi Roma Unió csak évtizedekkel később kapcsolódott be az ENSZ körüli nemzetközi térbe. Fontos fejlemény volt, hogy az Unió 1993-ban az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa mellett konzultatív státuszt szerzett, amellyel a nemzetközi roma mozgalom intézményes nemzetközi képviseleti szerepben is megjelent.

Az ENSZ által kialakított normarendszer több, a roma közösségek szempontjából is meghatározó dokumentumra épült. Ide tartozik az 1948-as Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, a népirtás megelőzéséről és büntetéséről szóló egyezmény, az 1965-ös faji megkülönböztetés elleni egyezmény, valamint az 1966-os két ENSZ-egyezségokmány.

A párizsi Palais de Chaillot, ahol az ENSZ Közgyűlése 1948. december 10-én elfogadta az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát. (Fotó: UN Photo / PJ)

1992-ben az ENSZ Közgyűlése elfogadta a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló nyilatkozatot, amely a kisebbségi jogvédelem addig szétszórt normáit egységes keretbe rendezte.

Fontos megemlíteni Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetét, (közismert rövidítéssel: UNESCO), amely kulturális, oktatási és nyelvi területen játszott szerepet. Az UNESCO már az 1980-as években hozzájárult ahhoz, hogy a roma/cigány közösségek saját történelemmel, kultúrával és identitással rendelkező közösségként jelenjenek meg a nemzetközi diskurzusban. Az UNESCO Courier 1984-es, romákkal/cigányokkal foglalkozó száma kifejezetten a roma/cigány identitás, múlt és jelen jobb nemzetközi megértését kívánta elősegíteni.

Az UNESCO Courier 1984. októberi tematikus száma a roma/cigány közösségekről

Az UNESCO szerepe a romani nyelv nemzetközi elismertetése szempontjából is fontos volt. A kilencvenes évek elején olyan kezdeményezésekhez is kapcsolódott, amelyek a romani nyelv írásbeliségének, oktatási használatának és kulturális szerepének erősítését célozták. Ez a törekvés jól illeszkedett a roma világkongresszusok nyelvpolitikai irányához, különösen az 1990-es serocki kongresszushoz és a Varsóban tartott nyelvi szemináriumhoz, amely a romani nyelv közös írásbeliségének és standardizálásának kérdésével foglalkozott.

Ugyanakkor ezek a normák és intézményi kapcsolódások önmagukban még nem jelentettek automatikus jogvédelmet. A nyilatkozatok elsősorban politikai és erkölcsi mércét adtak, míg az egyezmények csupán az egyes államok ratifikációja után teremtettek nemzetközi jogi kötelezettséget.

A gyakorlati érvényesülés attól is függött, hogy az államok miként ültették át ezeket a normákat saját jogrendjükbe és intézményi gyakorlatukba. A roma mozgalom számára az ENSZ és az UNESCO jelentősége ezért elsősorban abban állt, hogy nemzetközi nyelvet, fórumokat és legitimációs keretet adott a diszkriminációval szembeni védelem, a kisebbségi jogok, az oktatáshoz való hozzáférés, valamint a roma kultúra és nyelv elismerésének követeléséhez.

Az Európa Tanács

Az Európa Tanácsot 1949. május 5-én hozták létre az emberi jogok, a demokrácia és a jogállamiság védelme érdekében. A nemzetközi roma mozgalom szempontjából azért vált különösen fontossá, mert a Tanács a romák helyzetét nemcsak szociális vagy „vándorló" közösségi problémaként, hanem egyre inkább emberi jogi, diszkriminációellenes és kisebbségvédelmi összefüggésben kezdte tárgyalni. Ennek korai állomása volt a Parlamenti Közgyűlés 563. számú, 1969-es ajánlása, amely még a cigányok és más utazó közösségek helyzetéről beszélt, de már hangsúlyozta a diszkrimináció csökkentését és az érintett közösségek képviselőivel való konzultáció szükségességét. Ekkoriban a tagállamok között alapvetően a nyugat-európai országok roma közösségeinek problémái tudtak megjelenni.

Az Európa Tanács szerepe különösen a közép- és kelet-európai államok csatlakozásával erősödött fel. Magyarország 1990. november 6-án elsőként lépett be, a tagság az Emberi Jogok Európai Egyezményének rendszeréhez és a strasbourgi emberi jogi jogérvényesítéshez való kapcsolódást is jelentette.

Kisebbségvédelmi szempontból különösen fontos volt, hogy 1992-ben elfogadták a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját.

Az 1993-as bécsi csúcstalálkozó nyomán létrejött a Rasszizmus és Intolerancia Elleni Európai Bizottság, amely 1994-ben tartotta első plenáris ülését. Ugyancsak 1994-ben fogadták el a Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményt, amelyet 1995-ben nyitottak meg aláírásra. Ezek az intézmények és dokumentumok később a nemzetközi és magyarországi roma jogvédelem fontos hivatkozási alapjává váltak.

Az Európai Közösség és az Európai Unió

Az Európai Közösség az 1957-es Római Szerződéssel jött létre, eredetileg gazdasági célokkal: a közös piac kialakításával, vagyis az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgásának biztosításával. Azonban Európai Közösség bővülésével fokozatosan nemcsak gazdasági, hanem politikai közösséggé is vált, amelyben egyre nagyobb szerepet kapott a demokrácia, a jogállamiság, az emberi jogok és a kisebbségek védelme. A Maastrichti Szerződés létrehozta az Európai Uniót, amely 1993. november 1-jén lépett hatályba.

Az 1993-as koppenhágai Európai Tanács a csatlakozási feltételekben kimondta, hogy az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó államoknak nemcsak gazdasági feltételeknek kell megfelelniük, hanem stabil intézményrendszerrel kell rendelkezniük a demokrácia, a jogállamiság, az emberi jogok, valamint a kisebbségek tisztelete és védelme érdekében. Ez a romák szempontjából is jelentős volt, mert több közép- és kelet-európai ország kívánt csatlakozni az Európai Unióhoz, így a régió roma közösségeinek helyzete fokozatosan az uniós bővítési folyamat egyik rendezendő felelősségévé vált.

Ebben az időszakban említésre méltó még az 1994 májusában, Sevillában megrendezett nemzetközi roma kongresszus is.

Létrejöttében fontos szerepe volt Juan de Dios Ramírez Herediának, aki roma származású európai parlamenti képviselőként vált ismertté, és már az 1971-es I. Roma Világkongresszuson is részt vett. A sevillai kongresszus megmutatta, hogy az 1990-es évekre a roma közösségek helyzete már nemcsak civil vagy mozgalmi, hanem európai politikai szempontként is megjelent.

A kongresszus különösen fontos eleme volt a roma nők önálló fellépése, akik több nyugat-európai országból közös következtetéseket és ajánlásokat fogalmaztak meg a roma nők sajátos helyzetéről és szükségleteiről. Ennek eredményeként született meg a Roma/Cigány Nők Kiáltványa. A dokumentum a roma női mozgalom egyik fontos európai kiindulópontjának tekinthető, mert láthatóvá tette a roma nők interszekcionális (metszet szemléletű) hátrányait: egyszerre szembesülnek romaellenességgel, szegénységgel, oktatási hátrányokkal, a patriarchális társadalmi viszonyokkal és nemi alapú egyenlőtlenségekkel.

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ)

Az EBEÉ-nek, majd 1995. január 1-jétől az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetnek (EBESZ) a vizsgált időszakban elsősorban politikai és figyelemfelhívó szerepe volt. Az 1992-es helsinki döntések hozták létre a Nemzeti Kisebbségi Főbiztos intézményét, mely korai figyelmeztetéssel és megelőző diplomáciával foglalkozott.

1993-ban a főbiztost külön felkérték a romák helyzetének vizsgálatára, ami azt jelezte, hogy ez a téma a szervezeten belül túllépett a pusztán szociális problémaként való kezelésen.

Az 1994-es budapesti csúcstalálkozó a Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatalán belül létrehozta a Roma és Szintó Ügyekkel Foglalkozó Kapcsolattartó Pontot. Feladata az információcsere, és a résztvevő államok, a nemzetközi szervezetek és a civil szereplők közötti kapcsolattartás elősegítése volt. Az EBESZ vállalásai politikailag fontosak voltak, de nem jelentettek olyan közvetlenül kikényszeríthető kisebbségvédelmi rendszert, mint amilyen az Európa Tanács keretében alakult ki. Jelentősége inkább abban állt, hogy viszonylag korán nemzetközi figyelmet irányított a romákat érő diszkriminációra, erőszakra és társadalmi kirekesztésre.

Felhasznált irodalom és források

Az Európai Közösségek Hivatalos Lapja: A Tanács és az oktatási miniszterek 1989. május 22-i határozata az utazó életmódot folytató gyermekek iskoláztatásáról (Resolution of the Council and the Ministers of Education meeting within the Council of 22 May 1989 on school provision for children of occupational travellers). 1989. Elérhető: https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?from=EN&uri=CELEX%3A41989X0621

Egyesült Nemzetek Szervezete: Az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa mellett konzultatív státusszal rendelkező nem-kormányzati szervezetek jegyzéke (List of Non-Governmental Organizations in Consultative Status with the Economic and Social Council). Elérhető: https://www.un.org/esa/coordination/ngo/pdf/INF_List.pdf

Egyesült Nemzetek Szervezete Emberi Jogi Főbiztossága: Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól (Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities). Elérhető: https://www.ohchr.org/en/instrumentsmechanisms/instruments/declaration-rights-persons-belonging-n ational-orethnic

Egyesült Nemzetek Szervezete Emberi Jogi Főbiztossága: Bécsi Nyilatkozat és Cselekvési Program (Vienna Declaration and Programme of Action). Elérhető: https://www.ohchr.org/en/about-us/history/vienna-declaration

Európai Bizottság: Roma közösségek támogatása Közép- és Kelet-Európában (Support for Roma Communities in Central and Eastern Europe). 2003. Elérhető: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/420b92e6-f321-41cbbb20-0bec93d2364d_en?file name=brochure_roma_oct2003_en.pdf&prefLang=de

Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet: Helsinki dokumentum, 1992 (Helsinki Document 1992. The Challenges of Change). 1992. Elérhető: https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/7/c/39530.pdf

Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet: Budapesti dokumentum, 1994 (Budapest Document 1994. Towards a Genuine Partnership in a New Era). 1994. Elérhető: https://resources.osce.org/sites/default/files/f/documents/5/1/39554.pdf

Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet – Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatala: Romák és szintik (Roma and Sinti). Elérhető: https://odihr.osce.org/odihr/roma-and-sinti

Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet – Nemzeti Kisebbségi Főbiztos: Nyilatkozat a romák helyzetéről az EBEÉ térségében. Elérhető: https://hcnm.osce.org/hcnm/54192

Európai Tanács: A koppenhágai Európai Tanács következtetései, 1993. június 21–22. (Conclusions of the Copenhagen European Council, 21–22 June 1993). 1993. Elérhető: https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf

Európai Unió: Az Európai Unió története, 1990–1999 (The History of the European Union, 1990–1999). Elérhető: https://europeanunion.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1990-99_en

Európa Tanács: A roma kérdésekkel kapcsolatos fogalmak leíró szójegyzéke (Descriptive Glossary of Terms Relating to Roma Issues). Strasbourg: Council of Europe, 2012. Elérhető:https://childrenofprisoners.eu/wpcontent/uploads/2019/11/Glossary_Roma_18May2012_Co E.pdf

Európa Tanács: Intézményesülés és emancipáció. A népirtás elismerése és a roma politika intézményesülése (Institutionalisation and Emancipation / Recognition of Genocide and Institutionalisation of Roma Politics). In: Factsheets on Romani History, 6.2. Elérhető: https://www.coe.int/t/dg4/education/roma/Source/FS/6.2_emancipation.pdf

Európa Tanács: Nemzetközi Roma Nap 2025. A kultúra ünneplése és az egyenlőség előmozdítása (International Roma Day 2025. Celebrating Culture and Advancing Equality). 2025. Elérhető: https://www.coe.int/en/web/portal/-/international-roma-day-2025-celebratingcultureand-advancing-equality

Európa Tanács: A romák jogainak védelme (Protecting the Rights of Roma). Elérhető: https://www.theioi.org/downloads/d9l74/CoE_Protecting%20the%20Rights%20of%20Roma_English.pdf

Európa Tanács: Magyarország csatlakozása az Európa Tanácshoz (Hungary and the Council of Europe). Elérhető: https://www.coe.int/en/web/documentsrecords-archives-information/hungary

Európa Tanács: Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája (European Charter for Regional or Minority Languages). Elérhető: https://www.coe.int/en/web/conventions/-/council-of-europe-european-charterforregional-or-minority-languages-ets-no-148-translations

Európa Tanács: Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény (Framework Convention for the Protection of National Minorities). Elérhető: https://rm.coe.int/168007cdac

Európa Tanács: A Rasszizmus és Intolerancia Elleni Európai Bizottság 25 éve (25 Years of ECRI's Impact in the Field of Equality). Elérhető: https://rm.coe.int/25-years-ecri-impact-in-the-field-of-equality/1680972f3e

Európa Tanács: A Roma/Cigány Szakértői Csoport megnevezésére és működésére vonatkozó hivatalos terminológiai anyag. Elérhető: https://rm.coe.int/1680088eab

Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése: 563. számú ajánlás, 1969 – A cigányok és más utazók helyzete Európában (Recommendation 563, 1969 – Situation of Gypsies and Other Travellers in Europe). Elérhető:https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=14599&lang=en

Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése: 1203. számú ajánlás, 1993 – Cigányok Európában (Recommendation 1203, 1993 – Gypsies in Europe). Elérhető: https://assembly.coe.int/nw/xml/Xref/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15237&lang=en

UNESCO: Cigányok (The Gipsies). In: The UNESCO Courier, 1984. október. Online megjelenés: 1984. október Elérhető: https://courier.unesco.org/en/articles/gipsies Hozzáférés: 2026. június 5.

IV. fejezet

A társadalmi mobilitás nehézségei a szocializmusban. Elkülönítés és túlélési stratégiák

Bevezető

Ez a komplexebb felépítésű fejezet azt a módszeresen felépített jogi és politikai keretrendszert mutatja be, amelyben a magyarországi roma/cigány közösségek korlátozottan jutottak jobb életminőséghez, jóllehet a kommunizmus filozófiai elvei egyenlőséget ígértek mindannyiuknak.

A szocialista rendszer deklarált céljai, mint a teljes foglalkoztatottság, a lakhatási körülmények javítása, az oktatáshoz való hozzáférés kiterjesztése a gyakorlatban nem valósultak meg. Az intézkedések nem a felemelkedést, hanem csupán az életben maradáshoz szükséges minimum feltételeket biztosították. A második világháború után a társadalom szélén, a rossz anyagi körülmények között élők közül sokan ezt így is hatalmas előrelépésként élték meg. A munkába állítás például egyet jelentett azzal, hogy a roma munkavállalók többsége a legnehezebb, legveszélyesebb és legrosszabbul fizetett munkakörökben kaptak helyet, tartós kiszolgáltatottságban. Hasonló kettősség figyelhető meg a lakhatási és oktatási intézkedések esetében is. A telepfelszámolási programok nem egyszer korrupt és átgondolatlan áthelyezésekké váltak, amelyek nem szüntették meg sem a méltatlan életkörülményeket, sem a földrajzi kirekesztettséget. Az oktatásba való belépés ugyan szélesebb körben elérhetővé vált, de a rendszer nem támogatta a bennmaradást, a teljesítményalapú előrehaladást.

A roma gyermekek jelentős részét ráadásul félrediagnosztizálták, és kisegítő iskolákba vagy osztályokba irányították, ezzel hosszú távon korlátozva a továbbtanulás és a szakmaszerzés, karrierépítés lehetőségét és bebetonozva a leszakadásukat.

A fejezet szövegei különböző nézőpontokból közelítik meg az egészséget és emberi fejlődést meghatározó társadalmi tényezőket, de közös bennük, hogy mind ugyanarra a feszültségre mutatnak rá: az állami eszközrendszer korlátoltsága és a roma emberek mindennapok során megélt nehézségei közötti mély ellentmondásra. Azt is bemutatják, hogyan járult hozzá a jogi szabályozás, a médiareprezentáció és a nem roma kutatók által dominált tudástermelés ennek a diskurzusnak az alakításhoz és fenntartáshoz.

Mindezek mellett az írások olyan roma szereplők életútjait is bemutatják, akik a rendszer korlátai között, de annak logikáját részben felhasználva hoztak létre új módszereket és váltak sikeressé oktatási és társadalompolitikai tevékenységükkel. Ezek a stratégiák az államigazgatási keretek és ellátórendszerek kreatív és emberségesebb újraértelmezését mutatják be. Rácz Gyöngyi munkássága például kulcsszerepet játszott abban, hogy az oktatási szegregáció kérdése nyilvánosságot és politikai figyelmet kapjon. Rézműves Mihályné Lina a kétnyelvű neveléssel adott méltóságot és rangot a magyar-romani kétnyelvűségnek, valamint biztonságérzetet, otthonosságérzetet a Madzagóvoda gyerekeinek és szüleiknek, míg Choli Daróczi József írói és műfordítói tevékenysége hozzájárult a saját nyelven és saját jogon megszólaló roma kulturális és politikai mozgalmiság kialakulásához.

Ez a fejezet tehát egymásba fonódó nézőpontokat és történelmi fontosságú eseményeket, folyamatokat mutat be egy olyan korszakról, amely a szűkre szabott közigazgatási keretek feszesen tartása mellett a roma szereplők további ellenállási formáit is kitermelte.

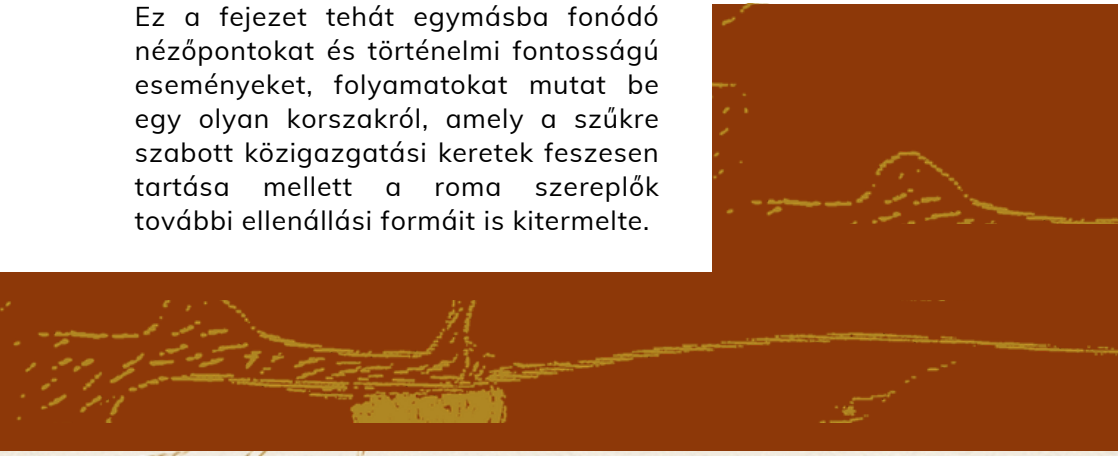

Ha ezt a fejezetet olvasod, többek között arra is választ kaphatsz:

- **milyen szerepe volt a jognak, a médiareprezentációnak és a tudományos diskurzusoknak a roma közösségek helyzetének alakítására,**
- **hogyan működtek a társadalmi mobilitást ígérő, mégis korlátozó állami gyakorlatok,**
- **hogyan függ össze az oktatási és lakhatási elkülönítés és a társadalmi előrelépés esélye és,**
- **hogyan hoztak létre roma szakemberek, mozgalmárok új eszközöket és mintákat a strukturális elnyomás ellen.**

Dr. Suha Nikolett

“Ki beszélhet kiről?”

A 20. század elejétől a rendszerváltásig a roma közösségekről szóló tudományos tudás döntő többsége nem roma kutatók munkáján keresztül jött létre. Ez természetesen önmagában még nem lenne probléma, de ezek a kutatások - jellemzően dokumentáló, sőt néha kifejezetten „segítő” szándékkal készültek, olyan szemléletet és módszertant alkalmaztak, amelyek hosszútávon hozzájárultak a cigány/roma közösségek társadalmi alárendeltségének megerősítéséhez. Dr. Máté Dezső Ki beszélhet kiről? című tanulmányának kérdésfelvetése ezért nagyon is érvényes.

A roma közösségek kutatása eleinte nyelvészek, majd a néprajzkutatók vagy laikus, autodidakta néprajzosok kíváncsiságából indult ki, akik legtöbbször arra is valamiféle választ akartak találni, hogy mit kezdjenek a közösségekkel a vezetők vagy a kutatás megrendelői. Így befolyásolták az adott politikai döntéshozók azon szándékát, hogy tegyenek-e valamit a cigány közösségek érdekében, és ha igen, akkor mit és hogyan.

Dr. Máté Dezső: Ki beszélhet Kiről? - Kritikai roma válaszok

A 0,012%-nyi rendészeti és társadalmi probléma

A korai etnográfiai és antropológiai leírások gyakran úgy írták le a roma közösségeket, mint „különálló", „archaikus" vagy „fejlődésben elmaradt" csoportokat, amelyek megfigyelésre, rendszerezésre és akár az erőszak eszközével történő felzárkóztatásra szorulnak. Ez a kettősség – a romantizálás és leértékelés – mélyen beépült a tudományos kánonba és a közbeszédbe is.

A 19. század végén és 20. század elején megjelenő cigánykutatók úgy vélték, hogy a cigányság kultúrája legfeljebb tudományos szempontból közvetíthet értéket, társadalmi, gazdasági és művészeti tekintetben a beolvadást szorgalmazták.

Már ebben az időszakban megjelent a cigány szó pejoratív használata, például politikai üzenetek megfogalmazására. "Munkára, szolgálatba! Vége a cigány dicsőségnek!" Máskor jelzőként szolgált csoportleírásokban, akit ugyanis "cigányszámba nem vehető"-ként írtak le a romák közül, azt polgárosultnak tekintették.

Herrmann Antal (1851-1926) az általa vezetett 1893-as országos cigányösszeírás során nem tudott mit kezdeni a cigány/roma közösségek sokszínűségével, legfőképpen mert a tény, hogy nem lehetett őket egyféleképpen jellemezni, szembe ment mind az összeírás céljával, mind kutatói előfeltételezésével. Szerinte a cigányok ugyanis a "társadalom élősdijei, csavargók tenyészete" voltak. Egyszerre jelentettek rendészeti és társadalmi problémát. Erre ígért megoldást a kutatásával, ami azonban arra mutatott rá, hogy – Budapest kihagyásával – az összeírt romák 89,2%-a letelepedett volt,7,5%-a részben letelepedett, és csupán 3,3% kóbor, azoknak is csak egyötödét határozták meg a hatóságok "problémásként". Arányait tekintve ez a szám leszűkült az összes összeírt cigány 0,7%-ára, avagy a teljes Magyarország és Erdély lakosságának 0,012%-ára. Nem sikerült bizonyítani tehát azt a kockázatot, amit Herrmann a szavaival sejtetett, így erre a tömegre túlzottnak bizonyult volna egy sor rendelkezést alkotni.

Az 1930-as években a muzsikus cigányok felé fogalmaztak meg kritikákat a korszak zenetudósai és zenészei. El kívánták határolni a cigányzenét az “igazi magyar népzenétől” és az “eredeti cigány népzenétől” is, azok tisztaságának megőrzése érdekében. Arról viszont, hogy van-e cigányzene, és mi a viszonya a magyar népzenéhez, Bartók Bélának, Liszt Ferencnek és Kodály Zoltánnak is eltérő elképzelései voltak.

A zenei gyűjtések során a cigányzenészeket jellemzően nem tekintették más zenészekkel egyenrangú alkotóknak, csupán ‘hordozóknak’ vagy ‘közvetítőknek’. Mai szemmel ez súlyos adatvédelmi és szerzői jogi kérdéseket vet fel, a feljegyzett vagy rögzített zenei anyagok felhasználásának módját és helyét ugyanis a közösségek hozzájárulása nélkül határozták meg.

A kutatók által használt nyelvezet ebben a korszakban sem változott a századelőhöz képest, nomád, kulturálatlan és érzelmileg megzabolázhatatlan egyének közösségeként beszéltek a romákról. A nincstelenséget, gyökértelenséget, alkalmazkodásra való képtelenséget nemcsak érzelmi, kulturális és szellemi, hanem anyagi szempontból is a közösség leírásaiba oltották, ami tökéletesen illeszkedett a fajelmélethez. Jóllehet az 1930-1950-es években nem volt igazán nagy különbség a szegénységben élő romák és nem romák életkörülményei között, a kutatók csak a roma közösségekre használták az “időtlen”, “történelem előtti”, “ősi” és “alulmúlhatatlanul szegény” jelzőket.

A cigányok kiskorúsítása. A marxista civilizatórikus megközelítés

A 20. század közepétől kezdve a roma közösségek „társadalmi problémaként” jelentek meg: a kutatások is ehhez alkalmazkodtak, a „lemaradás”, „deviancia”, „alkalmazkodási nehézségek” kategóriáiban írták le a helyzetüket. Egy gyakran visszatérő gondolat az volt, hogy a roma közösségek nem ‘integrálódtak’ megfelelően a modern társadalomba, miközben kevés figyelem irányult arra, hogy maga a társadalmi rendszer milyen módon zárta ki őket. Ez a megközelítés nemcsak elemzési torzítást eredményezett, hanem politikai következményekkel is járt. A kutatások eredményeit ugyanis **a 217. oldalon ismertetésre kerülő állami beavatkozások** alátámasztására használták fel, például a roma közösségek bevonása nélkül megvalósított telepfelszámolási programok, oktatási szegregáció vagy „felzárkóztató” intézkedések esetében.

Erdős Kamill az 1950-es években kutatta a még megmaradt roma kovácsokat, lókereskedőket és más hagyományos foglalkozást űző közösségeket. **Munkájáról a 95. és 247. oldalakon is említést teszünk.** Tevékenysége azonban nemcsak ezeknek a lejegyzésére szorítkozott, hanem a korszak civilizatórikus felfogási irányzatával összhangban úgy vélte, hogy a roma/cigány közösségek teljes beilleszkedése és aztán eltűnése visszafordíthatatlan folyamat.

A Faragó család Erdős Kamillal és Hajdú Andrással, Kétegyháza, 1956. (Forrás: Erkel Ferenc Múzeum / Erdős Kamill Gyűjtemény)

A cigányság, mint életforma

A szocializmusban a roma emberekről készült felmérések, nyilvántartások és esettanulmányok érzékeny személyes adatokat tartalmaztak, amelyeket a mai adatvédelmi normák szerint semmiképpen nem lehetne ilyen módon gyűjteni és kezelni. A ‘70-es évek társadalomtudósaival készült interjúk, beszélgetések során arra is fény derült, hogy akárcsak kutatási alanyaik, ők maguk is féltek attól, hogy adataikat visszaélésekre, a közösség bántalmazására fogják felhasználni. Ezt etikailag mégsem tartották eléggé aggályosnak ahhoz, hogy a munkájukat abbahagyják.

Az 1970-1980-as évek rendszerét csak a művészetek és a társadalomtudományok keretein belül volt lehetőség kritizálni. Ez volt a korszak társadalomkutatóinak fő motivációja, bebizonyítani, hogy a pártállami asszimilációs politika megbukott.

Kemény István is úgy vélte, hogy sajátos cigány kultúra nincs, hanem “a magyar szegénységen belül vannak a cigányoknak speciális színekkel rendelkező szubkultúrái”. Ám Erdős Kamill-lal és kortársaival szemben Kemény szerint a kultúra nem eleve nem létezett, hanem külső hatásra tűnt el, mert felőrölték a többségi kultúrában működő mechanizmusok.

A cigányokról kialakított narratíva, mint felszámolandó hagyaték

A rendszerváltás utáni roma értelmiségi és mozgalmi tér egyik kulcsfeladata lett a romákról/cigányokról való tudástermelésben való részvétel. A roma közösségek saját tapasztalatainak, nyelvének és értelmezési kereteinek beemelése a tudományos és társadalmi diskurzusokba nem csupán reprezentációs kérdés, hanem a méltóság érvényesítése is.

Ame Panzh – Spotify podcast

Az államszocializmus jogi szabályozása

A cigányok létezéséről való látszólagos „megfeledkezés” és ezzel párhuzamosan a társadalomban betöltött szerepük a lehető legkisebb területre és azon belül is marginalizált helyzetbe szorítása a jogalkotás területén is megmutatkozott.

Csendőrök és teknővájó cigányok, Keszthely, az 1900-as évek eleje. (Fotó: Sági János; forrás/Őrzési helye: Balatoni Múzeum)

Néhányan már az 1940-es években szerettek volna a zsidótörvényekhez hasonló szabályozásokat bevezetni a roma közösségek jogainak korlátozására, de az végül a megfelelő népszámlálási adatok és a Harmadik Birodalom által kidolgozott részletes „faji” indoklás hiányában elmaradt. A második világháború utáni civilizatorikus megközelítés sem mozdította elő a kifejezetten romákra vonatkozó jogszabályok születését, hiszen az a különleges helyzetüket, igényeiket és ezzel együtt a másféle bánásmód megfogalmazását is magával hozta volna, amely nem volt összeegyeztethető a szocialista alapeszmékkel. **A 1960-as és 1970-es években folyó diskurzusok egy, a 202. oldalon kifejtett** rövid, 1957-től 1961-ig tartó kitérő kivételével mind abba az irányba tartottak, mely szerint a magyarországi cigányok nem határozhatók meg nemzetiségi csoportként.

Ezt a megállapítást olyan tagadó, lekicsinylő és a tudományosságot kizáró kijelentésekkel támasztották alá, mint például: kultúrájuk nincs vagy nem eredeti (ugyanis azt más, velük érintkezésbe kerülő csoportoktól másolták), nyelvük csökevényes, közös történelmet, vallást nem tudtak felmutatni (jóllehet erre vonatkozó kutatások nem léteztek). Ez a szemléletmód sok szempontból megkönnyítette az asszimilációt, hiszen így a magyarországi roma közösségeket nem védhette az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában (1966) lefektetett etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségi jogi deklaráció.

Az 1950-es években a Belügyi Szemlében elhanyagolható számú, de legalább néhány írás született a romák „megregulázásának" lehetőségeivel kapcsolatban, ezek mind a közbiztonságot és közegészségügyet érintő problémaként határozták meg a roma közösségeket, így a megoldási javaslataik is ebbe az irányba mutattak. A „nem beszélünk róla, csak csináljuk" elvét követve azonban konkrét jogszabályok, rendelkezések direkt módon ezekből nem születhettek. Más utat találtak a romák kirekesztésére és megbélyegzésére.

A fekete személyi igazolványok

Az első ilyen rendelkezés a kóbor és munkakerülő cigányok mozgásának megakadályozását és ellenőrizhetőségének biztosítását állította a középpontba. De mit is jelentett a „kóborság" hivatali szempontból? Legalább kétéves állandó lakóhely és legalább hat hónapos munkaviszony hiányában számított valaki ellenőrizhetetlennek. A „fekete igazolványként" emlegetett személyazonosító okmány kiválóan működött – már ami a közvetett diszkriminációt illeti.

A többi igazolványtól eltérően ez az azonosító ideiglenes jellegű volt, egyéves érvényességi idővel, így beltartalma eleve biztosította az előítéletes intézkedés lehetőségét a hatóságok számára: aki ilyen papírral igazolta magát, az a proletárdiktatúra céljaival ellentétes életvitele okán büntethetővé vált. Habár sem a személyi igazolványt bevezető 1953-as MSZMP PB határozat, sem a speciális igazolványok kiadására vonatkozó belügyminiszteri utasítás nem utalt a cigányokra és célzott megkülönböztetésükre, az 1961-es igazolványcsere során az Országos Rendőrfőkapitányság Igazgatásrendészeti Osztálya így búcsúzott a fekete igazolványoktól: „ezzel megszüntettük az állampolgárok ilyen vonatkozásban történő faji megkülönböztetését."

forrás: BM Irattár. BM II. Főcsop. f. ORFK Ig.r.o. 1962. /szn./ BM Országos Rendőr-főkapitányság Igazgatásrendészeti osztály. Jelentés. Kelt: Budapest, 1962. január 5.

Az 1961-es fordulat

Az 1950-es évek végétől társadalmi és politikai döntéshozó körökben is egyre gyakoribb témává vált a roma közösségek helyzete az országban. A társadalmon kívüliséget a szocializmus ideológiája nem engedte tovább fenntartani, így az 1961-es MSZMP KB párthatározat meghozatalától kezdődően a cigányságra – még ha erőltetett módon is – igyekeztek a társadalom részeként, annak is a legalsó szegmensében elhelyezkedő csoportként tekinteni. Ahogy Szabó Miklós nyersen megfogalmazta: az 1970-es években a cigánykérdés „indiánkérdésből" „négerkérdéssé" vált – utalva ezzel a romák megváltozott, de továbbra is nehéz pozíciójára.

Korabeli filmhíradó részlet 1977-ből, amely a „Búcsú a cigányteleptől" című anyagot mutatja be, a korszak hivatalos, propaganda szemléletében.

A minden tekintetben kényszerű asszimilációs törekvés megnyilvánult az 1960-as és 1970-es évek során hozott jogszabályok tartalmában is.

Az 1961-es párthatározat nyíltan megfogalmazta azt, amit korábban a KB tagjai csak nem hivatalos keretek között említettek: a cigányság nem nemzetiség, kiváltságai nincsenek, és a munka, lakás, iskola hármasával terelhetőek a társadalom szélesebb rétegei felé. A határozat címe, A *cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról* a politikai elhatározást és jóindulatot közvetítette. A gyakorlatban azonban ez a társadalmi kirekesztés stagnálása és a proletárdiktatúra kényszerítő eszközeinek jogszerű használata miatt csak üres szólam maradt.

A határozat nyolc pontban rendelkezett a tennivalókról, ám ebből hetet titkosítottak, elzárva a roma közösségeket a jogaik és lehetőségeik megismerésétől.

A határozat tervszerű és szándékolt felépítésű volt. 200 000 főre becsülték a célcsoport számát, ezen belül az ún. „beilleszkedett", „beilleszkedésben lévő" és „ be nem illeszkedett" kategóriákra bontva őket.

A döntéshozók az oktatás tekintetében a cigány gyermekek kötelező általános iskolai beiratkozását irányozták elő. Ez a cél összhangban állt a későbbiekben, 1966-ban Magyarország által is elfogadott (és 1974-ben ratifikált) ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában szereplő, az alapvető oktatást kötelezővé és ingyenessé tevő pontjával.

Habár a nemzetközi kötelezettségvállalás az ingyenes közép- és felsőoktatásban való részvétel progresszív fejlesztését is megkövetelte, a roma gyermekek számára ezt nem biztosították sem a tárgyalt határozat nyomán, sem az azt követő időszakban, így a következő évtizedek értékelései során kiderült, hogy bár az iskolába terelés megtörtént, a cigány tanulók jelentős hányada sikertelen annak elvégzésében, a továbbtanulás aránya pedig elenyésző.

A foglalkoztatás terén elsősorban a cigány férfiak gyárakban történő segéd- és betanított munkáskénti elhelyezése volt megfigyelhető. Ezzel igyekeztek a teljes foglalkoztatás követelményét kipipálni, miközben a roma munkások szegregálódása mind munkakör, mind bérezés tekintetében érintetlen téma maradt. A roma nők munkába állását számtalan tényező akadályozta, őket a legutolsók között tartották számon munkaképesség és hasznosság szempontjából. A „hagyományos” foglalkozások gyakorlóit szövetkezeti formába szorították, hogy a vándorlásnak – és így az ellenőrzés nehézségeinek – elejét vegyék.

A legtöbb, a határozatot kiegészítő rendelkezés a lakhatási helyzet megoldását érintette. A cigánytelepek felszámolása a megyei tanácsok aktív tervezési és végrehajtási munkáját is igényelte. Mivel az ingyenes házhelyhez juttatásra ekkoriban már nem volt lehetőség, határozatban fektették le a CS-lakás program (csökkentett komfortfokozatú lakásprogram) alapjait. Első lépésként a telepek összeírását rendelte el egy körrendelet. Az adatgyűjtés azon része, amely a cigány lakosok számát és a cigánytelepek elhelyezkedését a nem cigányok észlelésére és megítélésére alapozta, elkerülhetetlenül pontatlanná vált, befolyásolva a program végrehajtását is.

A telepfelszámolás különböző módokon valósulhatott meg. Egyrészt a CS-lakások építéséhez a hitelképes roma családok számára kedvezményes hitelt biztosítottak. A lakásokra szánt pénz elégtelensége, a kijelölt telkek elhelyezkedése és az építési vállalkozók átláthatatlan munkája nyomán alacsony minőségű, komfort nélküli lakások épültek nagyrészt a települések nem romák lakta övezeteiben. A romák feje fölött meghozott döntések a települési szegregáció mai napig fennálló formáit hozták létre.

Ha a roma családok önállóan nem mozdultak, akkor volt lehetőség a kényszerkitelepítésekre is, amelyek történhettek CS-házakba, elhagyott cselédházakba, üzemekbe, majorokba történő erőszakos költöztetéssel. Ez nem csupán a lakóhelyi szegregációt, hanem a közegészségügyi problémákat is újratermelte.

Sem az erőszakos kilakoltatás, sem az 1955-től 1985-ig legális formában működő kényszermosdatás nem voltak összhangban Magyarország nemzetközi emberi jogi kötelezettségvállalásaival. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kimondta többek között az emberi méltósághoz, a tartózkodási hely szabad megválasztásához és a törvény előtti egyenlőséghez való jogot, s habár ezeket 1976-ban hazánkban törvényerejű rendeletbe emelték, a roma közösségek elleni erőszakot, az autonómiától és méltóságtól való megfosztásukat nem akadályozta meg semmi.

1968-ban, az 1961-es párthatározat első felülvizsgálatakor kibukott eredménytelenségek és halmozódó problémák orvoslására hozták létre a Tárcaközi Koordinációs Bizottságot. A központosított döntéshozás és végrehajtás elengedése nagy felelősséget vett le a központi hatalom válláról, egyúttal kimondatlanul is beismerték, hogy az adott helyzetet és területeket megyei szinten szükséges megvizsgálni.

A tábori élményekről, a folklór mozgalom szereplőiről és munkásságáról a 93-113. oldalakon található írásban tudhattok meg részleteket.

Egy évvel később, 1969-ben ennek a struktúrának a mintájára hozták létre a Cigányügyi Koordinációs Bizottságot (CIKOBI), majd 1976-ban az országos CIKOBI-rendszert, amelyben az 1950-es évek óta először adódott lehetőség a roma közösségek számára direkt módon részt venni az őket érintő kérdések és megoldások tárgyalásában. Roma mozgalmi vezetők nőttek ki ezekből a helyi és budapesti szerveződésekből. A CIKOBI kulturális jelentőségű tevékenységei (a zene és folklór ápolása, együttesek alapítása), identitás- és közösségépítő ifjúsági táborai messze túlmutattak az eredeti szerepkörön.

Az egyes egyének oktatása, képzése, karrierútja és társadalmi szerepvállalása itt kerülhetett központi szerepbe először a magyar történelem során.

Ha látens módon is, de a roma mozgalmi struktúrák megalapozása zajlott: az addig elnyomott, információtól elzárt szerepben lévő roma fiatalok együttműködésre és egy tömegbázis kiépítésére szereztek lehetőséget.

Felhasznált irodalom

Ame Panzh: Az ébresztőkönyv. Tea Kiadó, Budapest, 2023.

Balázs Katalin – Ódor Bálint (szerk.): A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok nemzetközi forrásai. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2006.

Bernáth Gábor (szerk.): Kényszermosdatások a cigánytelepeken. Roma Sajtóközpont Könyvek, Budapest, 2002. Elérhető:https://kisebbsegkutato.tk.hu/uploads/files/olvasoszoba/romaszovegtar/Kenyszermosdatasok_ a_ciganytelepeken.pdf

Dupcsik Csaba: A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.

Hajnáczky Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára III. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1979. április 18-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. Múltunk, 2013, 1. sz.

Hajnáczky Tamás: A pártállam cigánypolitikája. Esély, 2015.

Hajnáczky Tamás: A párthatározat szellemében... A Kádár-korszak cigánypolitikájának végrehajtása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Kisebbségkutatás, 26. évf., 1. sz., 2017.

Kóczé Angéla – Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): Egymás szemébe nézve. Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései. MTA TK Szociológiai Intézet, Budapest, 2017.

Matache, Margareta: The Permanence of Anti-Roma Racism. (Un)uttered Sentences. Routledge, London, 2026.

Máté Dezső: Ki beszélhet kiről? – Kritikai roma válaszok. In: Szajkó Cintia (szerk.): Roma női példaképek. Diverse Youth Network, Pécs, 2021, 14–16.

Szabó Miklós: Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében. In: Szabó Miklós: Politikai kultúra Magyarországon 1896-1986. Válogatott tanulmányok. Atlantis Program, h.n. 225-251.

Ferkovicsné Vajda Melinda

Romák az oktatásért - Rézműves Mihályné Lina (1939-2018)

„Legelőször is Isten kívánja meg tőlünk a gyermekek szeretetét. Igaz, nem kőtáblára írva adta elénk, de a szívünkbe véste.”

(Rézműves Mihályné Lina)

Rézműves Mihályné Lina 1939-ben született Hodászon, oláh cigány közösségben. Ő hozta létre 1969-ben az ország első roma nemzetiségi óvodáját, a „Madzagóvodát”, ami kezdetben szabadtéri óvodaként működött. Az óvodai nevelés mellett a gyermekeknek lehetőségük volt arra, hogy intézményes keretek között is beszélhessék romani anyanyelvüket.

Rézműves Mihályné Lina, Hodász, 1985.
(Forrás: Rézműves Melinda magángyűjteménye)

„Tízéves koromig csak cigányul tudtam beszélni, a szüleim nem sokat törődtek az iskoláztatásommal, nem írattak be az iskolába... Elszöktem az iskolába. Amikor beállítottam az osztályba, Tóthné, a tanító néni csodálkozott a legjobban, amikor megpillantotta a fekete szemem és a fekete hajam.
– Hát te ki vagy? Miért jöttél?
– Iskolába szeretnék járni...”
„...Elvégeztem a hetedik osztályt, amikor engem is utolért a cigányok törvénye, ugyanis apám férjhez adott. Ez volt a régi szokás. Megszültem az első gyermekemet, és a fiam már egyéves volt, amikor megbeszéltem anyósommal, hogy vigyázzon rá, míg én esténként iskolába járok. Így egy héten kétszer jártam esti iskolába, és elvégeztem a nyolcadik osztályt.”

(Részlet Rézműves Mihályné naplóbejegyzéséből)

Az óvoda szerepének megváltozása

A második világháborút követő években az óvodákat elsősorban szociális, nem pedig nevelési célú intézményként kezelték. Ebből adódóan az óvodák 1945 és 1949 között a Népjóléti Minisztérium irányítása alá tartoztak, és csak 1949-ben kerültek át a Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alá. Ekkor már 1448 óvoda működött az országban, amelyekbe összesen 98 900 gyermek járt, ez a szám az óvodáskorú gyermekek 21,7%-át jelentette.

Rézműves Melinda és Balogh Jánonsé beszél Rézműves Mlhányné Linárol

Az óvodapedagógusok képzésének átalakítását az 1950. évi XLII. törvény szabályozta, amelyet három évvel később, 1953-ban a kisdedóvási törvény bevezetése (1953. évi III. tv.) követett.

Ez utóbbi jelentős fordulópontot jelentett, mivel innentől kezdve az óvodát már nemcsak gyermekmegőrző és -gondozó intézményként, hanem a magyar oktatási rendszer szerves részét képező nevelési intézményként kezdték kezelni.

Az 1950-es években az óvodahálózat folyamatosan bővült, és a beíratott gyermekek száma is emelkedett. Az 1960-as évek elejétől egyre nagyobb hangsúlyt kapott az óvodák iskola-előkészítő szerepe, különös tekintettel a gyermekek beszédkészségének, szám- és környezetismeretének, valamint tér- és formaérzékelésének fejlesztésére. Az 1970-es években újdonságként megjelentek a zenei óvodák, valamint egyes helyeken idegen nyelvi kísérleti programok is indultak. 1975-re az óvodáskorú gyermekek 71,8%-a részesült óvodai nevelésben, és ez az arány az 1980-as évekre tovább nőtt. Arra vonatkozóan, hogy hány roma gyermek járt óvodába az 1970-es években, nem állnak rendelkezésre pontos adatok.

Magyarországon az 1960-as évekig az iskolaköteles cigány gyermekeknek csupán a töredéke végezte el a kötelező általános iskola nyolc osztályt, többségük egyáltalán nem, vagy csak rövid ideig járt iskolába. Az állampárt 1961-es határozatát többek között ennek a társadalmi problémának és következményeinek a felismerésére alapozta meg, a rendelkezések nyomán ugrásszerűen nőtt az iskolába járó roma gyermekek száma. A Kemény István vezette 1971-es kutatás adatai szerint ugyanakkor a 20–24 évesek csupán egynegyede végezte el az általános iskolát, a 14 éven felüliek négyötöde pedig egyáltalán nem járt iskolába.

Vass József, a Hazafias Népfront járási titkára 1968-ban azzal a céllal látogatott Hodászra, hogy növelje a roma gyermekek számát az óvodában, iskolában. Mivel több szülő megijedt, hogy el akarják venni a gyermekeiket, a cigánytelepen élőktől érdeklődött, hogy van-e valaki, aki elvégezte az általános iskolát, és szívesen foglalkozna gyerekekkel.

Linát elfogadták gondozónak, benne megbíztak, hozzá elengedték a gyerekeket.

Madzag Óvoda, Hodász, 1970. (Fotó: Vas Lajos; forrás: Rézműves Melinda magángyűjteménye)

Lina karókkal és zsineggel fogott neki az óvodaalapításnak, leverte a karókat és kihúzta a madzagot a hodászi cigánytelep közepén.
Két év után, 1971-ben a szabadtéri „Madzagóvoda" helyére a szülők és a helyi termelőszövetkezet, valamint a megyei Hazafias Népfront támogatásával megépült az egy csoportszobás óvoda, ahol rendkívüli figyelmet szenteltek a cigány nyelv megőrzésének.

„Az óvodát társadalmi munkában építettük a hodászi termelőszövetkezet és az állami tangazdaság segítségével, a szülők munkájával. Én serkentettem munkára az anyákat, míg a férjem az apákat. 1971. szeptember 1-jén megkezdődött az óvodai tanév. Ekkor még nem kaptak étkezést a gyermekek. Én vittem lisztet, krumplit és amire szükség volt, hogy délig ne éhezzenek. Később már kaptunk tízórait, és a boltban is vásárolhattam. Volt egy füzet, amiben vezetni kellett a kiadásokat. 36 gyermeknek kellett vásárolnom, a költségeket a tanács fizette. Később kaptunk ebédet is. Minden rendben lett, de kerítésünk még mindig nem volt. Egy év után azt is megcsináltattuk."

(Részlet Rézműves Mihályné naplóbejegyzéséből)

Az óvodai foglalkozások célja az volt, hogy biztosítsák a gyermekek sikeresebb iskolakezdését. Az óvoda a nyitott pedagógiai módszer elve szerint működött, ahol a pedagógus támogató, facilitáló szereplő, és a tanulási-tapasztalati folyamatokba aktívan bevonja a szülőket. Ha a szülők és gyermekeik ezt igényelték, a szülők a nap folyamán többször is ellátogathattak az óvodába, és betekintést kaphattak az óvodai életbe. Az óvodások a játék és a gondozási teendők során használták az anyanyelvüket, de a verseket és mondókákat romani és magyar nyelven is megtanulták. A gyermekeknek a kétnyelvűség jelentette a biztonságot. Szeptemberben a kiscsoportos gyermekek nem tudtak magyarul, az itt tanult mondókákon keresztül sajátították el a nyelvet. Nagycsoportos korukra mindkét nyelven biztonsággal ki tudták fejezni magukat.
Az óvónők munkáját Lina segítette, aki amellett, hogy dajka volt, tolmácsként közvetített a gyermekek és az óvónők között.

„Az első nyolc év alatt nagyon sokat fejlődött az óvoda, a tanács napi háromszori étkezést biztosított ingyen. A patronálóink felépítették a második csoportszobát és a fürdőszobát. A telep is sokat változott. Eltüntek a putrik, és helyettük szép, egészséges házak épültek. A gyerekek rajzán mérhettem le igazán a változásokat. Nyolc évvel ezelőtt, ha eléjük tettem egy papírt, hogy rajzoljanak egy házat, akkor a papír sarkába került egy kis kunyhó, pici ablakokkal. Most meg palotákat rajzolnak, olyat, ami ha nekik nincs is, de szeretnék, ha lenne."

(Részlet Rézműves Mihályné naplóbejegyzéséből)

Rézműves Mihályné 41 éves volt, amikor levelező tagozaton elvégezte az óvónőképző főiskolát. Tanulmányi és szakmai sikerét, vezető óvónői szerepét azonban kollégái nem támogatták feltétel nélkül.

„Évek óta foglalkoztatott az a gondolat, hogy tovább kellene tanulni. Erre csak 1977-ben került sor. Írtam az oktatási miniszternek egy kérelmet, hogy szeretném elvégezni a főiskolát, és engedje meg, tekintettel a többéves szakmai munkámra, hogy gimnázium nélkül felvételizhessek a főiskolára. Amikor a kollégáknak elmondtam, hogy kinek írtam, volt, aki kinevetett, de amikor megkaptam a választ, hogy mehetek felvételt tenni, akkor nagyon csodálkoztak. 1980-ban közepes diplomával végeztem. 1984-ben engem neveztek ki vezető óvónőnek. Ekkor négy évig egyedüli óvónőként dolgoztam, két dajkával és egy konyhai kisegítővel. Nem jöttek az óvodába dolgozni az óvónők, csak azzal a feltétellel, ha átadom a vezetést. Lemondtam a vezetői beosztásról, és így kineveztek még egy óvónőt mellém."

(Részlet Rézműves Mihályné naplóbejegyzéséből)

Lina elkötelezett pedagógiai és közösségépítő munkájának híre Budapestre is eljutott, ahol a korszak jelentős roma értelmiségi képviselői – Lakatos Menyhért író, Choli Daróczi József költő, Rácz Gyöngyi pedagógus és Farkas Kálmán újságíró – is felfigyeltek rá. Tevékenysége különösen akkor kapott szélesebb nyilvánosságot, amikor a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége – az első országos roma érdekképviseleti és kulturális szervezet – több alkalommal is meghívta rendezvényeire Linát előadóként a kétnyelvűség és oktatás témájában.

Rézműves Mihályné Lina negyven évnyi szolgálat után vonult nyugdíjba. Szervezetét megviselte a szeretett óvodájában végzett pihenés nélküli munka. Leszázalékolását követően rövid ideig a helyi általános iskolában dolgozott napközis nevelőként, majd a szabadkeresztény roma gyülekezetben hozta létre a gyermekügyeletet.

Lina mellett Sója Miklós (1912-1996), a hodászi görögkatolikus lelkész is meghatározó szerepet játszott a helyi roma közösség – különösen a gyermekek – életében. Munkásságában kiemelkedő jelentőségűek voltak az iskola utáni szabadfoglalkozások, a közösségépítő programok, valamint az, hogy elsőként tartott romani nyelvű miséket a hodászi kápolnában, ezzel is elismerve a közösség nyelvi és kulturális identitását. Amikor Lina óvodásai iskoláskorba léptek, Sója Miklós kiemelt figyelmet fordított rájuk: az istentiszteletek után is foglalkozott velük és aktívan bevonta őket a ministrálásba.

Mindketten sokat tettek azért, hogy a tanulás értékké váljon a helyi közösségben. Munkájuk eredménye napjainkban is kézzelfogható, hiszen a településen több tucat érettségizett és diplomás roma fiatalt tartanak számon.

Lina élete és munkássága ma is példaként szolgál a helyi közösség számára.
Az egykori nemzetiségi óvoda időközben elöregedett épületét civil összefogással felújították, és 2021-től Rézműves Mihályné Lina Biztos Kezdet Gyerekház néven működik. A Gyerekház kiemelt feladata a 0–3 éves, hátrányos helyzetű gyermekek kétnyelvű (romani–magyar) nevelése, valamint a szociokulturális hátrányokkal küzdő gyermekek és családjaik támogatása.

Felhasznált irodalom és források

Forray R. Katalin – Mohácsi Erzsébet (szerk.): Esélyek és korlátok. A magyarországi cigány közösség az ezredfordulón. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Romológia Tanszék, 2002.

Kemény István: Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1976.

Magyarország a XX. században. Kultúrpolitika és közoktatásügy 1945–1989 között. Elérhető: https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1369.html

Részletek Rézműves Mihályné naplóbejegyzéséből. In: Netfolk blog, 2017. június 1. Elérhető: https://netfolk.blog.hu/2017/06/01/lina_alma_a_magzagovoda-_lenyugozo_kiallitas_hodaszon

Ferkovicsné Vajda Melinda: Interjú Rézműves Melindával 2025.

Dr. Suha Nikolett

Oktatás és lakhatás mint mobilitási esély. Az 1961-es párthatározat rendelkezéseinek hatása a gyakorlatban

A roma diákok megítélése az oktatási rendszerben

Mit jelent a társadalmi mobilitás?

A társadalmi mobilitást, vagyis a társadalmi osztályok közötti mozgást és egy jobb életszínvonal elérése érdekében való fejlődés lehetőségét ígéri nekünk a társadalmi szerződés, amely egy politikai és erkölcsi íratlan egyezség a társadalom tagjai és a mindenkori hatalom között, és amelynek lényege, hogy az állampolgárok hajlandóak a szabadságuk egy részét feláldozni a kormányzat javára egy közös biztonsági rendszer kiépítése és fenntartása céljából. Ennek a szerződésnek a hozománya például a szociális és társadalombiztosítási ellátórendszer, tehát többek között a munkanélküliekről, betegekről, idősekről és árvákról való központi gondoskodás.

Gyakorlatias megközelítésben a társadalmi mobilitás alatt például a munkához való jobb hozzáférést, magasabb bevételt és a biztonságosabb lakhatást értjük. A mobilitás azonban lehet negatív kimenetelű is, sok körülménytől függ, melyiket tapasztalja meg egy-egy generáció. Ezt egyaránt befolyásolhatja a családunkban öröklődő gazdasági státusz, lakóhelyünk politikai-gazdasági berendezkedése vagy az egyéni erőfeszítések mértéke és sikeressége.

A képességek és tudás megszerzésén túl az oktatásban való részvétel jóval több irányból húzhatja az állampolgárokat lefelé vagy felfelé: az intézmény, ha megfelelő színvonalon működik, hozzáférést biztosít a tanulóknak a művészetekhez, színházhoz, múzeumokhoz, fejleszti a szociális készségeket, találkozási pontot biztosít az eltérő társadalmi hátterű fiatalok számára, és így kiterjedtebb, biztonságosabb kapcsolati hálót adhat az oktatásban résztvevőnek. Később mindez segíti a munkahelyi és más intézményi rendszerekben való eligazodást, az elégséges vagy annál nagyobb bevétel és a biztonságos lakhatás elérését.

Nem csoda hát, ha a mozgalmakban, így a roma mozgalomban is, kiemelten jelenik meg az oktatásban való részvétel, mint a társadalmi mobilitást leginkább elősegítő, de nagyban az egyén erőfeszítéseit igénylő eszköz. Ez az állami irányításnak is tehermentesítést jelent: csupán fel kell állítania és működtetnie kell az intézményrendszert, a hozzáférést biztosító jogi keretet, a többi már az egyénen múlik. Ezt az „absztrakt társadalmi ideált" nevezzük másképpen meritokráciának, teljesítményelvűségnek, amely láthatatlanul átszövi a mindennapjainkat.

A mindenkori hatalommal, aránytalan mennyiségű előjoggal rendelkezőknek ez az ideál biztosít fogódzót, magyarázatot, és ad egyúttal megnyugvást is, hogy rajtuk mások szerencsétlensége és a társadalom peremére szorulása se nem áll, se nem bukik. Ez az ideál megkérdőjelezhetetlenné teszi azt az alapvetést, hogy a rendszer hibátlanul működik, csupán a rendszer használói azok, akik nem fordítanak elég energiát arra, hogy ugyanannyit vagy akár többet elérjenek, mint a magasabb társadalmi osztályban lévők.

Volt azonban számos olyan akadály, ami ezt a tanulás–mobilitás–társadalmi tőkével való rendelkezés körforgást, és így a társadalmi folyamatokra való ráhatási képesség kialakulását megnehezítette a roma közösségek számára.

Annak ellenére, hogy a 20. század első felében, a 6–12 éves korú gyerekekre vonatkozóan már érvényben volt a tankötelezettség, az általános iskolába járás lehetősége nemcsak a roma gyerekek, hanem általában a szegény emberek gyerekei számára is szinte elérhetetlen volt, így jelentős hányaduk írástudatlanul élte le az életét. Az óvodai nevelésbe való bekerülés értelemszerűen még ennél is nehezebb volt a falusi, szegény vagy marginalizált szülők gyermekei számára. Ebben az időszakban egyes becslések szerint az óvodáskorú gyermekek maximum 20%-a járhatott óvodába, ők elsősorban a városi, polgári, tehetős családok gyermekei közül kerültek ki.

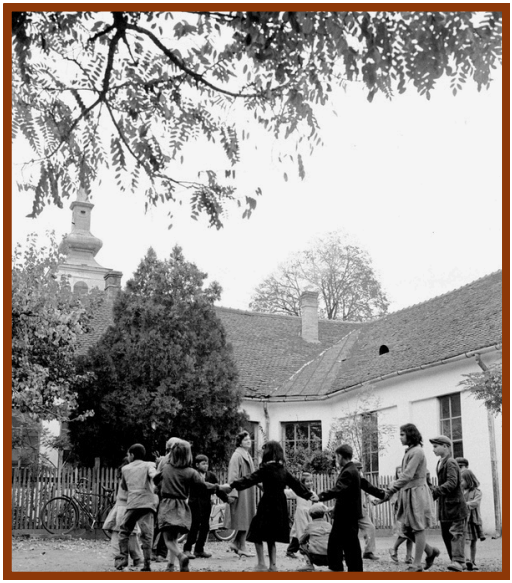

Cigányosztály a süköskdi általános iskolában, 1960. október 19. (Fotó: MTI/Bojár Sándor)

Az 1950-es évek előtti szemlélet szerint az óvoda nem alapvető közszolgáltatás (oktatás-nevelés) volt, hanem a dolgozó anyák számára felajánlott támogatás.

1945 után a tankötelezettség felső korhatára 14 évre emelkedett ugyan, de az etnikai és szociális háttér még mindig jó okot szolgáltatott a férőhelyekről való kiszorításra, így ebben az időszakban sem történt jelentős áttörés a cigányság oktatási helyzetében. Az 1961-es párthatározat már előirányozta, hogy minden, hatodik életévét betöltött roma gyermek is köteles beiratkozni, és így felvételt nyerni az alapfokú oktatásba, de a lemorzsolódással, hiányzásokkal még mindig nem foglalkozott a törvényhozás. Egészen 1985-ig az is nehezítette az általános iskolai végzettség megszerzését, hogy a gyermekek iskolába járásáról a szülő szabadon rendelkezhetett, a felhalmozódott hiányzásokat is igazolhatta, rásegítve ezzel az évismétlésekre, amíg a gyermek tankötelezettsége véget nem ért.

A pártpolitika nem foglalkozott sem a rendelkezési, sem pedig a végrehajtási területen azzal, hogy hogyan lehetne az oktatási intézményeket és a pedagógusokat érdekeltté tenni a roma tanulók minél láthatóbb sikeressé tételében. Az egyetlen cél, aminek a pedagógusok is alá voltak rendelve az 1961-es párthatározat eredményességének felülvizsgálatai után, hogy a roma diákok lehetőleg a rendszerben maradjanak a tankötelezettségi korhatár eléréséig, és elvégezzék az általános iskola 8 osztályát. Ennek a motivációnak a megtartásához területi szinten (például Borsod megyében) év végi jutalmat is biztosítottak nekik több ezer forint értékben. Ennek valódi pozitív hatása nem volt, mert az ösztönzést nem a minél jobb tanulmányi eredményhez vagy továbbtanulási mutatókhoz kötötték, hanem a hiányzások és a lemorzsolódás csökkentéséhez.

A ‘90-es évektől kezdve nagyrészt a roma mozgalom szereplői és intézményei által kidolgozott vagy szorgalmazott ösztöndíjrendszerek struktúrája ennek a szemléletmódnak a szöges ellentéte volt: már nem a pedagógus, hanem a diák által elért hatást jutalmazták.

A szocialista civilizatórikus felfogással összhangban állt a pedagógusok nézete a roma gyermekek iskolai kudarcaira vonatkozóan is. A rendszer maga és annak alkalmazottai sosem lehettek a sikertelenség közvetlen okozói, a probléma az előző rendszerek és kormányzatok hibáiból és a roma családok ‘sajátos’ helyzetéből fakadt. Ehhez a témához szorosan kapcsolódott az a megítélés is, amely a cigány/roma gyermekek kétnyelvűségét nem szorgalmazta, csupán a magyar nyelv megtanulására és megbecsültségére helyezték a hangsúlyt. A romani és beás nyelveket alacsony státuszú, legfeljebb a szűk családban alkalmazható nyelvként kezelték.

Dr. Bogán Péter kutatásai arra mutatnak rá, hogy a vizsgált Köznevelés című folyóirat 1978-1987 között kiadott számaiban a neveléstudósok, oktatáspolitikusok, oktatási szakértők és közírók nem tekintették központi kérdésnek írásaikban és értekezéseikben, hogy milyen oktatási modell lenne a legmegfelelőbb a cigány tanulók számára. Az összesen több mint 150 elemzett írás kettős szemléletet mutat.

Egyrészt a megjelent írások hangneme és nyelvezete alkalmanként erősen megbélyegző, lenéző, rasszista volt; a roma közösségeket úgy írta le, mint "olyan primitív és destruktív, vad nép, amelyet csak akkor lehet megsegíteni, ha a jóindulatú fehérek heroikus küzdelmeket vívnak érte irdatlan mennyiségű anyagi eszköz beleinvesztálásával.

Az 1978-1987-ig tartó időszakban 160 írás foglalkozott a roma gyermekek oktatásával és ebben több azt fogalmazta meg, hogy

> **"a roma gyermekeknek – a kirekesztettségükből adódóan – olyan szociális és szociokulturális lemaradásuk van, amely miatt nem tudnak eredményesek lenni abban az oktatási rendszerben, amely teljesen intoleráns az ő adottságaikkal szemben, s ezért az értelmi fogyatékossá minősítés eszközét használja arra, hogy megszabadulhasson tőlük."**
>
> Bogdán 2015, 113.

A Köznevelés című folyóirat éveken keresztül felszínen tartotta és bírálta a '70-es években született gyakorlatot: a cigány gyerekek ok nélküli, csupán a szociális helyzetből adódó hátrányaik miatti gyógypedagógiai intézetekbe irányítását, amely több generációnyi roma tanuló sorsára rányomta a bélyegét.

A kiindulópont Czeizel Endre Budapest-vizsgálata volt a kisegítő iskolák tanulói között, amelynek egyik fő megállapítása (habár a cigány faktort csak sokadikként vették számba hivatalosan), hogy vannak olyan családok, amelyekben generációs örökség az értelmi fogyatékosság. Őket a vizsgálatban familiáris fogyatékosoknak nevezte. A kisegítő iskolások több mint fele, az intézetben nevelkedő gyermekeknek pedig a 90%-a volt ilyen „fogyatékossággal élő" gyermek, és mivel mindkét intézményben többségében roma gyermekek voltak, kimondhatták, hogy a familiáris fogyatékosság a romákat érintette nagyobb arányban.

A tanulmány és Czeizel megállapításai a cigány tanulók tömegeinek félrediagnosztizálását, kisegítő és alacsony minőségű oktatást nyújtó intézménybe, „felzárkóztató" osztályba küldését és életre szóló stigmatizálást eredményezte. Az oktatási szegregáció gyakorlata tehát változatossá és tudományosan, majd társadalmilag is igazolhatóvá vált, amely napjainkban is bevett gyakorlat.

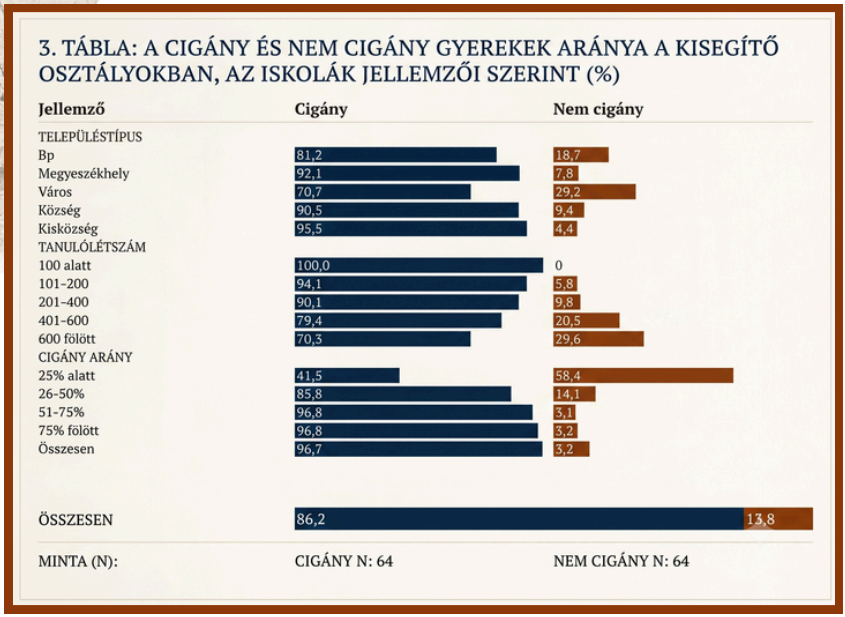

3. TÁBLA: A CIGÁNY ÉS NEM CIGÁNY GYEREKEK ARÁNYA A KISEGÍTŐ OSZTÁLYOKBAN, AZ ISKOLÁK JELLEMZŐI SZERINT (%)

Jellemző	Cigány	Nem cigány
TELEPÜLÉSTÍPUS		
Bp	81,2	18,7
Megyeszékhely	92,1	7,8
Város	70,7	29,2
Község	90,5	9,4
Kisközség	95,5	4,4
TANULÓLÉTSZÁM		
100 alatt	100,0	0
101-200	94,1	5,8
201-400	90,1	9,8
401-600	79,4	20,5
600 fölött	70,3	29,6
CIGÁNY ARÁNY		
25% alatt	41,5	58,4
26-50%	85,8	14,1
51-75%	96,8	3,1
75% fölött	96,8	3,2
Összesen	96,7	3,2
ÖSSZESEN	86,2	13,8
MINTA (N):	CIGÁNY N: 64	NEM CIGÁNY N: 64

Adatok forrása: Cigányszegregáció, iskolai kérdőív, 2000.

Az intézményen belüli elkülönítés után megjelentek a cigánytelepekhez köthető szegregált intézmények, később pedig a roma gyerekek egyházi oktatási köntösbe bújtatott cinkos kiközösítése is.

Láthatjuk tehát, hogy az oktatási rendszerbe bevezetett új eszközrendszer, a viszonylagos egyenlő hozzáférés biztosítása az oktatásba való belépésre egy sor hátráltató és megkülönböztető szemlélettel és intézkedéssel párosult, amelyek extém akadályokat gördítettek a roma közösségek tömegesen elérhető iskolai sikereinek útjába.

Az iskolába járó roma gyermekek száma ugyan jelentősen növekedett, az 1960-as évekre az iskolába járó roma diákok aránya 80%, a négy osztályt végzetteké 60% felé, míg az általános iskolát befejezetteké közel 30%-ra emelkedett. Az 1945-ben elért 5%-hoz képest ez utóbbi szám óriási eredmény volt, de a tényen, hogy a cigány gyermekek legalább kétharmada továbbra sem fejezte be az alapfokú oktatást, nem változtatott.

Egy osztályban tanulnak a 6 és a 15 éves diákok, Székpuszta, 1962. március 21. (Fotó: MTI/Bajkor József)

Ez a lemaradás azért is vált még szembetűnőbbé, mert a nem roma származású fiatalok iskolai végzettsége nem csökkent, hanem erősen növekedett.

Ennek a tendenciának és a már meglévő előítéleteknek köszönhető, hogy a távolságot az iskolázottsági szintek között könnyedén etnikai jellemzőként magyarázták. Az általános iskolából kikerülők továbbtanulási aránya a proaktív intézményi támogatás, a mobilitást elősegítő programok és a megfelelő számú középiskolai férőhelyek hiányában még ennél is rosszabbul alakult.

A roma mozgalom bázisának épülését, hatókörét az határozta és határozza meg a mai napig, hogy hány jól képzett, jól informált aktív tagot számlál. A Kemény István által vezetett 1971-es kutatás eredményei szerint a 15 évesnél idősebb romák 0,5%-a érettségizett és 0,1%-a diplomás. Habár ez a szám elenyésző volt a nem roma lakosság adataihoz képest, mégis kiindulópontot adott a következő évtizedekben kibontakozó polgárosodási folyamatoknak és a roma önszerveződés robbanásszerű kialakulásának.

Az oktatási rendszerből a munkaerőpiacra való átkerülés problematikáját is vizsgálta a Kemény-féle kutatás. A teljes foglalkoztatottság megvalósulása a párthatározat új intézkedéscsomagjával elérhetőnek bizonyult, ám a cigány/roma munkavállalóknak a legrosszabbul fizető és legveszélyesebb munkakörökbe való beágyazódása, és így a foglalkoztatás terén tapasztalható elkülönítése a társadalmi elmozdulásuk lehetőségét tette kockára.

“A hét osztálynál kevesebbet végzett cigány gyerekek gyakorlatilag majdnem teljesen analfabéták, nevük aláírásán kívül írni egyáltalában nem tudnak, olvasni csak nyomtatott betűket, azt is oly módon, hogy a szöveg megértésére többnyire képtelenek. Ez megnehezíti a társadalmi munkamegosztásba való kapcsolódásukat, illetve azt olyan foglalkozásokra korlátozza, amelyeknek betöltéséhez semmiféle iskolázottság sem szükséges. Az iskolázatlan cigány munkaerő létszáma egyelőre gyorsan gyarapodik...Ezzel egyidejűleg számolnunk kell gazdasági életünk és iparunk szerkezetének megindult átalakulásával. Az ötvenes években újrateremtődött a tanulatlan munkaerő, de nem olyan iramban, mint amilyenben növekedett a tanulatlan munkaerőre irányuló kereslet. Így következett be, hogy az ipar bővülése saját határaiba ütközött, és irányváltozásra kényszerült. A tanulatlan munkaerőre irányuló kereslet a jövőben már nem emelkedik, hanem csökken, vagy legföljebb változatlan marad. Ennek következtében előre látható, hogy már egy-két évtized múlva felesleg képződik a tanulatlan cigány munkerőből és ez a felesleg elhelyezhetetlennek fog bizonyulni.”

Kemény István szerk.: Beszámoló (...) 1976. 40.

Az 1980-as évek végétől a piacgazdaságban és a világpolitikában bekövetkező változások még kézzelfoghatóbbá tették a fentiekben megfogalmazott jóslatot. A rendszerváltás idejére már nem csak azok szorultak ki a foglalkoztatásból, akik nem végezték el az általános iskolát, hanem azok is, akik nem szereztek szakmát vagy annak hasznossága elavult a kapitalizmusra történő átállás során. A munkaviszonyt és megélhetést biztosító üzemek és termelőszövetkezetek megszűnésével a korábban minimális létbiztonságot élvező vagy akár már a polgárosodás útjára lépő kisebb számú cigány/roma közösségek életszínvonala is komoly hanyatlásnak indult.

Felhasznált irodalom:

Ame Panzh: Az ébresztőkönyv. Tea Kiadó, Budapest, 2023.

Balázs Katalin – Ódor Bálint (szerk.): A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok nemzetközi forrásai. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2006.

Bernáth Gábor (szerk.): Kényszermosdatások a cigánytelepeken. Roma Sajtóközpont Könyvek, Budapest, 2002. Elérhető: https://kisebbsegkutato.tk.hu/uploads/files/olvasoszoba/romaszovegtar/Kenyszermosdatasok_ a_ciganytelepeken.pdf

Dupcsik Csaba: A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.

Hajnáczky Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára III. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1979. április 18-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. Múltunk, 2013, 1. sz.

Hajnáczky Tamás: A pártállam cigánypolitikája. Esély, 2015.

Hajnáczky Tamás: A párthatározat szellemében... A Kádár-korszak cigánypolitikájának végrehajtása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Kisebbségkutatás, 26. évf., 1. sz., 2017.

Kóczé Angéla – Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): Egymás szemébe nézve. Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései. MTA TK Szociológiai Intézet, Budapest, 2017.

Matache, Margareta: The Permanence of Anti-Roma Racism. (Un)uttered Sentences. Routledge, London, 2026.

Máté Dezső: Ki beszélhet kiről? – Kritikai roma válaszok. In: Szajkó Cintia (szerk.): Roma női példaképek. Diverse Youth Network, Pécs, 2021, 14–16.

Lakóhelyi elkülönítés, mint a mobilitási esélyt befolyásoló tényező

A roma közösségeket érintő 20. századi szakpolitikai elképzelésekben a lakhatás hosszú ideig nem számított elsődleges beavatkozási pontnak. A döntéshozók gondolkodásában a társadalmi mobilitás fő eszközei a munka és az oktatás voltak. A szocialista jogalkotás logikája abból indult ki, hogy aki tanul, majd munkát vállal, az jövedelemhez jut, és ezen keresztül képes lesz életkörülményein - így lakóhelyén is - javítani.

Balogh Balázs András: Cigánytelep, 1989. (Forrás:/őrzési hely Romano Kher Budapesti Roma Művelődési Ház)

Dilinkó Gábor: Beszélgetők. (Forrás/ őrzési hely: Romano Kher Budapesti Roma Művelődési Ház)

Ez a megközelítés olyan elvi alapokon nyugodott, amelyek az előrejutást elsősorban egyéni erőfeszítés kérdéseként értelmezték, és figyelmen kívül hagyták a már meglévő társadalmi egyenlőtlenségeket. Ebben a keretben a lakhatás nem eszközként, hanem következményként jelent meg: nem a lakókörnyezet minőségét tekintették a mobilitás feltételének, hanem a mobilitástól várták a lakáskörülmények fejlődését.

Ferkovics József - Rőzsét vivő phuro, 1994. (Forrás/ őrzési hely: Romano Kher Budapesti Roma Művelődési Ház)

A roma közösségek esetében azonban ez az ok-okozati viszony a tartós mélyszegénység és a diszkrimináció hatásának köszönhetően éppen fordítva működött: a lakóhely strukturális meghatározottsága eleve szűkítette a romák oktatási és munkaerőpiaci lehetőségeit.

A telepfelszámolás mint programelem ugyan bekerült az 1960-as években hozott rendeletek közé, de nem a társadalmi mobilitás elősegítése érdekében. Sok esetben inkább a közösségek térbeli szétbontását, illetve a turisztikailag vagy infrastrukturális szempontból értékes területek „megtisztítását" szolgálta. A hangsúly nem azon volt, hogy a roma családok a korábbi lakóhelyük elvesztése nyomán megfelelő kompenzációval és valós döntési lehetőséggel támogatva biztonságos, egészséges, befogadó lakókörnyezetbe költözzenek. A gyakorlatot kényszerkitelepítések, alulfinanszírozott lakhatási programok, korrupcióval terhelt, csökkentett komfortfokozatú, úgynevezett „CS-lakás" konstrukciók és a roma családok még kiszolgáltatottabb helyzetbe kerülése jellemezte. A telekvásárlások és építkezések, ha egyáltalán volt rá lehetőség, minimális költségvetésből valósultak meg, miközben a takarékszövetkezetek és nem roma építési vállalkozók számára profitot termeltek.

Az új lakóhelyek gyakran fertőzött talajú vagy vizű területeken, elhagyott laktanyákban, településszéli, nem lakhatásra kialakított övezetekben jöttek létre. A térbeli elkülönítés így nem szűnt meg, csupán áthelyeződött.

Korabeli filmhíradó-részlet a cigánytelepek felszámolásáról. A felvétel a korszak hivatalos, paternalista és propagandisztikus szemléletét tükrözi.

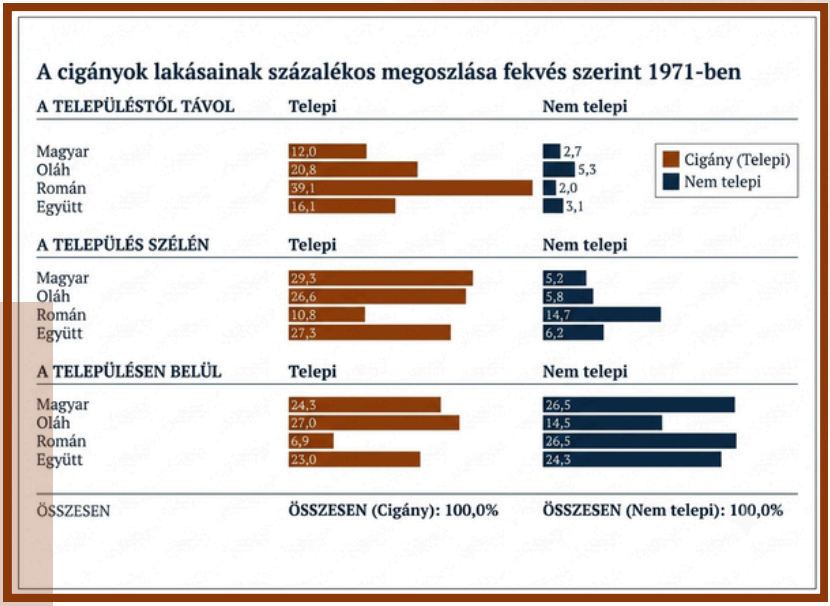

Forrás: Kemény, Janky, Lengyel, III. 4. táblázat, 54.

A szerző megjegyzése: a korabeli kutatások a „román" megnevezést használta a beás cigány közösségekre.

A lakóhelyi szegregáció azonban nem pusztán fizikai elkülönítést jelentett, hanem olyan hátrányt, amely generációkon átívelően rögzült, ugyanis közvetlenül meghatározta a gyermekek szokásos oktatási intézményhez tartozását is. A körzeti rendszer következtében a telepekhez közeli iskolák gyorsan szegregálódtak, ami együtt járt az oktatás minőségének romlásával. A lakóhelyi szegregáció így megerősítette az oktatási különbségeket is, miközben az 1985-ben bevezetésre kerülő szabad iskolaválasztás a többségi társadalom számára eszközzé vált a további elkülönülésre, távolságtartásra.

Az 1970-es évektől zajló infrastruktúra-fejlesztések – közművesítés, közvilágítás, közellátás – jellemzően fizikailag is megálltak a telepek, szegregált utcák szélén. A lakóhely könnyű azonosíthatósága emellett a rendőri ellenőrzések, igazoltatások, bőrszín alapú profilalkotás gyakorlatát is támogatta.

A településrészek éles határai így nemcsak szimbolikus különállást, hanem nagyon is konkrét életminőségbeli különbségeket jelentettek az ott élők számára. Aki egyszer ilyen környezetbe került, annak rendkívül csekély esélye volt arra, hogy más utcába, településrészre vagy településre költözzön.

Cigánytelep egykori lakói családi házat építenek a telepen kívül., Bicske, 1968., fotó: Szebellédy Géza, MTI/MTVA

A vegyes lakosságú szomszédság szerepe

A kisebb településekre különösen igaz, hogy a szomszédi viszonyok jelentik az információáramlás, a kölcsönös segítségnyújtás és a közös élmények megélésének legfontosabb csatornáját. A lakóhelyi elkülönítés ezen kapcsolódási pontok elé emel gátat. Ha különböző hátterű és identitású emberek nem élnek egymás közelében, a társadalmilag alacsonyabb státuszú csoportot még könnyebben ruházzák fel a rejtélyesség, különösség elképzelt tulajdonságaival, és válik megbélyegzés tárgyává. Az elkülönítés így nemcsak a roma közösségekre, hanem az egész település normarendszerére és gazdasági teljesítményére is negatív hatással van.

Egy szegregált lakókörnyezetben élő roma család a mobilitás két rendkívül költséges útja közül választhatott. Az egyik az volt, hogy a család fenntartói erejükön felül dolgozva arra gyűjtöttek, hogy gyakran egyetlen támogató közösségüket elhagyva, előnyösebb területre költözzenek, ahol jobb az iskola, könnyebb a munkába járás és biztosított az infrastruktúra. A másik lehetőség a nem roma közösségek által „kitörésként” meghatározott státuszváltás, amelynek terhe a családban felnövő gyerekekre helyeződött. Az így kitermelődött közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok távoli iskolákba és kollégiumokba kerültek, állandó bizonyítási kényszerrel, gyakran ellenséges közegben éltek, miközben korán elszakadtak családjuktól és közösségüktől. Ez az út nemcsak fizikai, hanem érzelmi és identitásbeli árat is követelt.

A térbeli mobilitás kényszere nemcsak az oktatás területén jelent meg, hanem a munkavállalásban is. A roma családok körében jól ismert volt az úgynevezett „fekete vonat” jelensége: elsősorban az építőiparban és a településfejlesztési beruházásokon dolgozó férfiak heti rendszerességgel utaztak több száz kilométert a lakóhelyük (jellemzően Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) és fővárosi vagy dunántúli munkahelyük között. A munkásszállókon töltött hosszú idő tartós családi távollétet jelentett. Bár a rendszer a foglalkoztatottság statisztikai javulását mutathatta, a fizikai és érzelmi szétszakítottság komoly terheket rótt a családokra. A gyereknevelés terhe az otthon maradó nőkre hárult, ezzel is nehezítve a munkaerőpiacra lépésüket és a társadalmi elmozdulásukat. A munkavállalás tehát itt sem jelentett stabil beágyazódást, gazdasági előrelépési lehetőséget, a lakóhely és a munkahely közötti távolság újabb formában erősítette a kiszolgáltatottságot.

Ezzel szemben egy átlagos nem roma család társadalmi mobilitása rendszerint nem járt ilyen mértékű térbeli, érzelmi és közösségi veszteséggel.

A lakóhely nem pusztán háttérváltozó, hanem a mobilitás, a társadalmi egyenlőség egyik legfontosabb alapfeltétele. Mivel a szakpolitika nem célozta meg tudatosan a lakóhelyi inklúziót, a hátrányok generációról generációra újratermelődtek.

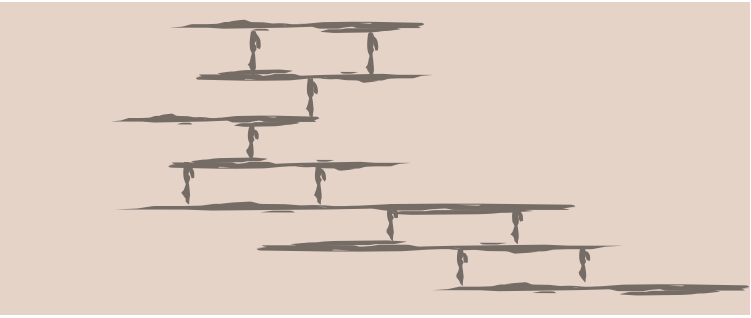

Felhasznált irodalom:

Berki Boglárka – Málovics György – Creţan, Remus: Aspirations versus Reality. Factors Influencing the Vertical Social Mobility of Urban Roma Mothers Living in Extreme Poverty. In: Habitat International, 2025. Elérhető: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0197397525000505

Bolla Zsolt: A szülők szabad iskolaválasztásának története, következményei és lehetőségei. In: Új Pedagógiai Szemle, 2025/1–2. Elérhető: https://upszonline.hu/resources/volumes/75/issues/01-02/upsz_75(01-02)_2025__008__bolla_zsolt.pdf

Havas Gábor: A tradicionális teknővájó cigánytelep felbomlásának két változata. In: Kultúra és Közösség, 1976/1.

Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella: A magyarországi cigányság 1971–2003. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004.

Dupcsik Csaba: A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008. Budapest: Osiris Kiadó, 2009.

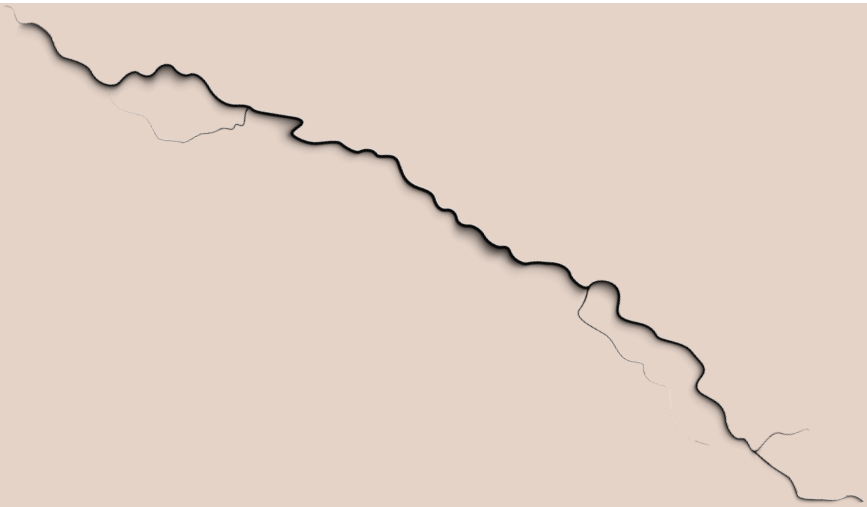

Tonté Barbara

Romák az oktatásért – Rácz Gyöngyi (1944-2013)

Rácz Gyöngyi a magyar roma polgárjogi mozgalom egyik meghatározó, mégis kevéssé ismert alakja, aki az 1970-es évek elejétől a roma közösségek és a többségi társadalom közötti párbeszéd egyik legfontosabb kezdeményezőjévé vált. Szerepe különösen jelentős abban, hogy a roma gyerekek oktatási szegregációja a nyilvánosságban, majd a politika szintjén is napirendre került.

Rácz Gyöngyi 1944-ben született Gyulán, cigányzenész családban. 1950-ben Budapestre költöztek, ahol édesapja zenészként dolgozott.

A továbbtanulás nagyon fontos volt a családban, szüleire ebben támaszkodhatott. A Gyulai Hírlapnak adott interjújában megemlíti, hogy édesapja tizenhat gyereknek „adott diplomát”. Édesapja cigányzenészi pályája révén a család polgárosodó életformához és társadalmi felemelkedési lehetőséghez jutott. Pályaválasztásakor a család a földművelést látta a legbiztosabb előrelépési lehetőségnek. Ezért így Rácz Gyöngyi 1970-ben a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen szerzett agrármérnöki diplomátt. Szinte azonnal a pomázi takarékszövetkezetben kezdett el dolgozni, majd a Mezőgazdasági Minisztérium előadója lett. Később közgazdász diplomát, végül középiskolai tanári diplomát is szerzett.

Fiatal korától fontos közösségi és politikai szerepeket vállalt. Aktivistaként egyik első fontos tevékenysége volt, hogy László Mária munkatársaként a roma munkaszolgálatosok adatait kutatta.

1968-tól a Hazafias Népfront Országos Tanácsa tagjaként alapító elnöke volt az Országos Cigánypolitikai Munkabizottságnak. A bizottság alelnökei a roma kultúra és mozgalom ikonikus alakjai, Lakatos Menyhért író, Orsós Jakab író-fafaragó népművész és Péli Tamás festőművész voltak.

Az oktatás iránti elköteleződéshez vezető fordulópont

Molnár István Gábor elmondása alapján édesanyja életében a roma közösségek felé fordulást, szakmai fordulópontot az jelentette, amikor Szabolcsban szemtanúja volt, hogy a gyerekeket nyitott kocsin vitték az iskolaalkalmassági vizsgálatra, ahol egy orvos későbbi sorsukat meghatározva csak annyit mondott nekik: „kisegítő".

A fenti élmény hatására a Hazafias Népfront V. kongresszusán 1972-ben beszédet mondott a szabolcsi roma gyerekek védelmében, amelyben hangsúlyozta:

„Az ország előtt álló feladatok egyike a cigányság életkörülményeinek javítása. A cigányság aktuális problémái rendkívül összetettek a lakhatás, a szociális ágazat és az oktatás területén. Égető szükség a cigány gyermekek iskolai sikertelenségének felszámolása, az általános iskola 8 osztályának befejezése. Rendkívül nagy gond a felnőtt cigány lakosság foglalkoztatása, különösen az asszonyok elhelyezkedése. E probléma megoldását a tanácsoknak, népfrontaktivistáknak, állami szerveknek is segíteniük kell."

Rácz Gyöngyi, Budapest, 2013. (Fotó: Molnár István Gábor)

A beszéd természetesen politikai vihart kavart, az állampárt elutasította a felvetéseit. Az akkori politikai vezetés úgy ítélte, hogy a „cigánykérdés" nem törvényhozási, hanem szakpolitikai feladat. A politikai visszautasítások ellenére a kongresszusi felszólalása nemcsak szakpolitikai érdekérvényesítést jelentett, de befolyásolta a politikai párbeszédet a cigány gyerekek oktatási helyzetére vonatkozóan, segítette a kezdeti emancipációs törekvéseket. A felszólalás eredményeképpen Rácz Gyöngyit a Művelődésügyi Minisztérium cigányügyi előadójának nevezték ki.

Rácz Gyöngyi a minisztériumi, később az Országos Pedagógiai Intézet munkatársaként a roma gyermekek oktatásában az egyik legfontosabb terepnek az óvodát tekintette, aminek szerinte döntő szerepe volt a szociális és esetleges nyelvi hátrányok leküzdésében.

Felismerte, hogy ha a gyermekek legalább egy évet eltöltenek az óvodában, az jelentős mértékben csökkentheti az indokolatlanul nagyszámú fogyatékossá minősítést, és megalapozza a további oktatási sikerességet. Ez – ahogyan Dr. Bogdán Péter fogalmaz – többfrontos harcot jelentett, hiszen meg kellett győzni a roma és nem roma szülőket, a pedagógusokat és a helyi döntéshozókat is, hogy a gyermekek minőségi oktatása kulcsfontosságú. A szereplők közötti közvetítésben nagyon fontos volt Rácz személyes jelenléte, hitelessége és meggyőző képessége. A kommunikáció elősegítése mellett kulcsfontosságú szakpolitikai és infrastrukturális folyamatokat is elindított az óvodáztatás területén. (Interjú Molnár István Gáborral 2025. 10. 03., illetve Bogdán 2025)

Rácz Gyöngyi szakmai szemléletének sarokköve az volt, hogy a romák és az iskola kapcsolatában a pedagógusnak van a legnagyobb felelőssége, mert rajta múlik a harmonikus viszony kialakítása. (Bogdán 2020) A cigánycsalád és az iskola című cikkében amellett érvel, hogy az iskolai kudarcokért nemcsak a cigány családok és tanulók felelősek, hanem jórészt az oktatási rendszer intézményei és a pedagógusok, a pedagógiai módszerek. Alapelve az volt, hogy a különböző hátrányokkal küzdő tanulókkal a legképzettebb, legtehetségesebb pedagógusoknak kellene foglalkozni.

Molnár István Gábor beszél az édesanyjáról, Rácz Gyöngyiről

Az Eötvös József Cigány-Magyar Pedagógiai Társaság

1986-ban pedagógus kollégáival létrehozta az Eötvös József Cigány-Magyar Pedagógiai Társaságot (EJCMPT), amelynek alapításától kezdve elnöke volt egészen 2013-ban bekövetkezett haláláig. A szervezet főként a roma és nem roma pedagógusok, oktatási szakemberek együttműködését kívánta elősegíteni az esélyegyenlőség és az inkluzív nevelés érdekében. További célja volt, hogy támogassa a roma gyermekek iskolai sikerességét, csökkentse az oktatási szegregációt, valamint előmozdítsa a multikulturális nevelést a magyar közoktatásban.

A társaság kiemelt figyelmet fordított a pedagógusképzés és továbbképzés fejlesztésére, a tanárképző módszertan empatikus átalakítására, valamint a cigány kultúra és történelem oktatásának beemelésére a tantervekbe. A társaság munkája hozzájárult ahhoz, hogy az oktatási esélyegyenlőség és a kulturális sokszínűség elismerése megjelenjen a magyar oktatáspolitikai diskurzusban. A társaság a mai napig fontos része annak az intézményi struktúrának, ami szakmai és módszertani támogatást nyújt a pedagógusoknak és oktatási szakértőknek.

Az intézményesült örökség

Fő tevékenységén, az oktatáson és előadásokon, valamint továbbképzések szervezésén túl, fontos megjegyezni, hogy Rácz Gyöngyi fontos szerepet játszott a pedagógusok elismerésének területén. Több száz óvodapedagógust és tanárt terjesztett fel állami elismerésre. Önmagát azonban sosem engedte kitüntetésre ajánlani.

Rácz Gyöngyi munkássága és szemlélete a mai napig tetten érhető a hátránykompenzáló oktatási módszerek és programok tekintetében. Az az újszerű, friss és innovatív hozzáállás, miszerint az oktatási intézmények felkészültsége és viszonyulása a legmeghatározóbb a hátrányos helyzetű tanulók iskolai előmenetele tekintetében, komoly muníciót jelentett a kötelező óvodai nevelés területén, az integratív pedagógiai gyakorlatok elterjedésében és oktatásában, illetve a tanodahálózat kiépüléséhez vezető folyamat sikerében is. Tevékenységének komoly hatása van a pedagógusok módszertani felkészítésére, társadalmi érzékenységre fókuszáló programjaira is.

Rácz Gyöngyi, az oktatás intézményeit a polgárjogok és érdekérvényesítés fontos színterének tartotta, ezzel megelőzve korát: a 1980-as években ő már arról beszélt, hogy az oktatási esélyegyenlőség a roma polgárjogi küzdelem legfontosabb frontvonala.

Kuriózum, hogy az 1960-as évek végétől szenvedélyesen gyűjtötte a roma témában megjelent könyveket, tanulmányokat. Újságcikkeket vágott ki, a széleken megjegyzéseket hagyva. Fia, Molnár István Gábor továbbfejlesztette az örökül hagyott gyűjteményt. A Rácz Gyöngyiről elnevezett Közösségi Központ nemcsak a Péli Tamás Múzeumnak ad otthont, hanem a könyvtár köré épített közösségi térben kiállítások, roma női találkozók és tanodai foglalkozások is rendszeresen zajlanak.

Felhasznált Irodalom és források

Bogdán Péter: Cigány gyerekek a Köznevelés című folyóirat 1983 és 1987 között megjelent cikkeinek tükrében. REGIO, 23. évf., 4. sz., 2015, 80–114. Elérhető: https://real.mtak.hu/31789/1/87_206_2_PB_u.pdf

Bogdán Péter: A legtehetségesebb és a legfelkészültebb pedagógusoknak kell foglalkozni a hátrányos helyzetű diákokkal. Portré Rácz Gyöngyiről, a magyarországi romák oktatásának kiemelkedő képviselőjéről. Új Pedagógiai Szemle, 75. évf., 1–2. sz., 2025, 5–12. Elérhető: https://epa.oszk.hu/00000/00035/00256/pdf/EPA0035_upsz_2025_01-02_005-012.pdf

Bogdán Péter: A romák oktatásával kapcsolatos kérdések a pedagógiai szaksajtó tükrében. Egy társadalmi peremhelyzetben lévő közösség integrációját segítő/gátló oktatási programok, tervek, projektek 1978 és 1998 között. Doktori (PhD) disszertáció, 2020.

Rácz Gyöngyi: Az óvoda és a cigánycsalád kapcsolata. Köznevelés, 1985, 5. sz., 151–154.Elérhető: https://bpht.hu/historiak/122.pdf

Nagy Éva: In memoriam Rácz Gyöngyi. Időutazás Gyulán – 80 évvel ezelőtt született Rácz Gyöngyi. Gyulai Hírlap, 2024. szeptember 4. Elérhető: https://www.gyulaihirlap.hu/156144-idoutazas-gyulan--80-evvel-ezelottszuletett-racz

Pesti Kornél: Rácz Gyöngyi, aki ötven éve a cigány ifjúságért dolgozik. Gyulai Hírlap, 2011. május 13. Elérhető: https://www.gyulaihirlap.hu/4355-raczgyongyi-aki-otven-eve-a-cigany-ifjusagert-dol

24.hu: Elhunyt Rácz Gyöngyi. 24.hu, 2013. március 2. Elérhető: https://24.hu/belfold/2013/03/02/elhunyt-racz-gyongyi/

Interjú Molnár István Gáborral, 2025. október 3.

Milanovich Domi: Véletleneken múlt, hogy ma ennyit tudunk a cigányokról – A Roma Könyvtárban jártunk. WMN, 2022. Elérhető: https://wmn.hu/kult/59277-veletleneken-mult-hogy-ma-ennyit-tudunk-a-ciganyokrol--a-romakonyvtarban-jartunk

.

Rácz Gyöngyi: „Eötvös József ” Cigány–Magyar Pedagógiai Társaság. In: Gábriel Tibor (szerk.): Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv VII. Budapest, 2010, 136–141

Ignácz Judit

Roma reprezentáció a médiában 1900 és 1995 között

A roma emberek megjelenése a magyar sajtóban, rádióban, filmekben és más médiumokban mindig szorosan összefüggött a politikai, társadalmi és kulturális változásokkal. A 20. század elejétől egészen a rendszerváltásig a roma emberek ábrázolása főképp kívülről, a többségi társadalom nézőpontjából, államilag szabályozott és erősen korlátozott keretek között történt. Az ábrázolás, megjelenés módját jellemzően a negatív vagy pozitív előítéletek vagy az a szándék uralta, hogy a romákat bűnözőként jelenítsék meg, miközben a roma emberek saját hangja néhány kivétellel szinte teljesen hiányzott a magyar médiából.

Cigányábrázolás a monarchia és az első világháború idején (1890-1918)

Ebben a korszakban Magyarországon a média elsősorban a nyomtatott sajtót jelentette, amely a politikai, közéleti és kulturális információk fő forrása volt. A napilapok, mint a Pesti Hírlap, Az Est, a Népszava, a városi és vidéki közönség tájékoztatását szolgálták, miközben a hetilapok és irodalmi folyóiratok, például a Nyugat vagy a Vasárnapi Újság, a művészeti és tudományos élet híreit közvetítették.

Az Ethnographia című folyóirat Magyarország egyik legrégebbi és legjelentősebb néprajzi szaklapja. Az első négy évfolyamában (1890–1894) összesen 7 cigány tárgyú cikket közöltek. Ezek jó részét Herrmann Antal vagy Wlislocki Henrik jegyezte. Az 1895 és 1918 közötti 23 évfolyamban, átlagolva még kevesebb, összesen 6 cigány tárgyú tanulmány jelent meg, ami az összes cikk kevesebb, mint 1%-át jelentette.

A romák ábrázolása a korszakban torz és előítéleteken alapuló volt, a társadalom peremén élő, kolduló vagy bűnöző életmódot folytató csoportként jelentek meg. A képeslapok és magazinok néha egzotikus és romantikus képeket is közvetítettek, például a vándorló életmódot vagy a cigányzenészeket ábrázolva. Ezek a reprezentációk egyrészt különlegességként tűntek fel, másrészt kifejezték és megerősítették a „mi" (a többségi társadalom) és az „ők" (a roma emberek) közötti társadalmi határt és hierarchiát.

A 'jó cigány' és 'rossz cigány' képének kialakulása a két világháború között

A két világháború között az úgynevezett „cigánykérdés" egyre inkább megjelent a közbeszédben, amit az állami és helyi közigazgatás, valamint a sajtó is aktívan felszínen tartott és formált. Az 1920-30-as években a lapok a rend, a munkaerkölcs és a „civilizált társadalom" eszményeivel szembeállítva ábrázolták a roma embereket.

Ennek megfelelően „rendetlen", „dologkerülő", „tolvaj" és „koldus" jelzőkkel illették a csoportokat és egyéneket, és szabályozásra váró „rendészeti probléma" -ként mutatták be őket az olvasóközönségnek.

A korszak sajtója és propagandája ezáltal ellenségkép teremtésére is alkalmas volt.

A Társadalomtudomány című lap például így írt 1928-ban: „A cigány tehetséges faj (sic!), de tehetségét a zenén kívül csak rosszra használja... állhatatlan, piszkos, iszákos, veszekedő."

Ugyanebben az évben a Magyar Detektív ezt közölte: „Aligha van dologkerülőbb nép, mint a cigány..."

A túlsúlyban lévő negatív ábrázolások mellett ritkán megjelentek pozitívnak szánt kivételek is.

Például a Felsőmagyarországi Reggeli Hírlap 1935-ben arról számolt be, hogy a diósgyőri cigány iskolába 92 „nem félmeztelen, rongyos és nem piszkos…hanem rendes, figyelni tudó, sőt, érdeklődő” cigány tanuló járt, akik önként tanultak, „hogy másokká legyenek, mint elődeik voltak”.

A kultúra területén, például a színházban, a zenében vagy a filmekben tovább élt a romantizált cigánykép, amely a magyar folklór részeként ábrázolta a roma embereket. Ez a megközelítés gyakran idealizálta a cigányságot, hangsúlyozva a zenéhez és tánchoz való tehetségüket, miközben a társadalmi helyzetüket és nehézségeiket elhallgatta.

A Cigányzenekarok, cigányzenészek magyar filmeken című archív anyag szerint Magyari Imre cigányprímás és más zenészek gyakran szerepeltek táncos-zenés mulatságokat bemutató filmjelenetekben. A Dankó Pista (1940) című filmben Jávor Pál alakította a cigányprímást, míg a cigányzenészek háttérszereplőként jelentek meg.

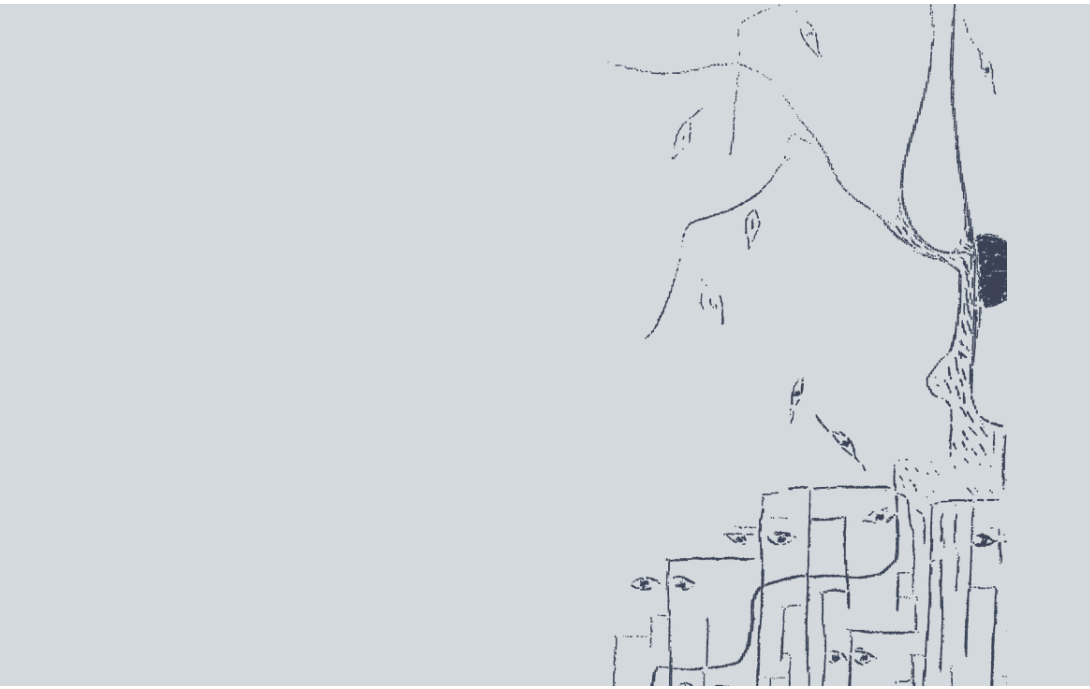

Bár valamennyi láthatóságot biztosítottak ezek a szórakoztatóipari megjelenések, a muzsikusok ritkán kaptak saját jogon mélyebb megismerésre szánt szerepet vagy karaktert.

A színházi világban Hegyi Aranka volt a legismertebb cigány származású színésznő, aki olyan karaktereket játszott, mint Czinka Panna, a híres cigány hegedűs. Munkássága áttörést jelentett, egyben rávilágított arra is, hogy a roma ábrázolásmód csak egzotikus keretek között hajlandó teret adni roma történeteknek és szerepeknek. Sajnos ez a helyzet máig sem változott sokat, a roma színészeket leggyakrabban még mindig sztereotip „roma szerepekben" láthatjuk viszont a moziban és a színházi előadásokban.

Hegyi Aranka története

A cigánykép radikális változása a második világháború és az orosz megszállás alatt

A nácik és a magyar hatóságok a romákat is a „faji ellenség" kategóriájába sorolták. Egyes kriminálpszichológiai vizsgálatok és rádióadások a romákat „aszociális" és „veszélyes" csoportként mutatták be, ezzel szítva a közhangulatot, de a későbbi deportálásokat már faji alapon készítették elő.

A második világháború végétől a kommunista rendszer kiépüléséig a magyar baloldali sajtóban (állami és pártközeli lapokban egyaránt) elterjedt volt a cigányellenes megnyilvánulás.

Az orosz megszállás alatt az újságok továbbra is gyakran ábrázolták a roma embereket munkakerülőként, bűnözőként vagy erkölcsileg alacsonyabb rendűként, valamint rendszeresen használtak a „cigány banditák” vagy „rablógyilkos cigányok” kifejezéseket. Ezek a cikkek kollektív bűnösségre utaltak, a roma embereket egységesen a társadalmi renddel és az állampolgárok érdekeivel szemben álló csoportként jelenítették meg.

Később azonban megjelentek olyan esetek is, amelyek ellentmondtak a domináns cigányellenes diskurzusnak. Például a Tolna Megyei Népújság 1957. szeptember 9-i számában a sasosi cigány közösség tagjainak munkavégzését és társadalmi integrációját méltatták, hangsúlyozva, hogy a telep lakói „fegyelmezetten dolgoznak és tisztelik a törvényt”. Ez az írás ritka példája volt annak, hogy a roma embereket nem bűnözőként, hanem aktív és hasznos társadalmi szereplőként mutatták be a sajtóban.

Az 1956-os forradalom után, a magyar médiában a romák leginkább folklór témákban jelentek meg: ekkorra elsősorban zenélő, táncoló, „vándorló” életmódot folytató közösségként. Az állampárti értelmezés szerint helyük a „felzárkóztatás” és integráció keretrendszerében volt.

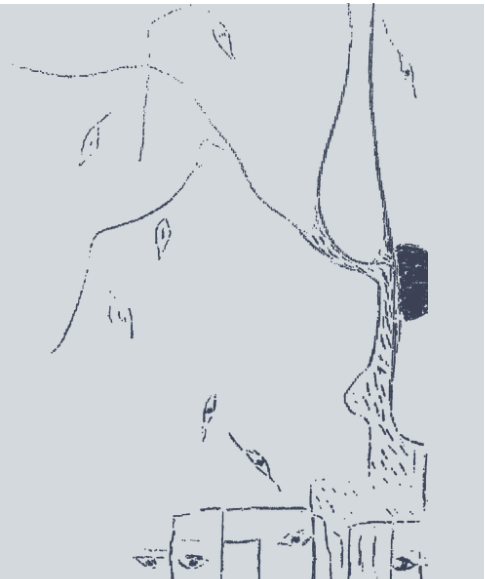

Ezzel párhuzamosan, Erdős Kamill (1924–1962) a roma közösségek életét és kultúráját etnográfiai és nyelvészeti szempontból dokumentálta az 1952 és 1962 közötti években. Több mint 500 fényképet, számos hangfelvételt és terepnaplót is hátrahagyott, amelyek az akkori roma ábrázolás képének alakulásához is hozzájárultak.

A magyarországi roma emancipációs mozgalom kiemelkedő alakja, László Mária, **akinek életútját és munkásságát a 58-64. oldalon található portréból ismerhetitek meg**. Újságíróként és közéleti szereplőként cikkeiben, riportjaiban és az 1957-ben megalapított Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének kiadványaiban a romák életét és küzdelmeit ábrázolta, azzal a céllal, hogy a széles közönség számára hiteles képet adjon a cigányságról, ellensúlyozva a sztereotípiákat és előítéleteket.

A cigányság, mint 'életforma' a Kádár-korszak asszimilációs politikájában

1956 és 1961 között a magyar média erősen állami, pártközpontú, cenzúrázott és propaganda célokat szolgáló eszköz volt. **A 203-204. oldalakon bővebben ismertetett** MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának 1961. június 20-án elfogadott határozata a roma közösséget nem nemzetiségi, hanem társadalmi-szociális problémaként kezelte, és fő célja az asszimiláció előmozdítása volt: a telepek felszámolása, a foglalkoztatottság és az iskolázottság növelése, valamint a „cigány életforma" felszámolása.

Czóbel Anna, 1961. (Forrás: Fortepan / Rádió és Televízió Újság)

A rendelet hatása érzékelhető volt a korabeli médiában és filmekben és a Magyar Filmhíradó ötvenes-hatvanas évekbeli anyagaiban is. Ezt példázza Sára Sándor Cigányok (1962) című dokumentumfilmje is, amely a közösség mindennapjait a többségi társadalom nézőpontjából mutatta be. A sajtóban és filmben a roma emberek ugyan láthatók voltak, de nem hallhatók: a történeteket helyettük egy kívülálló narrátor mesélte el.

Lendvay Judit folytatta az első, a sajtó romákról alkotott képét elemző kutatást. A vizsgálat az 1960 és 1964, majd az 1972 és 1976 közötti időszakokra terjedt ki, és összesen 334 cikket elemzett, melyekből kirajzolódott, hogy az 1960 és 1964 közötti, romákról szóló sajtóanyagok cikkei főként a „munka–lakás–iskola" hármas köré szerveződtek. Ekkor az összes cikk 88%-a, az 1970-es évek második felében pedig 79%-a foglalkozott a cigányok településeivel és lakásviszonyaival, munkába állításukkal és iskolázottságukkal. Ez a tendencia megfelel a pártállami rendeletekben megfogalmazott céloknak, tulajdonképpen azok visszhangja. A roma emberekkel kapcsolatba hozott bűnözés narratívája az 1972 és 1976 közötti cikkek kb. 17%-ában jelent meg, tehát ez a korábban kialakult vélemény nem halt el az asszimilációs politika ellenére sem. A Magyar Nemzet 1976. június 11-én megjelent egyik írása például így fogalmazott: „Köztudott, hogy a cigányok között a legmagasabb a bűnözés."

A sajtóra nagyban hatással voltak az 1970-es évek eleje óta megszaporodott szociológiai kutatások is. A lapok a cigányságra utalva gyakran a kutatásokból átvett „etnikai csoport" vagy „társadalmi réteg" kifejezést használták. Ezt a megfogalmazást rendszerint azzal a magyarázattal társították, hogy egy, a társadalmi rangsor alsó rétegeiben élő közösségről van szó.

Hegedűs T. András 1987-es írása, amely a megelőző két év sajtóanyagát 234 cikk alapján elemzi, rávilágított arra, hogy az 1980-as években a roma embereket a sajtóban passzív, paternalista viszonyrendszerben ábrázolták, azaz önmaga fejlődésének útjában álló csoportként, amelynek a többségi társadalom nem partnere, hanem „elnéző, liberális tanítója”.

Ekkor már erőteljesen érzékelhető volt a médiában a két szélsőséget megragadó cigánykép, amely napjainkat is jellemzi. Az egyik végén a bűnöző, már-már nem emberként megjelenített, hátrányos helyzetű, „rendetlen” cigány ábrázolása áll, a másikon pedig a tehetséges, népies, vagy „zenész cigány”, akiről gyakran barátságos vagy rajongó hangvételű cikkek szólnak. Ezeknek a szélsőséges és negatív ábrázolásoknak ellentmondanak az e kiadvány korábbi fejezeteiben bemutatott civil ellenállás trendek, magyar és nemzetközi önszerveződések, proaktív és bátor közösségi kiállások, intézményszervezési és vezetési kapacitások, amelyekről sajtóanyag, film vagy kutatás csak érintőlegesen készült.

Id. Járóka Sándor prímás muzsikál a Színész–Újságíró Rangadón a Népstadionban, 1967. (Fotó: MTI/Kovács Gyula)

A Mit csinálnak a cigánygyerekek? című film forgatásán, 1973. (Fotó: Féner Tamás; forrás: Fortepan / Schiffer Pál)

A 1960–70-es években jelentek meg olyan dokumentumfilmek és riportok, amelyek atyáskodó, leereszkedő szemlélettel ugyan, de mégis bevezették a közönséget a romák mindennapi életébe. Gyöngyössy Imre Meztelen vagy, Gyarmathy Lívia Koportos és Szederkényi Júlia Paramicha című alkotásai már társadalmi érzékenységgel közelítettek a roma közösségekhez, de továbbra is a többségi filmkészítők értelmezési keretein belül maradtak. Schiffer Pál filmjei – Fekete vonat (1970) Mit csinálnak a cigánygyerekek? (1974) és a Cséplő Gyuri (1978) – az elsők között voltak, amelyekben valós társadalmi problémák kerültek középpontba, köztük számos roma szereplővel, akik meg is szólalnak saját élethelyzetükről.

Ezek az alkotások hozzájárultak ahhoz, hogy a romákat érintő társadalmi problémák bekerüljenek a közbeszédbe. Az 1985-ös Átok és szerelem című magyar tévéfilm bizonyos szempontból előrelépést jelentett, hiszen roma színészeket és énekeseket vonultatott fel, és a forgatókönyvet Lakatos Menyhért, a dalokat Fátyol Tivadar írta. Ugyanakkor továbbra is a többségi filmkészítők narratívája dominált, és a film számos sztereotípiát vitt át a vászonra.

Felbukkantak roma művészek, zenészek, kulturális produkciók, de ezek legtöbbször a folklór és a szórakoztatás kategóriájába tartoztak. Ilyen szereplő volt például Bangó Margit 1970-ben, aki csupán 20 éves volt, amikor először lépett a Magyar Televízió kamerái elé. Ekkor már ismert előadó volt, 1967-ben, 17 évesen a Magyar Rádió tehetségkutató versenyén tűnt fel először. Horváth Pista és Bangó Margit közös munkássága az 1980-as években kezdődött, amikor műsorokat készítettek a Magyar Televízió számára.

A Magyar Televízió 1971-ben készült felvételén Bangó Margit és Horváth Pista énekel

1972-ben a Ki mit tud? műsorában Daróczi Ágnes először szavalta Choli Daróczi József egyik versét lovári nyelven. Ebben az időszakban, 1985-ban alakult meg és vált láthatóvá a 100 Tagú Cigányzenekar is.

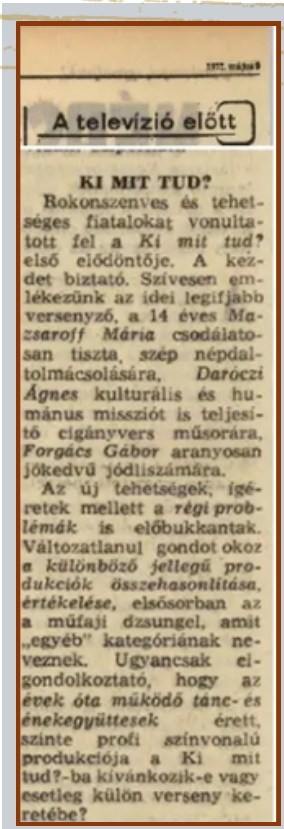

A televízió előtt

KI MIT TUD?

Rokonszenves és tehetséges fiatalokat vonultatott fel a *Ki mit tud?* első előődöntője. A kezdet biztató. Szívesen emlékezünk az idei legifjabb versenyző, a 14 éves *Mazsaroff Mária* csodálatosan tiszta, szép népdaltolmácsolására, *Daróczi Ágnes* kulturális és humánus missziót is teljesítő cigányvers műsorára, *Forgács Gábor* aranyosan jókedvű jódliszámára.

Az új tehetségek, ígéretek mellett a *régi problémák* is előbukkantak. Változatlanul gondot okoz *a különböző jellegű produkciók összehasonlítása, értékelése*, elsősorban az a műfaji dzsungel, amit „egyéb" kategóriának neveznek. Ugyancsak elgondolkoztató, hogy az *évek óta működő tánc- és énekegyüttesek* érett, szinte profi színvonalú produkciója a Ki mit tud?-ba kívánkozik-e vagy esetleg külön verseny keretébe?

Daróczi Ágnes említése a Népszava 1972. május 9-i számában, Vajk Vera „Ki mit tud?" című, fiatal tehetségekről szóló cikkében. Az írás az általa előadott „cigányversre" is utal.

Roma műsorvezetők a köztévében és a roma önreprezentáció kialakulása

A 1990-es évek elején a roma emberek a társadalmi feszültségek „bűnbakjaivá" váltak. A bűnügyi hírek, a közéleti pánikkeltés és az erősödő munkaerő-piaci verseny mind hozzájárultak ahhoz, hogy a romákról kialakított negatív kép tovább erősödjön. Bár ebben az időszakban az új jogszabályok már sajtószabadságot biztosítottak és a civil szerveződések száma rohamos növekedésnek indult, a média mégis nagyrészt problémaként kezelte a roma embereket, és leginkább egységes, leegyszerűsített képet mutatott róluk.

Az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól először teremtett jogi alapot a saját, önálló médiamegjelenésre. A törvény kimondta, hogy a közösségek számára biztosítani kell a saját kulturális intézményhálózatot, rendezvényeket, ünnepeket, hagyományaik ápolását, továbbá nyelvi és kulturális jogokat.

A törvény további rendelkezéseiről és a roma mozgalomra gyakorolt hatásairól a 284-298. oldalakon írunk bővebben.

Először vált lehetővé a saját nyelvű és saját szerkesztésű tartalom létrehozása. Ennek nyomán indult el a Roma Magazin és a Patrin (Üzenet) című tévéműsor (1992) heti 25 perces adással a Magyar Televízióban, Daróczi Ágnes, Sztojka Katalin és Joka Daróczi János közreműködésével.

A műsorok időkerete, költségvetése és státusza ugyan korlátozott volt, mégis mérföldkőnek számítottak a közösség történetében, mivel a roma közösség először jelenhetett meg saját hangján a közmédiában. A ’90-es években indultak el vagy indultak újra a roma közösség önálló újságjai is, mint az Amaro Drom, Glinda, Lungo Drom, Rom som vagy a Cigányfúró. Finanszírozási nehézségek miatt azonban később ezek mind megszűntek.

A demokratizálódás, a sajtószabadság, az új pártok, a civil szervezetek megjelenése lehetőséget teremtett arra, hogy a roma emberek hangja is megjelenjen a médiában. Bár a negatív ábrázolások fennmaradtak, ezzel párhuzamosan megjelentek roma civil és szakmai kezdeményezések, roma újságírói és szerkesztői képzés, roma embereket célzó periodikák és szervezetek, amelyek saját megjelenítési és elbeszélési módot és csatornákat kezdtek el építeni.

Felhasznált Irodalom

Bernáth Gábor. – Messing Vera.: In White Frame. The Representation of Roma in the Hungarian Press. PhD-disszertáció. Budapest: Central European University, 2000.

Bernáth Gábor. – Messing Vera.: Pushed to the Edge. Research Report on the Representation of Roma Communities in the Hungarian Majority Media. Budapest: Central European University, 2011.

Bogdán Mária. – Feischmidt Margit. – Guld Ádám.: Csak másban. Romareprezentáció a magyar médiában. Budapest–Pécs: Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2013.

Czene Gábor.: Magyarországon száz éve sem vettek tudomást a cigányság problémáiról, lehet és kell roma holokausztról beszélni. In: Népszava, 2024. Elérhető: https://nepszava.hu/3251796_horthy-korszak-sajto-ciganysag-magyarorszag-tortenelem-roma-holokauszt-jakab-attila-konyv

Jakab Attila.: Föl kell ébreszteni bennünk az emberi méltóságukat. Cigányságkép a Horthy-korabeli sajtóban, 1919–1945. Budapest: Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény, 2024.

Kállai Ernő.: The Gypsies / The Roma in Hungarian Society. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002.

Mandiner: Így cigányozott az 1945 után berendezkedő baloldali sajtó. In: Mandiner, 2022. szeptember 30. Elérhető: https://mandiner.hu/hirek/2022/09/cigany-roma-baloldal-sajto-tortenelem

Munk Veronika.: A romák reprezentációja a többségi média híreiben az 1960-as évektől napjainkig. In: Médiakutató, 14. évf. 2. sz. 2013. 89–100.

Pócsik Andrea.: A romák ábrázolása kortárs magyar filmekben. In: Beszélő, 2003. Elérhető: https://beszelo.c3.hu/cikkek/a-romak-abrazolasa-kortars-magyar-filmekben

Romológia: Romológia 2014. 6–7. sz. Elérhető: https://epa.oszk.hu/02400/02473/00004/pdf/EPA02473_romologia_2014_06-07_184-187.pdf

Sághy Erna.: Cigánypolitika Magyarországon 1945–1961. In: Regio, 10. évf. 1. sz. 1999. 16–35. Elérhető: https://kisebbsegkutato.tk.hu/uploads/files/olvasoszoba/romaszovegtar/Ciganypolitika_magyarorszagon.pdf

Ságvári Ágnes. – Vass Henrik.: Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának határozata a cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról, 1961. június 20. In: Fejezetek a magyarországi társadalom- és szociálpolitika történetéből II. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 2020. 641–644. Elérhető: https://acta.bibl.u-szeged.hu/73568/

Sulinet: A magyarországi cigányság története. Elérhető: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/romak/a_magyarorszagi_ciganysag_tortenete/index.htm

Szokolszky Ágnes.: Cigánymuzsikus-lét Magyarországon, egy prímásdinasztia családtörténetének tükrében. In: Korall, 24. évf. 92. sz. 2023. 52–79. Elérhető:https://epa.oszk.hu/00400/00414/00083/pdf/EPA00414_korall_2023_92_052-079.pdf

Rapai Piroska: Teljes jogú emberek szeretnének lenni... Tolna Megyei Népújság 2. évfolyam. 1957. szeptember 25-ei szám. 3. oldal Elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/TolnaMegyeiNepujsag_1957_09/?pg=116&layout=s

Purcsi Barna Gyula: A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása". Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés" történetéből. Debrecen: Csokonai Kiadó, 2004. Elérhető: https://kisebbsegkutato.tk.hu/uploads/files/olvasoszoba/romaszovegtar/A_ciganykerdes_gyokeres_es_vegleges_megoldasa.pdf

Tonté Babara

Romák az oktatásért - Choli Daróczi József (1939–2018)

Choli Daróczi József 1939-ben született Bedőn. Szülőfaluját tizenévesen a nővérével együtt hagyta el. Mint írta: „Attól kezdve egy csomó véletlenen múlott az egész, hogy én most nem alkoholista utcaseprő vagyok.”

Segédmunkát vállalt, majd a Várpalotai Szénbányászati Trösztnél vájártanuló lett, később a Tatabányai Bányászati Trösztben dolgozott vájárként. A teljesebb élet reményében az egyik munkatársával disszidálni próbált. Szombathely mellett kísérelték meg a szökést. Társa aknára lépett és megsebesült, Cholit elfogták és letartóztatták. Tíz hónapos börtönbüntetést kapott. A politikai foglyok közé került, Magyarország későbbi első szabadon választott miniszterelnökével, Antall Józseffel került egy cellába.

Szabadulása után családjával Budapestre költözött, és a Csepel Vas- és Fémművekben dolgozott segédmunkásként. A gyárban kihelyezett dolgozók iskolájában elvégezte az általános iskolát, majd a Jedlik Ányos Gimnáziumba jelentkezett, ahol a második évfolyamba vették át. Felsőfokú tanulmányait a Budapesti Tanítóképző Főiskolán végezte 1972 és 1975 között.

Interjú Choli Daróczi Józseffel

A műfordítói és nyelvpolitikai tevékenysége

Az esti gimnáziumban lefordította József Attila Tiszta szívvel című költeményét romani nyelvre, ami a ‘70-es évek végén a Nagyvilág című világirodalmi folyóiratban is megjelent. Ettől a sorsfordító pillanattól élete végéig folyamatosnak mondható az irodalmi jelenléte.

A Biblia egyes részeinek romani nyelvre fordításával nem csupán a nyelv presztízsét erősítette meg, hanem megkerülhetetlen, egyedülálló műfordítói teljesítményt is nyújtott.
Számos magyar költő, köztük József Attila, Radnóti Miklós, Weöres Sándor és mások költeményeinek romani nyelvű fordítása kötődik a nevéhez. Ezeket jórészt az Isten homorú arcán / Pel devlesko bango muj című kötetben gyűjtötte össze és tette közzé 1990-ben.

Choli Daróczi József beszélget a táborozó gyerekekkel a röjtökmuzsaji olvasótáborban, 1985. (Fotó: MTI/Matusz Károly)

Műfordítói munkássága bebizonyította a kételkedőknek, hogy a romani nyelv alkalmas a legmagasabb kulturális és spirituális tartalmak közvetítésére is. Bari Károly néprajzi gyűjtései és Choli műfordításai hatására a romani anyanyelvű értelmiségiek egy csoportja elkezdett foglalkozni a nyelv gondozásával, amely során létrejött egy olyan nyelvi korpusz (szótár, mesekönyvek, nyelvkönyvek), amelyek kiindulópontot jelentettek mindazok számára, akik a nyelvet szeretették volna megtanulni vagy „visszatanulni”.

Szépirodalmi munkássága

Choli Daróczi József az első olyan művészgeneráció tagja volt, akiknek lehetőségük volt írásaikat publikálni, kezdetben főként irodalmi folyóiratokban. Költészetében hangsúlyozta a cigány, illetve magyar-cigány kettős identitását, a kirekesztettség tapasztalatát, amelyet kemény társadalomkritikával és az önbecsülés kérdésének feszegetésével közelített meg.

Első önálló szerkesztésű kötete 1979-ben jelent meg Uzhe Jilesa, Tiszta szívvel címmel. A roma költők verseit tartalmazó Fekete korall és a Romane poetongi antologia / Cigány költők antológiája kiadványokban Choli szerkesztői, szerzői és fordítói feladatokat is végzett. Utolsó alkotásai már a rendszerváltás utáni kiábrándultságot tükrözik, visszatérő témája a politikai ígéretek kiüresedése, a cigányság kirekesztettsége, illetve a roma és nem roma értelmiség felelőssége.

Choli, a publicista

Az 1970-es években elinduló lassú, de rendkívül jelentős művészeti önszerveződés folyamata nem elválasztható a polgárjogi törekvések megjelenésétől és megnyilvánulásaitól. A cigány közösségek kulturális identitás-kifejezésének térnyerése magától értetődően eredményezte a polgárjogi mozgalom kialakulását. Ennek a folyamatnak Choli a politikával szemben gyanakvó és kritikus, mégis a lehetőségek szerint együttműködő résztvevője és aktív formálója volt.

Erre az időszakra így emlékezett vissza 2010-ben:

> **„Nem voltunk sokan! 1968-ban ismerkedtem meg Lakatos Menyhérttel, aki ugye Vésztőről, Békés megyéből jött Budapestre. Hasonló módon jött, mint én a korábbi felmenekülésemkor. Törvényszerű volt, hogy jelentkezett. Összeakadtunk. 1974-ben jött haza Amszterdamból Péli Tamás. Megjelentek cikkeink, írásaink, verseink. Amikor behívtak minket a pártközpontba, s mentünk azon a sok lépcsőn, Menyhért azt mondta nekem: Choli, lehet, hogy nem jövünk ki innen? Azt hittem, hogy ott összeesek, úgy megijedtem. Tudniillik tényleg megvolt a veszélye, pedig a világon semmit nem csináltunk, csak cigány értelmiségről beszéltünk, cigány irodalomról beszéltünk, cigány művészetekről beszéltünk. Igen ám, csakhogy az akkori politika nem ismerte ezt el, nem volt szabad ezt ismerni."**

Részt vett a mozgalom szempontjából meghatározó 1978-as Roma Világkongresszuson Genfben. Az erről szóló cikkében kiemeli, hogy külföldön is ismert az MSZMP Politikai Bizottságának 1979-es határozata, amelyben a bizottság etnikai csoportként hivatkozik a cigány közösségre az eddig jellemző társadalmi réteg meghatározással szemben.

A nemzetközi roma mozgalom további találkozóiról és a genfi találkozó céljairól az 177 - 180. oldalakon olvashattok többet.

Az 1970-es években megjelent cigány kultúrával foglalkozó sajtótermékek, közéleti-kulturális lapok megalapítása adott teret a cigány polgárjogi mozgalmat is meghatározó publicisztikáknak. Ezek közül először a Choli által szerkesztett Rom Som, majd a Romano Nyevipe, az MCKSZ (Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége) lapja jelent meg.

A Rom Som klubról és a folklór mozgalomra gyakorolt hatásáról az 101. oldalon írtunk bővebben.

Choli írásaiban és előadásaiban a roma közösség társadalmi helyzetének kritikus elemzésére vállalkozott, hangsúlyozva az oktatás, a kulturális önszerveződés és a nyelvi identitás jelentőségét. Költészete és publicisztikája egyaránt a roma emancipáció kulturális programjának része volt.

Nagy Gusztáv és Brém-Nagy Ferenc is kiemelte Choli éles, kritikus hangvételét, ami megkülönböztette a kortársaitól. Kritizálta a közösséget képviselő politikusok képességeit, tanulatlanságát, a pénz hatalmát, ugyanakkor, ha szükségét érezte, a mozgalom kiemelkedő alakjaival kapcsolatban is megfogalmazta ellenvéleményét. Munkái visszatérő eleme, hogy hiányolta a klasszikus tanultságot és az emberi tartást a közösség és a mozgalom képviselőiből. Rendkívül kritikus volt a roma mozgalom szervezettségével kapcsolatban is. Az okot a hagyományos közösségek felbomlására, a sorsközösség, a közös kapcsolódások meggyengülésére vezette vissza.

Újságírói munkáját egyfajta objektivitás és érzelmi távolságtartás jellemezte. Egyszerűen, érthetően, de végtelen nagy szókinccsel mutatott be helyzeteket, bonyolult folyamatokat.

Az elmúlt évtizedek tapasztalatai azt mutatják, hogy a cigány/roma közösségek kulturális mozgalma, valamint az írásbeliség és a digitális tartalmak megjelenése új lehetőségeket teremthet a nyelvi revitalizáció számára. A beás és a romani nyelv jövője ezért nem kizárólag nyelvészeti kérdés, hanem szorosan összefügg a cigány/roma közösségek társadalmi helyzetével, kulturális önszerveződésével és a kisebbségi jogok gyakorlati érvényesülésével is. A nyelvek fennmaradásának egyik legfontosabb feltétele, hogy beszélői értékként és a kulturális örökség részének tekintsék saját nyelvüket, tiszteljék és elfogadják közösségük nyelvi sokféleségét, és hogy a többségi társadalom is partneri viszonyban támogassa azok láthatóságát és társadalmi beágyazódását.

Tanári és ismeretterjesztő munkája

Choli pedagógusi tevékenysége kevésbé ismert a szélesebb nyilvánosság előtt, pedig az szorosan összekapcsolódott azzal a törekvésével, hogy a romani nyelv és a roma kultúra intézményes formában is jelen legyen az oktatásban és a tudományos párbeszédben.
1972-ben képesítés nélküli tanítóként került a frissen épült újpalotai László Gyula Gimnázium és Általános Iskolába, amelyet akkoriban csak „lila iskolaként” emlegettek.

> **„Choli hídépítő és jövőépítő is volt. Napjait kezdhette a gyerekek összeszedésével, mert a cigány szülők nehezteltek a gyermekeiket semmibe vevő iskolarendszerre, ahonnan egészen korán kibuktak maguk is. Megtapasztalták, hogy az iskolában szerezhető tudás nélkül kellett boldoguljanak, a maguk erejéből, a régi tudásokra alapozva.”**

(Daróczi Ágnes: Choli. Nekrológ a tegnap elhunyt Choli Daróczi Józsefről - részlet)

Pedagógusként elsősorban a romani nyelv tanításának és a roma kulturális önismeret fejlesztésének szentelte munkáját. Az 1980-as évektől kezdve aktívan részt vett a romani nyelv oktatási anyagainak kidolgozásában, valamint a roma fiatalok számára szervezett kulturális és nyelvi programokban. E törekvések egyik fontos eredménye volt az 1988-ban megjelent Zhanes romanes? „Beszélsz cigányul?" című nyelvkönyv, amelyet Feyér Leventével közösen jegyeznek. A kötet nyelvtani magyarázatokkal, párbeszédekkel és olvasmányokkal segíti a romani nyelv tanulását és oktatását, és mindemellett az első romani nyelvű tankönyvek közé tartozik Magyarországon.

Kulturális, nyelvpolitikai és társadalomkritikai hagyatéka

> **„Nem veszitek észre, gyerekek, hogy én ahányszor jövök, nagy szeretettel és boldogan jövök órára, mert jó veletek lenni. Rengeteg tanítványom volt már... 77 éves koromban még mindig tanítok, és huszonéves koromban kezdtem el. Minden volt diákomra szeretettel gondolok. Csodálatos érzés, ahogy mész az utcán:» Szervusz, Choli bácsi!«,» Csókolom, Choli bácsi!«. Akkora fizetés! Nem lehet pénzzel megmagyarázni."**
>
> (forrás: A Jezsuita Roma Szakkollégium búcsúja Choli Daróczi Józseftől, 2018. május 14.)

Choli Daróczi József mellszobra a Petőfi Műfordítói Szoborparkban, Kiskőrös, 2023. (Szobor és fotó: Kállai András)

Choli Daróczi József öröksége több egymással összefüggő területen fogható meg: az irodalomban, a romani nyelv fejlesztésében, a pedagógiában és a roma polgárjogi gondolkodás formálásában. Munkássága az egyéni alkotói teljesítményen túl egy szélesebb kulturális és társadalmi folyamat része is volt, amely a roma közösség önértelmezésének és önreprezentációjának megerősítését szolgálta.

Írói, műfordítói, tanári munkássága egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy a roma közösség a saját hangján, saját nyelven és saját értelmezési keretében jelenjen meg a magyar művészetben és közéletben.

Felhasznált irodalom és források

Choli Daróczi József: Isten homorú arcán. Versek, műfordítások magyar és cigány nyelven. Orpheusz Kiadó, 1990.

Choli Daróczi József: Cigány Világkongresszus '81. Napló. Vigilia, 46. évf., 10. sz., 1981.

Daróczi Ágnes: Choli. Nekrológ a tegnap elhunyt Choli Daróczi Józsefről. HVG, 2018. május 13. Elérhető: https://hvg.hu/velemeny/20180513_Daroczi_Agnes_Choli Letöltve: 2025.március 1.

A Jezsuita Roma Szakkollégium búcsúja Choli Daróczi Józseftől (2018. május 14.) https://www.facebook.com/photo?fbid=1942744485758850&set=a.494053206066301 Litera: Meghalt Choli Daróczi József. Litera, 2018. Elérhető: https://litera.hu/hirek/meghalt-choli-daroczi-jozsef.html Új Ember: Cigányok Mózese.

Új Ember, 2018. június 3. Mészáros Anikó: A cigány magyar irodalom (ki)alakulásáról. Híd. Irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat, 2016, 9. sz., 69–80. Elérhető: https://ujember.hu/ciganyok-mozese/ Letöltve: 2026. február 3.

Schein Gábor: A magyarországi cigány irodalom mint a magyar irodalomtörténet-írás rendszerszintű problémája. Irodalomtörténet, 105. évf., 2. sz., 2024, 193–195.

Tóth Norbert: A lovári nyelv „intézményesülése" a társadalmi innováció aspektusából. Különleges Bánásmód, 8. évf., 4. sz., 2022, 85–93.

Tonté Barbara: Interjú Brém-Nagy Ferenc íróval. Interjú, 2026. március 2.

Tonté Barbara: Interjú Nagy Gusztáv író-költővel. Interjú, 2026. február 27.

V. fejezet

Az átmenet és következményei: a rendszerváltás hatása a cigány/roma mozgalomra és az önszerveződés új irányai

Bevezető

A rendszerváltás a roma közösségek számára a politikai fordulaton túl egy mély és sokrétegű társadalmi-gazdasági átrendeződést is jelentett. Miközben a demokratikus átmenet a részvétel, a képviselet és a jogegyenlőség ígéretét hordozta, a piacgazdaságra való átállás, a keleti piacok összeomlása és a gazdasági szerkezetváltás következtében kibontakozó válság tömegek megélhetését lehetetlenítette el. Ennek hatásai a megfelelő oktatáshoz nem jutó roma közösségekben koncentráltan jelentek meg: a foglalkoztatottság drámai visszaesése gazdasági, társadalmi és közösségi szinten is új kihívásokat hozott felszínre.

Ez a fejezet azt a korszakot vizsgálja, amikor a lehetőségek és a korlátok egyszerre voltak jelen, és amikor a roma közösségeknek nemcsak alkalmazkodniuk kellett egy gyökeresen átalakuló gazdasági, társadalmi, politikai környezethez, hanem aktívan formálniuk is kellett azt – gyakran intézményi támogatás nélkül.

A politikai részvétel lehetőségének megnyílása új reményeket ébresztett a formálódó roma mozgalomban: a nyolcvanas évek végének szerveződései és szereplői a demokratikus intézményrendszerben látták annak esélyét, hogy a roma közösségek végre saját hangon, saját érdekeiket képviselve jelenjenek meg. Ugyanakkor a képviselet tényleges tere szűknek bizonyult. A parlamenti jelenlét – még ha szimbolikusan fontos is volt – nem járt együtt valódi befolyással, és az is hamar láthatóvá vált, hogy az aktivista tapasztalat és követelések nehezen illeszthetők be a pártpolitikai logikákba.

Ezzel párhuzamosan a kormányzati intézkedések ellentmondó, kétarcú mintázatot mutattak. Az átmenet első időszakában az átgondolatlanság, később inkább a visszafogottság, sőt a korlátozás logikája érvényesült. A jogalkotás mintha érzékelte volna a roma közösségek helyzetének súlyát, mégsem születtek olyan célzott beavatkozások, amelyek érdemi strukturális változást hozhattak volna. A célzott politikai intézkedések hiánya azt eredményezte, hogy bár formálisan bővült a jogi keret, ez nem járt együtt a roma közösségeket érintő nehézségek kezeléséhez szükséges intézményi és szakpolitikai eszközök kiépítésével.

A keletkező űrt egyre növekvő számban a roma közösségek által alapított és vezetett civil szervezetek próbálták betölteni, új típusú közösségi és szolgáltatási gyakorlatokat hozva a jogvédelem, az érdekképviselet és az önszerveződés területén. A kilencvenes évek elején ezzel párhuzamosan formálódott a kisebbségi önkormányzati intézményrendszer is, amely azonban már a kezdetektől magán viselte a kapacitás és forráshiány, a strukturális korlátok és a politikai kiszolgáltatottság jegyeit, és ez a feszültség hamar tartós működési problémákhoz és függőségi viszonyok kialakulásához vezetett.

Ez a fejezet politikai, jogi és roma mozgalmi nézőpontból segít jobban megérteni, hogy:

- hogyan alakult át a magyar politikai, jogi és intézményrendszer az 1990-es évek elején,
- milyen lehetőségei és korlátai voltak a roma politikai képviseletnek,
- miért maradtak a jogszabályi változások sok esetben hatástalanok a roma közösségek mindennapi életének és kihívásainak szintjén,
- milyen strukturális problémák jellemezték a roma kisebbségi intézményrendszer kialakulását és működését, és ezek miért léptek fel.

Dr. Rontó Renáta – Dr. Suha Nikolett – Dr. Tordai Edina:

A rendszerváltás politikai és jogi kontextusa (1989–1994)

A rendszerváltás olyan békés intézményes politikai átalakulás, melynek eredményeképpen a diktatórikus rendszer demokráciává alakul át. Ez a folyamat Magyarországon 1990 tavaszáig az alkotmányosság, a politikai intézményrendszer és a jogállamiság terén zajlott le, a privatizáció és a piacgazdaság intézményrendszerének kialakulása azonban még csak ekkor kezdődött el.

Tüntetés a TV-székház előtt, Budapest, 1989. augusztus. (Fotó: MTI/Varga László)

A rendszerváltás politikai és gazdasági átalakulásában meghatározó szerepet játszott a demokratikusan működő Országgyűlés új működési kereteinek kialakítása. Ennek előkészítése már a rendszerváltás előtt megkezdődött, amikor napirendre került a parlament működési rendjének újraszabályozása, valamint az alkotmány módosításának szükségessége.

Az alkotmányos átmenet egyik legfontosabb lépése az Alkotmány módosításáról szóló 1989. évi XXXI. törvény volt, amely az 1949. évi XX. törvényben rögzített, szocialista államberendezkedést demokratikus és jogállami berendezkedéssé alakította át. A törvényt 1989. október 23-án hirdették ki. Az új alkotmányos keretek rögzítették a parlamenti demokrácia, a többpártrendszer, a piacgazdaság és a demokratikus jogállamiság alapvető feltételeit, valamint újraszabályozták az állami szervek működését. Létrejött többek között a köztársasági elnöki intézmény és az Alkotmánybíróság, az 1989–1990-ben elfogadott törvények pedig megalapozták a demokratikus jogállami berendezkedést. A később, 1994-ig elfogadott jogszabályok tovább formálták és megszilárdították a demokratikus jogállami működéshez szükséges intézményi és jogi kereteket.

A rendszerváltás során nemcsak a demokrácia alapintézményeinek újratervezése zajlott, hanem a kisebbségek helyzetének kérdése is fokozatosan napirendre került. A cigány/roma közösségek helyzetének rendezését célzó egyeztetések során felmerült ugyan, hogy nemzetiségként határozzák meg őket, végül azonban az etnikai kisebbség megnevezés maradt érvényben. Több korabeli tudósítás számolt be arról, hogy szükségessé vált a roma népesség helyzetének javítása. Ezzel egyidejűleg bel- és külpolitikai szinten is megjelent a nemzetiségek, kisebbségek ügyeinek tárgyalása. Kérdésként is felmerült, hogy hogyan valósuljon meg a nemzetiségi képviselet a parlament falain belül, miképpen láthassa el feladatát egy adott közösség képviselője, a közösségi érdekek érvényesítése érdekében. Az ezidőben kezdődő párbeszéd egészen 1993-ig elhúzódott, amikor is megalkották a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvényt (a továbbiakban 1993-as kisebbségi törvény). A törvénynek fontos jogpolitikai célja volt az is, hogy a magyar állam kisebbségvédelmi szabályozása példaként szolgáljon a szomszédos államok számára, és ezzel erősítse a határon túli magyar közösségek jogainak képviseletét. Ebből következően a törvény elsősorban a kisebbségi jogok közjogi és intézményi kereteit rendezte, a mindennapi diszkrimináció strukturális problémáira nem adott közvetlen választ.

A történelmi pártok közé tartozott a Független Kisgazdapárt (FKGP), a Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP), a Magyar Néppárt (MNP) és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP). Legfőbb jellemzőjük az volt, hogy történelmi múlttal rendelkeztek, ugyanis az 1948–49-es kommunista hatalomátvétel előtt tettek szert politikai jelentőségre. 1990-ben a történelmi pártok együttesen a szavazatok mintegy egyötödét szerezték meg, míg 1994-ben körülbelül egyhatodát.

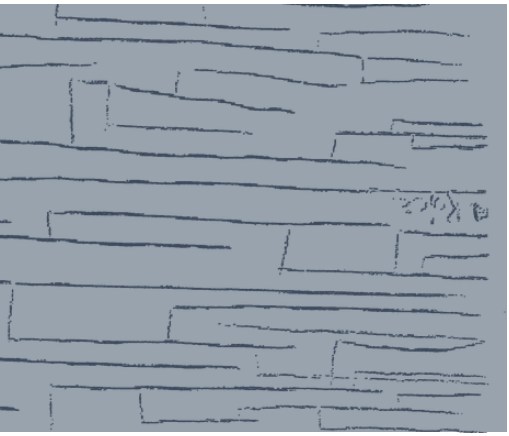

Az új pártok közé tartoztak a nyolcvanas évek végén az értelmiség csoportjaiból formálódó politikai közösségek, úgy mint a Magyar Demokrata Fórum (MDF), a Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz) és a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ). E pártok közül kerültek ki az országgyűlés legerősebb képviselőcsoportjai. Az MDF és az SZDSZ 1990-ben a mandátumok kétharmadát szerezte meg.

Az utolsó, harmadik csoportot a Magyar Kommunista Párt utódpártjai alkották. Ezek a régi rendszer uralkodó szerveződései voltak: a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) és a Magyar Szocialista Párt (MSZP). Az MSZMP perifériára szorult, míg az MSZP az első szabad választáson a negyedik legnagyobb pártként jutott be a parlamentbe, az 1994-es választásokat pedig megnyerte.

1989 folyamán az új választási rendszer szabályai leginkább az aktuális politikai érdekek mentén alakultak. 1989. március 22-én megalakult a Magyar Ellenzéki Kerekasztal, amelynek legfőbb feladata a békés átmenet feltételeinek megteremtése és a választások szabályozásának elősegítése volt. A Kerekasztal az arányos és a többségi képviselet ötvözését célzó választási rendszert javasolta. Az országot egyéni választókerületekre osztották, minden választókerületből egy képviselő juthatott a parlamentbe. A listás választásokat a 19 megyét és a fővárost magában foglaló kerületi választókerületekben tervezték. A megmaradt szavazatokat a listák között kívánták elosztani, annak érdekében, hogy a leadott szavazatok ne vesszenek el. Ez a rendszer arányosságot és egyensúlyt teremtett, ugyanakkor elsősorban a nagyobb pártoknak kedvezett.

Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1989. évi XXXIV. törvény alapján a parlament 386 képviselőt számlált, akiknek a többségét egyéni választókerületekben választották meg (176 fő), emellett jelentős szerepet kaptak a területi listákról (152 fő), valamint az országos listáról bekerültek is (58 fő). A töredékszavazatok tovább növelhették az egyes pártok mandátumainak számát.

A roma képviselet megjelenése az első szabadon választott parlamentben

A roma közösségek érdekképviseletének intézményesülése már az államszocializmus utolsó éveiben is megjelent. Ennek része volt az Országos Cigány Tanács (OCT), valamint azok a mozgalmi törekvések, amelyek a roma kulturális és közéleti jelenlétet szervezeti formába próbálták terelni a politikai felügyelet és a „fentről engedett” mozgástér szűkös keretei között. Ez a fajta intézményesülés már akkoriban is vitákat generált. Voltak, akik a kompromisszumos intézményépítésben látták a fennmaradás és láthatóság esélyét, míg mások – a rendszerváltáskori mozgalmi szereplők közül is sokan – átláthatóbb, elszámoltathatóbb és valóban autonóm érdekképviseletet követeltek.

A rendszerváltás idején létrejött roma pártok és politikai kezdeményezések hátterében a roma értelmiség megerősödése és közéleti megjelenése állt. Ez a folyamat két, egymással részben párhuzamos szerveződési formában bontakozott ki: egyrészt a pártállami keretek között, felülről ösztönzött kezdeményezésekben, másrészt az alulról építkező, önszerveződő roma mozgalmakban. Bár e két irány eltérő politikai és intézményi feltételek között működött, mindkettőben meghatározó szerepet játszottak a roma értelmiségiek, akik az 1980-as évek második felétől egyre tudatosabban keresték a közéleti és politikai részvétel lehetőségeit. Osztojkán Béla Verőviszonyok - Roma politikatörténet avagy: folytassa. PHRALIPE! című elemzésében Daróczi Ágnes beszédét idézi a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének 1986. június 12-én tartott alakuló üléséről. Daróczi Ágnes több olyan kérdést emel ki, amelyekre a roma társadalom gondolkodóinak választ kell találniuk. Ezek a kérdések elsősorban két témakörre térnek ki: egyrészt a roma közösségen belüli konfliktusok és csatározások lehetséges okaira, másrészt egy egységes szövetség létrehozásának szükségességére.

A beszéd egyik legfontosabb üzenete az, hogy a romáknak elengedhetetlen az intézményesített érdekképviselet. Mint fogalmaz: „Ki tesz azért, hogy a jogrend a cigányok védelmére is működjön az előítéletekkel szemben, mikor felmérések bizonyítják, hogy közel 300 ezer magyar állampolgár kiirtásával oldaná meg a cigánykérdést, és a magyar lakosság háromnegyed része nem ülne cigány mellé a buszon?” Daróczi ezt követően kitért az oktatás helyzetére, valamint azoknak a településeknek a helyzetére is, ahol a roma lakosság képviselete nem megoldott.

Osztojkán Béla: Verőviszonyok. Roma politikatörténet avagy: folytassa, Phralipe!

Az első roma pártok megjelenése a közösség formális érdekképviseletének igényéből fakadt, mind helyi, mind országos szinten.

A rendszerváltás időszakában több ilyen párt is létrejött Magyarországon, például a Magyar Cigányok Igazság Pártja, a Magyarországi Cigányok Szociáldemokrata Pártja, valamint az Élet Pártja is.

Szabadság.

Egyenlőség.

Phralipe.

Dobos Balázs összesen 29 roma pártot azonosított, amelyek közül 20 esetben a megalakulás ideje 1989-re vagy 1990-re datálható. Bár a rendszerváltás után érzékelhetően megindult a roma politikai önszerveződés, ezek a pártok nem tudtak érdemben versenyezni a nagy pártokkal, így parlamenti képviseletet nem szereztek.

A Miskolci Gettóellenes Ideiglenes Bizottság

A roma polgárjogi mozgalom szervezettségének közvetlen előzménye az 1989. február 2-án megalakult Gettóellenes Ideiglenes Bizottság volt, amely a miskolci városvezetés diszkriminatív lakhatási intézkedésére adott válaszul jött létre. A tanács ugyanis a rossz lakáskörülmények között élő roma családok kitelepítését tervezte a város peremére. A tiltakozásban meghatározó szerepet vállalt Horváth Aladár, aki az érintett családokkal és más támogatókkal együtt nyilvános üggyé tette a miskolci tervet.

A gettóellenes ellenállás jelentősége nemcsak abban állt, hogy fellépett a lakhatási kiszorítás ellen, hanem abban is, hogy megmutatta, a roma közösségeket érintő lakhatási kérdés nem pusztán szociálpolitikai probléma, hanem jogegyenlőségi, állampolgári jogi szempontból is fontos ügy.

Ez a küzdelem tehát a roma polgárjogi szerveződések egyik előzményének, illetve fontos momentumának tekinthető. Horváth Aladár későbbi közéleti munkája – a Phralipében, az Országgyűlésben, a Roma Parlamentben, majd a Roma Polgárjogi Alapítványban – ennek a mozgalmi iránynak a folytatásaként is értelmezhető.

A Phralipe Független Cigány Szervezetet 1989. április 14-én alapították Horváth Aladár kezdeményezésére az ELTE Esztétika Tanszékén. Az alapító nyilatkozatot Révész Sándor, Zsigó Jenő, Lázár Guy, Osztojkán Béla, valamint Bársony János fogalmazta meg. A szervezet létrejöttének gondolata egy baráti beszélgetés során merült fel, amelyet Horváth Aladár, Osztojkán Béla és Szőke Judit folytattak. Az elképzelést Daróczi Ágnes és Bársony János is támogatta.

A Gettóellenes Ideiglenes Bizottság első ülésén: Ladányi János, Szegedi Dezső, Diósi György, Horváth Mária és Osztojkán Béla. (Fotó: Bódi László; forrás: Horváth Aladár: Indulás – a roma polgárjogi mozgalom személyes története 1.)

„A szervezet kimondta, független a magyar államtól és a hatalom által életre hívott ál-cigány szervezetektől is. Élesen elítéli a rezsim cigánypolitikáját. A Phralipe civil társadalmi szervezet, melyet szabad polgárok hívtak létre, melynek alkotmányos joga részt venni a hatalom társadalmi ellenőrzésében, vagyis nem fordítva demokratikus: nem az állam hozta létre a hamis, látszólagos „közmegegyezés" érdekében a saját politikáinak legitimálására, ahogy történt ez az államszocializmus alatt, a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, az Országos Cigánytanács és aktuálisan az MCDSZ esetében. Demokratikus szervezetként kizárólag tagjainak érdekeit és akaratát képviseli, nem hazudja azt, hogy a magyarországi cigányság egészét reprezentálja, de fellép mindenfajta kisajátítási törekvéssel szemben."

Horváth 2017. 100.

A szervezet alapítói elkötelezettek voltak abban, hogy csak olyan szervezetekkel kívánnak együttműködni, amelyek elítélik a hatalom "cigánypolitikáját", és szakítanak a Hazafias Népfront, illetve a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) eszméivel.

A Phralipe Független Cigány Szervezet tevékenysége nemcsak a szűken vett kisebbségi ügyekre fókuszált, már megalakulása után röviddel bekapcsolódott a demokratikus átmenet országos jelentőségű politikai folyamataiba. Részt vett az 1989. november 26-án tartott „négyigenes" népszavazás kampányában is. Ez a szerepvállalás a roma mozgalomtörténet szempontjából azért jelentős, mert megmutatja, hogy a szervezet nemcsak autonóm roma érdekképviseletként lépett fel, hanem képes volt a roma közösségeket a rendszerváltás közpolitikai kérdéseiben is megszólítani és mozgósítani.

A Phralipe 1989 novemberében elfogadta Cigánypolitikai tézisek elnevezésű programját. Ezt 1990 tavaszán megküldték az összes, a választásokon elindult politikai pártnak. Horváth Aladár beszámolója szerint egyetlen párt sem válaszolt, kivéve a Szabad Demokraták Szövetségét (SZDSZ), amely meghívta a szervezet delegációját a IX. kerületi Ráday utcai pártirodájába.

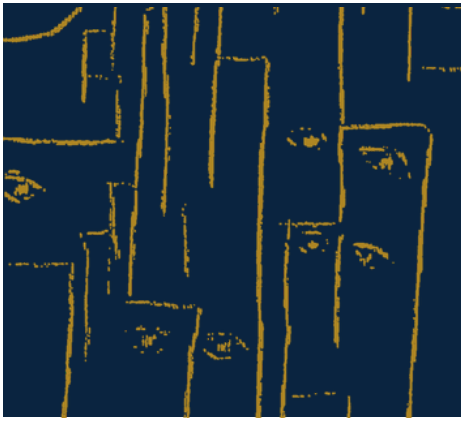

A delegáció tagjai Daróczi Ágnes, Havas Gábor, Osztojkán Béla, Zsigó Jenő és Horváth Aladár voltak, míg az SZDSZ részéről Magyar Bálint, Hodosán Róza és Mécs Imre fogadta őket. Az SZDSZ mind a budapesti, mind az országos listán két-két helyet ajánlott fel a Phralipe számára, a négy jelöltből végül ketten, Hága Antónia és Horváth Aladár kaptak és fogadtak el mandátumot.

Az első szabad választások békésen zajlottak Magyarországon. A választásra jogosultak 65,11%-a vett részt az első fordulóban, míg a második fordulóban 45,54%. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint ekkor a romák száma hozzávetőlegesen 142-143 ezer fő volt, de tényleges számuk ennél magasabb is lehetett.

Viszont arra vonatkozóan, hogy a választásra jogosult romák közül hányan járultak az urnákhoz, nem áll rendelkezésre megfelelő adat. Összességében a választójogi törvény legfontosabb eredménye, hogy az ország parlamentáris köztársasággá alakult át. A parlamentbe a pártok törvényes választásokon keresztül juthattak be, és olyan kormány alakulhatott meg, amely a parlamentnek felelős. A választások következtében a régi képviselők 95%-a kicserélődött.

Mindezek eredményeképpen az 1990-es, első szabad választásokon két roma származású képviselő is bekerült az országgyűlésbe, az SZDSZ színeiben. Az Országgyűlés 1990. május 2-án tartotta alakuló ülését. Hága Antónia az Országgyűlés Oktatási, ifjúsági és sport bizottságában, míg Horváth Aladár az Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságban is feladatot vállalt.

A parlamentnek volt egy további roma származású tagja is, Péli Tamás, aki képzőművészként a roma közélet egyik fontos alakja volt. Péli 1992. június 15-én került be az Országgyűlésbe az MSZP listájáról egy elhunyt képviselő helyére. Parlamenti munkáját 1992. október 13. és 1994. június 27. között a Szociális, családvédelmi és egészségügyi bizottságban, majd 1994. június 28-tól az Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságban végezte. Az 1994-es választáson ismét mandátumot szerzett, második képviselői mandátumát azonban 1994 novemberében bekövetkezett halála miatt már nem tudta kitölteni.

PÉLI A KÉPVISELŐ

Az MSZP szombaton döntött a Nagy Attila halálával megüresedett országgyűlési mandátum sorsáról. Az új szocialista honatya a negyvennégy éves cigány festőművész, Péli Tamás lett. Lapunknak elmondta: kisebbség- és polgárjogi harcosként azt tapasztalta, hogy az elmúlt húsz évben kialakuló és polgárosodó középosztályt az utóbbi két évben súlyos csapások érték. A polgárosodás fellendítéséért kíván harcolni a Parlamentben és cigányként minden kisebbségkérdéssel foglalkozni szeretne.

A kisebbségügyek szószólója lesz a szocialista frakcióban: azért az MSZP-ben, mert innen várja a számára alapvető fontosságú szociális érzékenységet. Péli Tamás szerint egy igazán működőképes demokráciát a minoritással történő bánásmódja jellemez. Az újdonsült baloldali honatya nem tagja az MSZP-nek, de elgondolkozik azon, hogy belépjen-e a pártba.

SZ. P.

Az Amaro Drom 1992. évi 13. számában. (Sz. P.: „Péli a képviselő")

Roma Parlament (RP)

1990. december 11-én Horváth Aladár napirend előtti felszólalásában tájékoztatta az Országgyűlést, hogy megalakult a romák érdekegyeztető fóruma, a Roma Parlament.

„A Roma Parlament nem párt, és nem szolgálhat pártérdekeket, kizárólag az alapító szervezetek és az általuk képviselt magyarországi romák érdekeinek védelmében lép fel, összhangban a Magyar Köztársaság Alkotmányával és törvényeivel. A Roma Parlamentbe tömörült szervezetek egységes álláspontja szerint a magyarországi cigányságnak alkotmányosan biztosítani kell a nemzetiségi kisebbségi jogokat, a kulturális és politikai autonómia feltételeit, az országos és helyi kisebbségi önkormányzatok felállításának anyagi garanciáit. A feladatok megvalósítása átgondolt program kidolgozását igényli a cigány kisebbség polgárosodásának, rehabilitációjának megoldására. Ehhez nemzeti közmegegyezést kell teremteni."

(Horváth Aladár: Országgyűlési Napló, 1990. december 11. őszi ülésszak 24. ülésnap)

Horváth Aladár kiemelte, hogy a Roma Parlament a magyarországi romák védelme érdekében alakult meg – pártpolitikától függetlenül. Hangsúlyozta továbbá a közmegegyezés jelentőségét, és jelezte, hogy támogatják azokat a diplomáciai törekvéseket, amelyek a kisebbségi jogok nemzetközi chartájának létrehozására irányulnak. Szorgalmazta a kisebbségi törvény mihamarabbi megalkotását, valamint a kisebbségi intézmények létrehozását és költségvetésben való támogatásukat.

A parlamenti bejelentés előtt a korabeli napilapok is tudósítottak a Roma Parlament megalakulásáról a Délmagyarország című politikai napilap szerint: „Történelmi szükségszerűség, hogy a romaszervezetek lerázzák magukról a politikai manipulációkkal rájuk kényszerített »ellencigány szervezeti« státuszt, és felismerjék a kollektív politikai cselekvés szükségességét.” (Délmagyarország, 80. évfolyam, 309. szám, 1990. december 7.)

A kezdetben nyolc szervezetet tömörítő RP 1992-re már 37, 1993-ra pedig több mint 200 civil szervezeti tagot számlált. Az 1994-es választások közeledtével egyre inkább érzékelhetővé vált az érdekegyeztető szerveződés kormányzó pártok érdekei mentén való kettészakadása. A készülőben lévő kisebbségi törvénytervezetet a Kisebbségi Kerekasztal, valamint a Roma Parlament is véleményezte, és javaslataikat is megfogalmazták. Horváth Aladár 1993-as parlamenti felszólalásában megjegyezte, hogy a törvénytervezet aktuális állapotában az önkormányzatokat a civil szervezeteknél is kiszolgáltatottabb, ellenőrizhetőbb, valamint befolyásolhatóbb pozícióba hozná. Kérte a kormányzat együttműködését a Roma Parlamenttel, annak érdekében, hogy megismerjék a kisebbségek akaratát. A kisebbségi törvényt az Országgyűlés nem sokkal ezután elfogadta, 1994-től pedig hatályba lépett.

A Roma Parlament eredetileg polgárjogi szervezetként jött létre, és napjainkban is folytatja munkáját ezen a területen civil szervezetként. Az évek során azonban tevékenysége kibővült: a polgárjogi munka mellett egyéb, a roma közösségek szempontjából fontos szakmai feladatokat is ellát, többek között a Bura Galéria és a Solt Ottília Alapítvány létrehozásával.

Roma képviselők az Országházban

Már a 1980-as évek második felében érzékelhetővé vált, hogy a politikai változás új szereplők számára újfajta részvételi lehetőséget biztosít. A roma mozgalmi szereplők – különösen a 70-es és 80-as években aktiválódott önszerveződések – tudatosan készültek a politikai részvételre. A Phralipe Független Cigány Szervezet állandó teret biztosított a roma értelmiségiek találkozóinak, vitáinak, hálózatosodásának. Ezen alkalmak során a résztvevők az érdekérvényesítés eszközeit keresték.

A roma mozgalom egyik sikereként is értelmezhető, hogy az első szabadon választott Országgyűlésben roma származású képviselők is helyet kaptak. Ugyanakkor ez a jelenlét nemcsak lehetőséget, hanem kihívásokat is jelentett. Az Országgyűlésben megjelenő roma képviselet mozgástere és határai jól kirajzolódnak Hága Antónia és Horváth Aladár parlamenti pályáján keresztül. Képviselői munkájuk során egyszerre kellett alkalmazkodniuk a parlamenti működés intézményi kereteihez, reagálniuk a rendszerváltással felszínre kerülő társadalmi problémákra, és képviselniük a roma közösségek érdekeit. Éppen ezért pályájuk nemcsak személyes politikai életút, hanem annak is fontos lenyomata, hogy milyen lehetőségei és korlátai voltak a roma érdekképviseletnek a demokratikus átmenet első időszakában.

Megkérdezem Önt is

– Beszélgetés Hága Antónia országgyűlési képviselővel –

Interjú Hága Antóniával az Amaro Drom 1992. évi 24. számában. (Osztojkán Béla: „Megkérdeztem Önt is: Beszélgetés Hága Antónia országgyűlési képviselővel”)

Hága Antónia pedagógusból vált képviselővé. Debrecenben, a Phralipe tagjainak vidéki látogatása során került kapcsolatba a szervezettel, akik meghívták előbb a szervezetbe, majd meggyőzték, hogy induljon jelöltként a választásokon. Ő volt az egyedüli, aki két cikluson át (1990–1994 és 1994–1998 között) képviselte a romák politikai érdekeit, 1993-tól a Kulturális és oktatási, valamint az Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságban is tag volt. Képviselőként a bizottsági munkán túl törvényjavaslatokat kezdeményezett; Derdák Tiborral és a későbbi első intézményigazgató Bogdán Jánossal közösen megszervezte a Gandhi Gimnázium megalapítását, roma művészeti fesztivált szervezett, ösztöndíjprogramot kezdeményezett roma tanulóknak, oktatási alapítványt hozott létre. Míg az első ciklust a politikusi feladatokhoz és játszmákhoz való igazodás nehézségei ellenére sikerrel vette, a második négy évben egyedüli roma képviselőként az akkor már kormányon lévő SZDSZ megváltozott politikai céljai miatt nem tudott komolyabb eredményeket elérni.

Hága Antónia Parlamenti Adatlapja

Horváth Aladár 1990–1993 között munkálkodott képviselőként, aktivista identitással és értékekkel jelent meg a parlamentben: a mozgalmi hátteret akarta átvinni a nagypolitikai színtérre, de a képviselői szerep és az intézményes keretek között nehézségekkel találkozott. Magát a kisebbségi törvényt javaslataival és a Kisebbségi Kerekasztal életre hívásával támogatta, ám megszavazását ellenezte, mert annak végleges tartalmával nem értett egyet. Ennek következtében kapcsolata megromlott az SZDSZ-szel, majd elhagyta posztját. Az 1994-es választásokon függetlenként indult, de nem jutott mandátumhoz. Munkáját az 1991-ben megalakult Roma Parlament ernyőszervezetben folytatta.

Az esélyek megnyíltak: a demokratikus választások és a politikai pluralizmus lehetővé tették a roma részvételt, de a lehetőségek nem automatikusan jelentettek teljes érvényesülést.

A roma képviselőknek egyszerre kellett megfelelniük saját közösségük elvárásainak, jelölő pártjuk iránymutatásainak és céljainak és a parlamenti munkarendnek, amelyek sok esetben egymással ellentétesek voltak.

Beszélgetés Horváth Aladárral

Roma Parlament elnökével

Az új Országgyűlés első éve – roma szemmel

Interjú Horváth Aladárral az Amaro Drom 1991. évi 1. számában. (Lovas Zoltán: „Beszélgetés Horváth Aladárral az új Országgyűlésről")

A roma képviselők egyenként is különböző stílust és célokat képviseltek, ami önmagában is fontos tanulság. Hága Antónia nőként és romaként egyedülálló helyzetben volt. Elmondása szerint gyakran érezte magát magányosnak az Országgyűlésben a vele szemben támasztott irreális elvárások miatt. Az ő tapasztalata szerint a mozgalmi célok (például a vidéki roma közösségek bevonása) nem feltétlenül tudtak átkerülni a parlamenti munkába: a Phralipe ugyan helyzetbe került a parlamenti kapcsolatok révén, de nem tudta a közösség érdekeit a törvényhozás szintjén érvényesíteni.

Az első szabad választások és a roma képviselet megjelenése tehát fontos mérföldkövek voltak, de a többségi képviselők roma közösségekkel kapcsolatos szerepvállalása abban merült ki, hogy a roma képviselők által kezdeményezett javaslatokat megszavazták-e vagy sem. Együttműködés és kölcsönös felelősségvállalás helyett a politikai kontroll jellemezte az 1990–1998 közötti időszakot.

Az említett két roma képviselő munkája részben úttörő volt – a parlamenti jelenlét, a jogszabályalkotási, kulturális és oktatási kezdeményezések megjelenése révén –, de nem tudták egy csapásra felszámolni az évtizedeken át felhalmozódott intézményi és strukturális hátrányokat, elnyomást, társadalmi megítélést. A következő alfejezetekben azt vizsgáljuk majd, milyen jogi és intézményi változások kísérték ezt a politikai részvételt, és hogyan formálták a roma közösségek helyzetét – a politikai képviselet meglététől függetlenül - Magyarországon.

Új törvények, régi egyenlőtlenségek: a roma közösséget, mint nemzeti és etnikai kisebbséget érintő jogalkotási mérföldkövek

A nemzetiségi kerekasztal szerepe a törvényhozásban

A Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Kerekasztalát 1991. január 30-án azzal a céllal hozták létre, hogy a hazai kisebbségeket egységbe tömörítse, és együttesen megfogalmazzák az alapvető célkitűzéseiket. A Kerekasztal munkacsoportjában 1993-tól a 13 őshonos kisebbség (bolgár, cigány, görög, horvát, lengyel, német, örmény, román, ruszin, szerb, szlovák, szlovén és ukrán) delegáltjai ültek. A Kerekasztal maga alakította ki szervezeti és működési rendjét, megvitatta a számára megküldött nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényjavaslatot, és saját törvénytervezetet is kidolgozott. A Kerekasztal mellett az 1990. augusztus 30-án létrejött Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal (NEKH) is kidolgozott egy saját tervezetet. A NEKH az egyeztetések során azt javasolta, hogy a felek közös törvénytervezet állítsanak össze.

Mindkét törvénytervezet az önazonosság szabadságának elvével, a beolvasztás tilalmával, az önkormányzatiság szükségességével, az egyéni és közösségi jogok biztosításával és azok védelmének elvével, valamint pénzügyi terv létrehozásával foglalkozott, de a Kerekasztal tervezetének középpontjában az önkormányzatok létrehozása állt.

1991 szeptemberére sikerült konszenzusos javaslatot kidolgozni, a hatpárti egyeztetések nyomán azonban a törvénytervezet módosult, és a kikényszeríthető jogok helyett kívánalmakat és lehetőségeket fogalmazott meg.

Az Országgyűlés 1993. július 7-én 96,5%-os többséggel elfogadta a javaslatot, amelyre a két roma képviselő, Hága Antónia és Horváth Aladár nemmel szavazott. Horváth Aladár már a törvénytervezet általános vitájában, 1993. április 14-i felszólalásában is hangsúlyozta a szabályozás roma közösség szempontjából meghatározó jelentőségét.

„Ez a törvény azért nagy távlatait nézve, és egyáltalán alkalmazhatóságát nézve, a cigányságra vonatkozóan határozhat meg kereteket, tehát főként a legnagyobb magyarországi etnikumra, a magyarországi cigányságra kell építeni – vagy kellene építeni –, mert a számukra biztosított jogok minden egyes magyarországi kisebbség számára elérhetőek. Fordítva ugyanez már nem igaz."

Dr. Kállai Ernő, roma származású jogász és 2007-2011 között a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa, értelmezése szerint a döntés szinte előrevetítette azokat a nehézségeket, amelyeket az elemzők a „felpuhított" jogi szabályozásból vezetnek le.

A bolgár nemzetiségű Doncsev Toso ellenben úgy vélte, hogy az Országgyűlés által elfogadott 1993-as kisebbségi törvény a választások után is a kisebbségi szervezetek támogatását élvezte, az alapelvek megtartásának okán. A Kerekasztal hatására az országos önkormányzatok feladat- és hatáskörének bővítésén felül elérték, hogy biztosítsák az ehhez szükséges pénzügyi alapokat.

A normaszöveg a Kerekasztal és a hatpárti egyeztetés kompromisszumaként jöhetett létre, amely lehetőségként, keretként, kiindulási pontként értelmezhető.

Doncsev felvetette, hogy nem lehetett mind a 13 nemzetiség számára minden területen megfelelő és kielégítő törvényt alkotni. Viszont az azonos érdekeket, amelyekben a nemzetiségek érintettek, a törvény tételesen is rögzítette.

A Kerekasztal együttműködésére már nem számítottak a további módosítások során, ami a felbomlását is eredményezte. 2007. szeptember 13-án a kisebbségi ombudsman, Kállai Ernő javaslatára újra létrehozták a Kisebbségi Kerekasztalt, és kísérletet tettek a munkájának újraindítására. A Kisebbségi Kerekasztal 2011-ig működött.

A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló az 1993. évi LXXVII. törvény

Az 1993-as kisebbségi törvény történelmi lépésnek számított. A törvény mind a tizenhárom, Magyarország területén élő nemzeti és etnikai kisebbséget elismerte, köztük a romákat (akkori szövegezés szerint cigányokat) is, és megteremtette a kisebbségi önkormányzati rendszer alapját. Magyarország ezzel a törvénnyel a régió egyik leginkább előremutató kisebbségvédelmi jogszabályát fogadta el. A megalkotás háttere azonban – ahogy fentebb már utaltunk rá – nem elsődlegesen a magyarországi kisebbségek védelmére irányult, hanem azt szerette volna elérni vele a jogalkotó, hogy azok az államok (elsősorban Szlovákia, Románia, Szlovénia, Horvátország, Ukrajna), amelyeknek a területén határon túli magyarok élnek, a viszonosság elve alapján védelemben részesítsék a magyar kisebbséget.

A törvény célja az volt, hogy a közösségek kulturális önrendelkezési jogot kapjanak, és önállóan ápolhassák nyelvüket, hagyományaikat, óvhassák identitásukat. Ám míg a legtöbb kisebbség esetében ez egyoldalúan a kulturális önszerveződés irányába mutatott, a roma közösségekben a valóság másként alakult. A több évtizedes társadalmi hátrányok, a mélyszegénység, az oktatási és munkaerőpiaci kirekesztettség kezelése és megszüntetése súlyos elvárásként nehezedett a frissen létrejövő kisebbségi önkormányzati rendszerre.

A kisebbségi önkormányzatok megalakításánál a képviselők megválasztásának jogát nem kötötték a közösséghez tartozás bizonyításához. A képviselők megválasztásában így a teljes település lakossága részt vehetett, ami azt eredményezte, hogy sok helyen nem kizárólag a roma közösség tagjai döntöttek a roma önkormányzati képviselők megválasztásáról, ezzel sérült a közösség autonómiához való joga.

További problémát jelentett a helyi kisebbségi önkormányzatok pénzügyi és működési függése. Önálló költségvetésük elenyésző volt, önálló irodával, épülettel nem rendelkeztek, működésük pedig a helyi önkormányzattal való együttműködés hatékonyságától vált függővé.

A jogszabály tehát elvileg az önrendelkezést szolgálta, gyakorlatilag viszont függőségi viszonyokat konzervált. Az Országos Cigány Önkormányzat (OCÖ) sem tudott elsősorban kulturális feladatokra koncentrálni: működése fokozatosan az érdekvédelem, a szociális és munkaerőpiaci kérdések felé tolódott el, majd hamarosan korrumpálódni kezdett, megvesztegethetővé vált.

A kisebbségi önkormányzati rendszer országos és helyi működtetése a gyakorlatban olyan tudást és erőforrásokat feltételezett, amelyek nem voltak automatikusan adottak: jogi és közigazgatási jártasságot, gazdálkodási ismereteket, intézményi tárgyalóképességet, valamint megfelelő kapcsolati tőkét és a döntéshozók általi elismerést. A települések jelentős részén a roma önkormányzati képviselők nem rendelkeztek ilyen háttérrel, és így többségüknek alacsony iskolai végzettséggel, korlátozott információval és gyenge intézményi támogatással kellett volna komplex feladatokat ellátni. Ez a helyzet kiszolgáltatottságot eredményezett: egyes testületek a helyi politikai viszonyokhoz, míg mások az aktuálisan kormányon lévők érdekeihez igazodtak.

A törvény így egyszerre volt mérföldkő és figyelmeztetés is: rámutatott arra a szakadékra, amely a politikai esélyegyenlőség ígérete és a társadalmi valóság – a tudás-, erőforrás- és hatalmi különbségek – között húzódott.

A Roma magazin tudósítása a kisebbségi önkormányzati választásról

A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény

A közoktatási törvény kimondta, hogy minden nemzeti és etnikai kisebbségnek joga van az anyanyelvén tanulni, valamint megismerni és ápolni saját kultúráját. Ez forradalmi lehetőséget adott a roma gyermekek számára, hogy saját nyelvükön és kulturális örökségükön keresztül erősíthették önazonosságukat.

A gyakorlat azonban hamar megmutatta a rendszer gyenge pontjait. A közoktatásról szóló törvény és a kisebbségi törvény rendelkezései alapján a kisebbségi önkormányzatoknak lehetőségük lett volna országszerte romani és beás nyelvű óvodák, általános iskolák alapítására, ám pénzügyi, infrastrukturális és szakmai kapacitás nem állt rendelkezésükre.

Két roma nemzetiségi oktatási programot követő intézmény megszervezése vált csupán valósággá. A mai nevén Gandhi Gimnázium, Technikum, Kollégium és Alapfokú Művészeti Iskola mellett a Kalyi Jag Roma Nemzetiségi Általános Iskola, Gimnázium, Szakgimnázium, Szakképző Iskola, Alapfokú Művészeti Iskola és Felnőttoktatási Intézmény is az 1993–1994-es időszakban jött létre. A Gandhi Alapítvány 1992. április 11-én alakult meg, és 1994-ben megindult az oktatás az új intézményben. A Kalyi Jag szervezeti és működési szabályzata 1994-et jelöli meg alapítási időpontként.

Az országos oktatási infrastruktúra kiépítésének lehetősége tehát adott volt, de nem valósult meg. A törvény nem határozta meg, hogyan biztosíthatók a tanárképzés, tananyagfejlesztés és oktatásszervezés feltételei a nemzetiségi oktatás megvalósításához. Nem jött létre olyan oktatáspolitikai háttér sem, amely támogatta volna a roma pedagógusok tömeges képzését, és a nem roma tanárok sem kaptak támogatást a roma kultúra oktatásához.

A nem roma szülők ráadásul sok helyen sem a közös térben való tanulást, sem a kulturális megismerés lehetőségét nem támogatták, a társadalmi előítéletek erősebbek maradtak, mint a jogi keretek.

Ennek az előítéletnek a gyakorlati megnyilvánulását erősítette a már az 1985-ös közoktatási törvényben megjelenő szabad iskolaválasztás joga, amely az 1993-as változatba is átkerült, és amely lehetőséget adott a szülőknek az intézmény szabad megválasztására. A körzeti iskola felvételi kötelezettsége fennmaradt, így mindenki férőhelyhez jutott, miközben a mobilabb, jobb erőforrásokkal rendelkező családok nagyobb eséllyel tudtak élni a választás lehetőségével. A későbbiekben a szabad iskolaválasztás a szegregált oktatás kialakulásához nagyban hozzájárult.

Az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi LIX. és a személyes adatok védelméről szóló 1993. évi LXIII. törvény

Az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló törvény hozta létre Magyarországon az ombudsmani jogvédelem kereteit. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosa gyakorlatilag az általános ombudsmant jelentette. Olyan hivatalos jogvédelmi fórumot, amely nemcsak a hozzá érkező egyedi panaszokat vizsgálhatta ki, hanem hivatalból is eljárhatott, ha alapjogi visszásság gyanúja merült fel. Fontos ugyanakkor, hogy Magyarországon nem egyetlen ombudsman működött: az általános biztos mellett külön biztosok is létrejöttek, köztük a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa, vagyis a kisebbségi ombudsman.

A kisebbségi ombudsman intézményét az 1993-as kisebbségi törvény nevesítette, míg működésének részletes jogi kereteit és vizsgálati jogosítványait az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló törvény határozta meg. Jogvédelmi szerepe azért volt jelentős, mert a kisebbségeket, így a roma közösségeket ért sérelmek nem csupán elszigetelt ügyekként jelenhettek meg, lehetőség nyílt a visszatérő, rendszerszintű problémák hivatalból történő kivizsgálására és azok tágabb, intézményi összefüggésekben való kezelésére is. Az első külön kisebbségi biztos, Kaltenbach Jenő megválasztására 1995-ben került sor.

Bár az ombudsmanok ajánlásai nem voltak kötelező erejűek, az intézmény szakmai tekintélye és nyilvánossága miatt mégis jelentős súllyal bírtak. Az ombudsman olyan szakmai javaslatokat fogalmazhatott meg, amelyek a feltárt problémák orvoslását szolgálták, még ha ezek nem is jelentettek közvetlenül kikényszeríthető jogorvoslatot. Az 1993-ban létrejött Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda, a NEKI, már az ombudsmani vizsgálatok és jelentések tapasztalatait is felhasználhatta jogvédő munkájában: stratégiai pereket indított, és az etnikai diszkrimináció első, precedensértékű eseteit vitte bíróság elé.

Az adatvédelmi törvény szintén jelentős előrelépést hozott. A nemzeti vagy etnikai hovatartozás a „különleges adatok" kategóriájába került, kezeléséhez az érintett személy írásbeli hozzájárulása volt szükséges. Ez a változás a romák számára több okból is fontos volt: a korábbi évtizedekben etnikai hovatartozásuk sokszor nyilvánosan, beleegyezés nélkül jelent meg iskolai nyilvántartásokban (például „C" betű a naplóban), hatósági összeírásokban (tanácsi nyilvántartások), munkahelyi dokumentumokban (például munkakönyvekben) vagy kutatási adatbázisokban (országos cigánykutatások).

Ugyanakkor ez a jogvédelmi garancia a gyakorlatban kettős helyzetet teremtett: miközben védte az érintetteket a visszaélésektől, az antidiszkriminációs ügyekben és a szakpolitikai tervezésben sokszor hivatkozási alappá vált az, hogy nem áll rendelkezésre adat a roma hovatartozásról. Ez nemcsak a rendszerszintű jogsértések bizonyítását nehezítette meg, hanem kényelmes kibúvót is adott az intézményvezetőknek és fenntartóknak, illetve más döntéshozóknak a felelősség elhárítására, a szükséges beavatkozások elhalasztásának vagy elmaradásának igazolására.

A gyűlölet-bűncselekményekkel szembeni jogi védelem lehetőségei

A rendszerváltás éveiben a romák elleni, rasszista indítékú erőszak is felütötte a fejét. A korabeli sajtó és civil jogvédő beszámolók több támadást a skinhead mozgalomhoz, illetve más szélsőjobboldali csoportokhoz kapcsoltak.

NÉPSZABADSÁG – MOZAIK 1992. november 11., szerda

Fajgyűlölet motiválta a salgótarjáni gyilkosokat?

Salgótarján közvéleményében felháborodást és aggodalmat váltott ki az, hogy péntek este halálra verték Danyi Zoltán 32 éves cigány származású fiatalembert.

A megyei rendőr-főkapitányság erről szóló közleménye csak sejteti, hogy „nemzetvédő, fajellenes nézetek motiválhatták a tetteseket". Azonban a városban többen tudni vélik, hogy a két fiatalkorú, *H. Cs.* és *M. K.* helyi lakosokat a fajgyűlölet fűtötte. A helybeliek elmondták, hogy a városközpontban gyakran tűntek fel vasalt bakancsos, fekete dzsekis bandák.

A közeli taxiállomáson várakozó fuvarozók hozzá tették: mindennaposak voltak a kisebb atrocitások, hol kővel dobálták arra haladó külföldi turistabuszokat, hol pedig az ott közlekedő cigányokat fenyegették meg és kényszerítették menekülésre a randalírozó fiatalok.

Danyi Zoltánt – mint beszámoltunk róla – egy presszó közelében verték halálra. A mentőket a presszó tulajdonosa értesítette. Megyei tudósítónknak sikerült vele találkozni, ám a bejelentő nevének elhallgatását kérte. Elmondta: véletlenül vette észre a bejárattól mintegy harminc-negyven méterre fekvő testet. Ezt megelőzően nem hallott és nem látott semmit, ami a bűncselekményre utalt volna. Hozzátette: Danyi Zoltán a törzsvendégei közé tartozott. Részegen sosem látta. Csendes, visszahúzódó fiatalemberként ismerte. Azon az estén műanyag flakonnal a hóna alatt érkezett a presszóba, két korsó sört szeretett volna nyolcvan-száz méterre lévő otthonába vinni. A Salgótarjáni Öblösüveggyárban dolgozó, egyedül élő fiatalember azonban félútig sem juthatott el.

Egyébként a környék lakói nem szívesen nyilatkoznak az ügyről. Aki hajlandó erre – névtelenséget kér. Megtorlástól tartanak.

Mint megtudtuk, péntekenként gyakran zavarja a környék nyugalmát a randalírozó fiatalok hangoskodása. A múlt héten – információink szerint – a suhancok uszító nótákat énekelve vonultak végig az utcán.

A bűncselekmény elkövetésének körülményeiről egyelőre többet nem tudhattunk meg. *Dr. Rafael Károly*, Nógrád megye főkapitánya egyelőre nem adott bővebb felvilágosítást.

Kovács Lajos

Részlet a Népszabadság 1992. évi 266. számából. (Kovács Lajos: „Fajgyűlölet motiválta a salgótarjáni gyilkosokat")

Ezeket a cselekményeket mai szóhasználattal gyűlölet-bűncselekményeknek nevezzük. A „gyűlölet-bűncselekmény" nem egyetlen, önálló büntető törvénykönyvi tényállás elnevezése, hanem kriminológiai, jogalkalmazási és emberi jogi szakirodalomban használt gyűjtőfogalom. amelyet a civilek és aktivisták is használnak.

A hazai és nemzetközi szakirodalom szerint gyűlölet-bűncselekménynek minősülhet bármely olyan büntetendő cselekmény, amelyet az elkövető előítéletes indítékból követ el. Két szükséges eleme van: az alapbűncselekmény (például testi sértés, zaklatás, rongálás, garázdaság, emberölés) és a motívum, ami azt jelzi, hogy az elkövető a sértettet valamely csoporthoz tartozása vagy vélt tartozása miatt támadta meg. A gyűlölet tehát nem egyszerűen a megtámadott személy ellen irányul, hanem egy egész közösséghez, például a romákhoz kapcsolódik és az egész érintett közösség felé megfélemlítő üzenetet hordoz.

A roma mozgalom szervezetei is igyekeztek hangot adni ennek a problémának. Ennek emblematikus példája volt a Phralipe és a Roma Parlament 1993 júliusában, Egerben szervezett békés tüntetése.

Archív felvétel a Roma Parlament és a Phralipe által szervezett egri békés tüntetésről, 1993. július

Az akkor hatályos Büntető Törvénykönyvről szóló az 1978. évi IV. törvény (korábbi Btk.) már ismerte a közösség elleni izgatás tényállását, vagyis büntetni rendelte azt, ha valaki nyilvánosan egy közösség ellen gyűlöletet szított vagy uszított. Ez a mai fogalmaink szerint a gyűlöletbeszéd egyik büntetőjogi formája volt. A gyűlöletbeszéd szabályozása mindig is érzékeny kérdés volt, mert az közvetlenül érinti a véleménynyilvánítás szabadságát. A kérdés, amit fel kell tennünk, hogy hol húzódik a határ a még védett, ugyanakkor bántó vagy szélsőséges vélemény, és a már büntethető uszítás között.

A jog ekkoriban még nem ismerte önálló bűncselekményként a közösséghez tartozás miatti fizikális erőszakot. A gyűlöletre uszítás már tiltott volt, de a gyűlöletből elkövetett, a közösséghez tartozás miatt elkövetett erőszaknak ebben az időszakban még nem volt önálló, nevesített tényállása. Emiatt a romaellenes bűncselekmények egyszerűen testi sértésként, vagy garázdaságként jelentek meg az eljárásokban, miközben az előítéletes indíték a háttérben maradt. Pedig éppen ez adta ezeknek az ügyeknek a valódi társadalmi súlyát: nem egyszerű utcai konfliktusokról volt szó, hanem egy egész közösség megfélemlítésére is alkalmas támadásokról.

A gyűlölet-bűncselekmények külön büntetőjogi szabályozása csak 1996-ban jelent meg a korábbi Btk.-ban. A jogszabály önmagában ugyanakkor nem elég, ha a nyomozóhatóságok az előítéletes indítékot nem ismerik fel időben, nem rögzítik, és nem teszik az eljárás részévé. Ha ez elmarad, a közösség elleni támadás ugyanúgy egyszerű rendbontásnak vagy utcai támadásnak tűnik.

A gyűlölet-bűncselekményekkel szembeni fellépés már korán a roma mozgalomból kinövő új terület, a jogvédelem egyik kulcsterületévé vált. A közösségi aktivistáknak és szakembereknek az áldozatok támogatása mellett arra is figyelmet kellett fordítaniuk, hogy a hatóságok a romaellenes indítékot felismerjék, dokumentálják és az eljárásban figyelembe is vegyék azt.

A rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény

A rendszerváltást követően a rendőrség működésének jogi és demokratikus keretei fokozatosan alakultak ki. Az elvárás az volt, hogy a rendőrség ne korlátlan hatalomként működjön, hanem törvényhez kötötten, ellenőrizhetően, arányosan, az alapjogokat tiszteletben tartva járjon el, és intézkedéseivel szemben valódi jogorvoslat álljon rendelkezésre.

További alapvetés volt, hogy a rendőrségnek – korábbi működésével szemben – nem egy pártállami hatalom eszközeként kell működnie, hanem a közösség biztonságát szolgáló, civil és jogi kontroll alatt álló intézménnyé kellett átalakulnia.

Bár az 1989-es fordulat megteremtette a demokratikus jogállam alapjait, a rendőrség működésének önálló, átfogó törvényi szabályozása csak az első országgyűlési ciklus végén, 1994 tavaszán született meg. Így a rendszerváltást követően az új jogállami és demokratikus normák, valamint a korábbi rendszerből hozott rendőri gyakorlatok egy ideig egymás mellett éltek.

Ez a kettősség különösen jól megfigyelhető volt roma közösségeket érintő rendőri gyakorlatban, ugyanis a rendszerváltás után is megmaradt az a megközelítés, amely a cigányságot gyakran eleve gyanús, ellenőrizendő csoportként kezelte. A roma közösségeket érő gyakoribb igazoltatások, a fokozott ellenőrzések, valamint a megalázó, esetenként erőszakos rendőri fellépések továbbra is jelen voltak. A jogvédő szervezetek beszámolói szerint a rendőri diszkrimináció gyakran más jogsértésekkel, például megalázó bánásmóddal vagy bántalmazással együtt jelent meg.

1994-től a rendőrségi törvény új jogi keretet adott a rendőrség működésének, de egyben széles intézkedési jogosítványokat is fenntartott. A máig hatályos rendelkezések alapján a rendőr igazoltathatja azt, akinek személyazonosságát a közrend, a közbiztonság védelme, bűnmegelőzési vagy bűnüldözési célból kell megállapítani. A törvény lehetővé teszi a fokozott ellenőrzést is meghatározott nyilvános helyen vagy közterületen. Ez azt jelenti, hogy a rendőri intézkedésekben jelentős szerepe marad a rendőri mérlegelésnek: annak, hogy kit, mikor és milyen helyzetben igazoltatnak. Ez önmagában nem bizonyít visszaélést, de lehetőséget adhat arra, hogy előítéletek alapján diszkriminatív vagy aránytalan intézkedések történjenek.

A kutatások szerint a roma emberek, különösen a fiatal férfiak, a nem roma lakossághoz képest nagyobb valószínűséggel váltak rendőri igazoltatás alanyává, anélkül, hogy ez magasabb bűnelkövetési aránnyal vagy hatékonyabb bűnüldözési eredménnyel lett volna igazolható. Az adatok inkább azt valószínűsítik, hogy az intézkedések mögött etnikailag szelektív, úgynevezett rendőri profilalkotás állt. Bár ezek a vizsgálatok későbbi időszakra vonatkoznak, fontos megerősítést adnak ahhoz az állításhoz, hogy a rendszerváltás utáni jogállami keret megléte önmagában nem számolta fel az etnikailag aránytalan rendőri gyakorlatokat.

A jogvédő civil szervezetek és a roma mozgalmi szereplők számára már a rendszerváltás éveiben alapvető, megoldandó feladattá vált a szelektív igazoltatás, a rendőri túlkapások, a bántalmazások kezelése és megelőzése és a hatékony jogorvoslat biztosítása. A jogvédő szervezetek és aktivisták segítették az érintetteket a panasztételben, jogi képviseletet adtak a sértetteknek, bizonyítékokat gyűjtöttek, és nyilvánosságra hozták a rendőri túlkapásokat, bántalmazásokat és a megalázó bánásmód eseteit.

Fellépésük egyszerre szólt az egyes sértettek védelméről és arról, hogy láthatóvá tegyék: nem elszigetelt ügyekről, hanem a roma közösségeket érintő tágabban értelmezhető hatalmi és rendészeti vonatkozású rendszerszintű problémáról volt szó. Ez a problémakör nemcsak a rendszerváltás időszakában, hanem később is meghatározó maradt, ezért a civilek és aktivisták számára a rendőri visszaélésekkel szembeni fellépés hosszú távon is az állampolgári egyenlőség és az emberi méltóság védelmének részévé vált.

Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény

A szocialista gazdaság átalakító hatása a romák hagyományos megélhetési formáit szinte teljesen felszámolta. A kovácsok, teknővájók, üstfoltozók, lókereskedők, vályogvetők vagy kosárfonók munkája a modernizáció és a tömegtermelés miatt háttérbe szorult. A korábbi mesterségek, amelyek generációkon át a megélhetést biztosították, a ’60-as években már alig kínáltak lehetőséget erre.

A rendszerváltás után a roma közösségek számára fontos lehetőséget teremtett az egyesülési törvény. A jogszabály kimondta, hogy az egyesülés mindenkit megillető alapvető szabadságjog, így a roma közösségek is létrehozhatták saját szervezeteiket, és saját ügyeikben önállóan szólalhattak meg. Az új szabályozás adta lehetőséggel élve a kilencvenes évek elején több roma civil szervezet és ernyőszervezet jött létre, köztük a már említett Phralipe és a Roma Parlament. Ezeknek a szervezeteknek a legfontosabb célkitűzése az volt, hogy a roma közösségek ne csupán állami intézkedések tárgyai legyenek, hanem saját érdekeik képviselői.

Az 1993-as kisebbségi törvény fontos intézményi keretet adott a nemzetiségi kulturális autonómiának, de a roma közösségek társadalmi problémáira önmagában nem adott elégséges választ. A diszkrimináció, a jogsérelmek, a helyi konfliktusok, valamint a lakhatási, oktatási és foglalkoztatási egyenlőtlenségek kezeléséhez olyan szervezetekre is szükség volt, amelyek jogi segítséget nyújtanak, nyilvánosságot teremtenek, ügyeket dokumentálnak és közösséget szerveznek.

A roma civil önszerveződés egyik legnehezebb kérdése kezdettől fogva a fennmaradás volt. Irodát fenntartani, jogsegély szolgálatot működtetni, terepmunkát végezni, adminisztrálni, képzéseket szervezni vagy kiadványokat készíteni tartós forrásokat igényelt.

A kilencvenes években sok civil kezdeményezés számára a Soros Alapítvány támogatásai jelentették a működés, a kapacitásépítés és a szakmai megerősödés egyik legfontosabb feltételét. Ezek a támogatások valódi lehetőséget adtak olyan hiánypótló tevékenységeknek, amelyekre az állam nem vagy nem eléggé figyelt.

Ennek ugyanakkor hosszabb távú következményei is voltak. Az egyetlen meghatározó donortól való függés sérülékennyé tette a civil szervezeteket. A működés igazodni kezdett a pályázati ciklusokhoz, az adminisztratív elvárásokhoz és a külső finanszírozási logikához. A támogatások tehát egyszerre segítették a roma civil önszerveződést, és részben meg is határozták annak intézményi formáit, módszereit és nyelvezetét.

Ez nem érvényteleníti a támogatások jelentőségét, de jelzi a civil autonómia anyagi alapjainak a kezdettől fogva jellemző törékenységét. 1994-ig ez elsősorban finanszírozási és szervezeti kérdésként jelent meg, de már ekkor látszott egy olyan pályafüggőség veszélye, amely a későbbi években, évtizedekben komoly problémává vált.

A politikai, intézményi és jogszabályi változások a roma mozgalom szempontjából

A rendszerváltás időszakában a roma mozgalom képviselői által a demokratikus átmenet tényleges részesévé és részben alakítójává vált. Belépett az intézményes politikai térbe, részt vett a jogalkotási és egyeztetési folyamatok körüli küzdelmekben, és közösségi cselekvőképességet mutatott fel ott is, ahol korábban legfeljebb tárgyként kezelték. Ez nem volt magától értetődő. A klasszikus értelemben vett roma polgárjogi mozgalom ekkor még nagyon ‘éretlen’ volt, a korábbi politikai rezsim korlátozásai miatt kevés intézményes politikai tapasztalattal, kis társadalmi és közösségi bázissal és erőforrással rendelkezett.

A roma önszerveződés hosszú múltra tekintett vissza; nem a rendszerváltással kezdődött, alapjai már a hetvenes évektől lassan formálódó értelmiségi és közösségi kezdeményezésekben, valamint az ezekből kinövő hálózatokban megjelentek. A rendszerváltás idején adódott először nyílt, reális lehetőség arra, hogy a romákról ne csupán mások hozzanak döntéseket, hanem maguk a roma közösségek is beleszóljanak a jogszabályok, az intézmények és a politikai prioritások alakításába. Ez a lehetőség ugyanakkor számos nehézséggel járt együtt, amelyeket alapvetően meghatározott a roma közösségek kisebbségi helyzetéből fakadó strukturális hátrányok történelmi beágyazottsága.

Ennek az időszaknak kiemelt jelentőségű eredménye, hogy az első szabadon választott Országgyűlésbe roma származású képviselők is bekerültek. A parlamenti jelenlét intézményes belépést jelentett a törvényhozásba és a kapcsolódó bizottsági munkába. Lehetőséget adott arra, hogy a roma közösségeket érintő szakpolitikai területeken hozott döntések ne kizárólag „szociális problémaként”, hanem jogegyenlőségi és kisebbségi politikai kérdésként is kezeljék az érdekeinket. A roma képviselőkre nagy érzelmi és intellektuális teher hárult a több irányból érkező elvárások miatt, ráadásul olyan szerepben dolgoztak, amelyben a mozgástér már eleve szűk és feszült kompromisszumok eredménye volt.

A Phralipe autonóm önmeghatározása, hatalomkritikus szemlélete és közösségi programalkotása világossá tette, hogy a roma közösségek nem „képviseltetve” akarnak lenni, hanem maguk akarják megfogalmazni a követeléseiket, és ellenőrizni akarják azokat az intézményeket, amelyek róluk döntenek. A Roma Parlament ezzel párhuzamosan, ernyőszervezetként a kollektív fellépést és a lokálisan sokszínű érdekek egyeztetését kívánta megteremteni. Célja volt a mozgalmi egység megteremtése, valamint az, hogy az állami döntéshozatal felé szervezetten, nyomásgyakorló erővel tudják képviselni a közösségi szempontokat.

Ez a kettő – parlamenti jelenlét és mozgalmi intézményépítés – együtt adta meg azt a politikai minőséget, ami a korszak egyik fő tanulsága volt: a roma közösségek nem a demokrácia „mellékszereplői", hanem részesei kívántak lenni. Az is kiderült ugyanakkor, hogy az aktivizmusnak a korábbi akadályok miatt – gondoljunk csak László Mária és mások már csírájában elfojtott küzdelmeire – nem volt széles társadalmi, közösségi bázisa, támogatottsága.

A korszak kézzelfogható eredményei közé sorolható a tudatos közösségi válaszként is értelmezhető roma oktatási intézményépítés egyik legfontosabb példája, a Gandhi Gimnázium előkészítése és létrehozása.
A rendszerváltás utáni jogi és intézményi építkezés korlátai hamar láthatóvá váltak. Világosan kirajzolódott a különbség a jogalkotás és a jogérvényesülés biztosítása között. Megszülethettek új szabályok és intézmények, miközben a mindennapi gyakorlatot – a végrehajtást, a hatóságok működését és az intézményi döntéseket – nem feltétlenül hatotta át ugyanolyan mértékben a jogállami és jogegyenlőségi szemlélet. Ennek nyomán a roma közösségek gyakran azt tapasztalták, hogy számukra a rendszerváltás a mindennapokban inkább nehézséget, nem pedig új lehetőségeket vagy jobb életet hozott.

Az 1993-as kisebbségi törvény korlátozottan szolgálta a romák érdekeit, mivel a roma közösségek érdekei és helyzete több ponton eltért a többi kisebbségétől. A nemzeti kisebbségek esetében a nyelv- és identitásőrzés, a kulturális intézmények fenntartása és a hagyományápolás jogának rögzítése kielégítő eredmény volt, amit az is erősített, hogy tizenkét kisebbség esetében létezett „anyaországi" kulturális háttér, intézményi kapcsolatrendszer és bizonyos értelemben külső erőforrás. A roma közösségek esetében ez a támogató intézményi és anyagi háttér hiányzott. Sem a romani és a beás nyelvek megőrzéséhez, sem a tanárképzéshez, a tananyagfejlesztéshez és a nemzetiségi oktatás napi működtetéséhez nem álltak rendelkezésre stabil feltételek.

Közben a roma közösségeket a kulturális kérdéseken túl – és gyakran azoknál is sürgetőbben – a mindennapi szociális problémák terhelték, **az 193-203. oldalakon** részletesen felvázolt munkanélküliség, a lakhatási kiszolgáltatottság, az oktatási szegregáció, valamint az előítéletek és diszkrimináció állandó tapasztalata.

Ráadásul a kulturális autonómia intézményi formái a megerősítés helyett a gyakorlatban inkább függő helyzetbe hozták a roma közösségeket. A helyi kisebbségi önkormányzatok működése és mozgástere a települési önkormányzat vezetésének, a helyi intézményrendszernek és a többségi politikai viszonyoknak is ki volt szolgáltatva. Így az „autonómia" nem jelenthetett önálló cselekvőképességet, hanem a roma képviselet befolyásolhatóvá és kiszolgáltatottá válása indult el, a testületektől korántsem a kulturális jogérvényesítést várták el, hanem szociális feladatokat hárítottak rájuk.

Ezek a folyamatok épp ott zajlottak, ahol a legnagyobb szükség lett volna a független érdekérvényesítésre. A kisebbségi önkormányzati rendszer működése a gyakorlatban olyan kompetenciákat és már meglévő vagy mozgósítható erőforrásokat várt el a képviselőktől, amelyekkel a roma/cigány képviselők nem rendelkeztek. A kisebbségi önkormányzati rendszer akkor tudott volna erős érdekképviseleti eszközzé válni a roma/cigány közösség kezében, ha a képviselők felkészítést kapnak a jogi, közigazgatási és gazdasági feladatokra, és hozzájárulást a stabil kapcsolati és működési tőkéhez, vagy ha a roma kisebbségi önkormányzatokra is "csupán" kulturális és identitáserősítő feladatok hárultak volna, ahogyan az a többi nemzetiség esetében adott volt.

Az 1989–1994 közötti időszak a roma mozgalom számára egyszerre volt áttörés és próbatétel.

Áttörés, mert a Phralipe és a Roma Parlament által megerősített mozgalmi háttérrel a roma közösségek beléptek a demokratikus átmenet intézményes folyamataiba, parlamenti képviseletet szereztek, intézményeket építettek, és megmutatták: van program, van akarat, van közösségi cselekvőképesség. Próbatétel, mert a jogi elismerés és a formális intézmények nem mutatkoztak elegendőnek, nem volt mögöttük következetes jogalkalmazás, erőforrás és politikai akarat.

A roma mozgalom képes volt politikailag reagálni a rendszerváltás által felszínre hozott új igényekre és kihívásokra. A roma közösségek társadalmi helyzetének javításához azonban a formális jogegyenlőségen túl a hatalom részéről olyan újraelosztó és társadalmi integrációt szolgáló intézkedésekre is szükség lett volna, amelyek képesek lettek volna mérsékelni a roma közösségeket történelmileg sújtó strukturális egyenlőtlenségeket.

Kóczé Angéla – Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): Egymás szemébe nézve. Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései

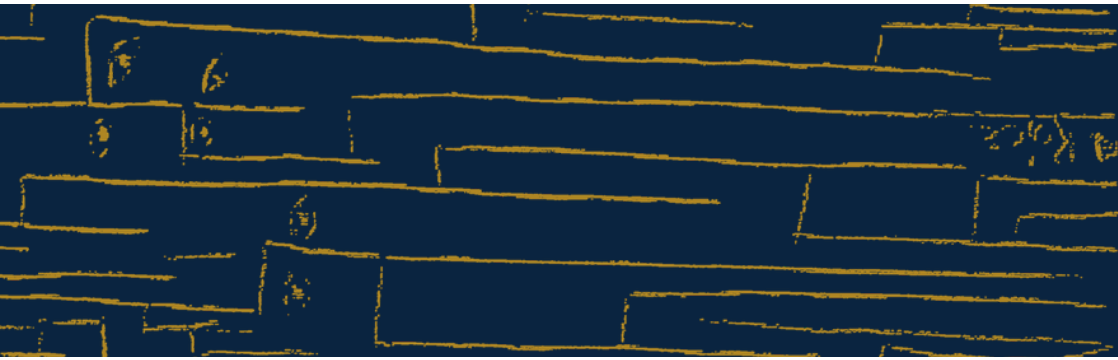

Felhasznált irodalom és forrás

Bárd Petra: Gyűlölet-bűncselekmények. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia. Kriminológia rovat. Internetes Jogtudományi Enciklopédia, Budapest, 2023. Elérhető: https://real.mtak.hu/160226/1/gyulolet-buncselekmenyek.pdf

Bihari Mihály: Magyar politika, 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. Délmagyarország, 80. évf., 309. sz., 1990. december 7. Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatala (ODIHR): Hate Crime Laws. A Practical Guide. Varsó, 2009.

Gandhi Gimnázium: Gandhi 30 – Jubileumi programsorozat. Elérhető: https://gandhigimi.hu/gandhi-30/ Havas András: „Ma a cigányt, holnap azt, akinek nincs kalapja…”. Heves Megyei Hírlap, 1992. november 21–22., 275. sz. Elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/HevesMegyeiNepujsag_1992_11/?pg=195&layout=s

Helsinki Watch – Human Rights Watch: The Gypsies of Hungary: Struggling for Ethnic Identity. Human Rights Watch, New York, 1993.

Horváth Aladár: Indulás. Roma polgárjogi mozgalom 1. Wesley Kiadó, Budapest, 2017.

Human Rights Watch – Helsinki: Rights Denied: The Roma of Hungary. Human Rights Watch, New York, 1996.

Kádár András Kristóf – M. Tóth Balázs – Pap András László: Szigorúan ellenőrzött iratok. Etnikai profilalkotás a magyar rendőrség igazoltatási gyakorlatában. Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2008.

Kállai Ernő: Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005.

Kalyi Jag Roma Nemzetiségi Általános és Középiskola: Pedagógiai Program. 2024.

Kóczé Angéla – Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): Egymás szemébe nézve. Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései. MTA TK Szociológiai Intézet, Budapest, 2017.

Körösényi András: A magyar politikai rendszer. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

Magyar Helsinki Bizottság: Gyűlölet-bűncselekmények. Elérhető: https://helsinki.hu/emberi-jogi-szotar/gyulolet-buncselekmenyek/

Magyar Helsinki Bizottság: Gyűlöletbeszéd. Elérhető: https://helsinki.hu/emberi-jogi-szotar/gyulolet-buncselekmenyek/

Magyar Nemzeti Névtár: Péli Tamás. Elérhető: https://magyarnemzetinevter.hu/person/651558/

Majtényi Balázs – Majtényi György: Roma nemzetépítés és transznacionális emlékezethelyek. REGIO, 25. évf., 4. sz., 2017, 5–56.

Mihályi Péter: Privatizáció és államosítás Magyarországon I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2025.

Mink András (szerk.): Rendszerváltás. Osiris Kiadó, Budapest, 2018.

Molnár Emília: Cigány kisebbségi önkormányzatok. A kisebbségi érdekérvényesítés korlátai. PhD-értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2004.

NEKI – Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda: 1993 óta az emberi jogok szolgálatában. Nemzetiségek és törvényhozás Magyarországon. Országház Könyvkiadó, Budapest, 2019.

Országgyűlés: Péli Tamás Károly képviselői adatlap. Elérhető: https://www.parlament.hu/kepviselo/elet/p379.htm

Országgyűlési Napló, 1990. december 11., őszi ülésszak, 24. ülésnap, Horváth Aladár felszólalása.

Országgyűlési Napló, 1993. március 9., tavaszi ülésszak, 12. ülésnap, Horváth Aladár felszólalása. Roma emberek felvonulása Egerben a fajgyűlölet ellen. Elérhető: https://mozgalmak.hu/esemenyek/roma-emberek-felvonulasa-egerben-a-fajgyulolet-ellen/

Rontó Renáta: Nemzetiségi képviselet a hazai házszabályok elemzésének tükrében. Doktori értekezés. ELTE Politikatudományi Doktori Iskola, Budapest, 2025.

Soros Alapítvány: A Soros Alapítvány története Magyarországon.

Smuk Péter: Magyar közjog és politika 1989–2011. A harmadik Magyar Köztársaság alkotmány- és parlamentarizmustörténete. Osiris Kiadó, Budapest, 2011.

Szigeti Magdolna: „Első lépések a magyarországi demokrácia felé 1989-ben, az 1989-es magyar választási törvényt övező politikai érdekek tükrében". In: Laudator temporis acti. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Horváth Attila tiszteletére. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2024, 681–687.

Szikinger István: A rendőri diszkrimináció egyes kérdései. Magyar Helsinki Bizottság.

Szomora Zsolt: Dogmatikai és alkotmányjogi megjegyzések a gyűlölet-bűncselekmények büntetőjogi szabályozásához. Belügyi Szemle, 61. évf., 12. sz., 2013, 36–51.

Új Néplap, IV. évf., 216. sz., 1993. szeptember 16.

Újvasárnapi Dunántúli Napló, III. évf., 25. sz., 1992. január 26.

Jogszabályok:

A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény.
A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény.
Az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény.
A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény.

A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény.
Az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi LIX. törvény.
A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény.
A Rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény.

Suha Nikolett interjúja Hága Antóniával

TOM
LANTOS
INTÉZET